

“גרמניה – ארצו של עמלק”

עמלקיות הגרמנים בספרות החסידיים | עמלקיות הגרמנים בספרות הפרושים | התחזקות
התדמית העמלקית מאז התקופה הנאצית | גרמניה היא “גרמניא של אדום” | אסור
לקבל גרים מזרע עמלק | בא סנחריב ובלבל את האומות | ממשיכי מורשת עמלק |
רשימת העמים שרבותינו ציינו אותם כעמלק

עמלקיות הגרמנים בספרות החסידיים

כל עמי אירופה הוכיחו את שנאתם העזה לעם ישראל. מאז ‘גזירות תנ”ו’ ומסעי הצלב הנוספים שבאו אחריהם, לא היתה עוד מנוחה ליהודים על אדמת אירופה. מושלי הנוצרים ניצלו את היהודים, קירבו אותם לצורך הנאתם, והשליכו אותם כדומן, כאשר גברה שנאתם עתיקת היום. ארצות מערב אירופה גירשו בזה אחר זה את כל יהודיהם בשלהי תקופת הראשונים. צרפת, אנגליה ולבסוף ספרד הוציאו צווי גירוש המוניים ולא הירשו במשך מאות שנים שכך רגל יהודי תדרוך על אדמתם. גם הגרמנים הציקו ליהודים מאוד, אך הגירושים בגרמניה היו מקומיים, כלומר, מחלק מהערים, וגרמו ליהודי גרמניה לעקור ממקום למקום בתוך גרמניה עצמה וגם להימלט מארץ מולדתם ולהגר מזרחה.

‘גזירות ק”ט’ (בגרמניה) ו‘גזירות ת”ח-ת”ט’ (בפולין), בנוסף ל‘גזירות תתנ”ו’, הם רק תמורות אחדים של מסע הרדיפות והרציחות הבלתי פוסק שהתרחש על ידי עמי אירופה כולה. באוירת החירות של העת החדשה, כאשר חשבו היהודים שחשכת ימי הביניים נעלמה, והישלו את עצמם שיכולים הם כבר לזקוף את קומתם, או אז נחתה עליהם הגזירה הנוראה מכל, שואת יהודי אירופה. הרצח ההמוני הברברי ביזמתם, פיקודם וביצועם של הגרמנים, בסיוע משתפי הפעולה שלהם בעמי מזרח אירופה – שינה את העולם היהודי לבלי הכר. זוהי הקטסטרופה האיומה שהצלקות שלה עדיין ניכרים היטב בקרב מעט הניצולים וצאצאיהם.

מאז השואה בה עונו ונרצחו באכזריות חימה מיליוני יהודים, לא פסק קלא שהגרמנים הם מזרע עמלק. הראשונים שקביעה זו יוחסה להם, הם שני ענקי החסידות האחים רבי אלימלך מליז'נסק (תע”ז-תקמ”ז) ורבי משולם זושא מאניפולי (-תקס”ס). בספר שהופיע בשנת תשכ”א, כחמש עשרה שנה אחר השואה, הושמו הדברים הבאים בפיו של האדמו”ר רבי חיים שמואל הורוויץ מחנטשין (-תרע”ו): “האדמו”רים האחים רבי אלימלך ורבי זוסיא, בשעת עריכתם גלות, הגיעו לגבולות גרמניה וחזרו על עקבותיהם, באמרם שכל הקליפות הטמאות שוכנות

בארץ זו, ארצו של עמלק.”¹ בשנת תש”ס פורסמה שמועה נוספת, שאילו היו צדיקים אלה מגיעים לגרמניה, היו מבטלים את רצח היהודים בשואה הנוראה: “גרמניה... הם מזרע עמלק, וידוע שגם הרב הקדוש רבי אלימלך מליז'נסק ואחיו הרב הקדוש רבי זושא רצו לילך לאותה המדינה בעת גלותם, ולא הניחו אותם מן השמים, וכמדימה שמעתי דהיה מטעם שאם היו הולכים לשם היו מבטלים גם גזרה זו.”²

הסיפור על אי רצונם לעבור את הגבול לגרמניה, פורסם כבר בשנת תרס”א, עשרות שנים לפני השואה, על ידי החסיד הנלהב וחוקר החסידות יליד גרמניה רבי אהרן מרקוס (תר”ג-תרע”ו), אולם בנימוק שונה לחלוטין: “מתוך הסתכלות גאונית של חוש עילאי, נזהרה החסידות מלעבור לו בצעד אחד את הגבול המפריד כמו בחומה סינית את יהדות המערב מהמזרח. שני האחים, רבי אלימלך ורבי זושא, אשר בנדודיהם תחמו את השטח בשביל התנועה החדשה, נעצרו באושיבין על יד הגבול הגרמני. אף על פי שבימים ההם עדיין היו שלזיה ופוזן חובשים את כובע הפרוה הפולני ואף משקיף שטחי לא היה יכול להעלות על דעתו כי שטחים אלה יפלו טרף להתבוללות ולרפורמה. אמנם רבי זושא בקש, כנגוד לעצתו של אחיו, לעבור לגרמניה, אבל הגיע רק לנויברון, עיירת הגבול הגרמנית הראשונה, ונמלט עוד באותו לילה על נפשו.”³

ובכן, לא בגלל העמלק הגרמני סרו האחים מגבול גרמניה, אלא בגלל רשעי ישראל שבדורם כבר התחילו לזרוע את זרעיה הראשונים של ההשכלה, הרפורמה וההתבוללות.⁴ נימוק שונה לחלוטין הביא היסטוריון חסידי מובהק, רבי יקותיאל אריה קאמלאהר, שפירסם אותו לפני השואה, בשנת תרצ”ג: “אגדה מספרת, כי כאשר הלכו האחים הקדושים הרבי ר’ אלימלך והרבי ר’ זושא זללה”ה בגולה לעשות נפשות להחסידות, ובאו אל גבול אשכנז עד קאטוויץ, ופניהם מועדות ללכת הלאה, בא השטן ואמר להם: ‘אם תעברו את הגבול לבוא

- 1 ר”ש דון-יחיא, אדמו”ר-חלוץ: עלייתו של ר’ ישעיהו שפירא, תל אביב תשכ”א, עמ’ 33.
- 2 ר”מ מורגנשטרן, שארית יעקב – ים החכמה, חידושים וביאורים במסכת מגילה ובעניני פורים, ירושלים תש”ס, עמ’ צה. והוסיף שם: “איתא בדברי רבינו הקדוש מקאמאנא ב’נתיב מצותיך’, דהרבי ר’ אלימלך מליז'נסק זי”ע בגולה עבודתו ביטל חבלי משיח. ושאלו לצדיקי הדור הקודם: כיצד יתכן זאת? והלא ההשמדה הנוראה של הנאצים ימ”ש ארע לאחר פטירתו? וכי לא היו צרות אלו אימות אלו בכלל חבלי משיח? והגאון הקדוש מהר”ר אהרן מבעלזא זי”ע אמר דזה לא היו חבלי משיח, רק גזרה אחרת. ומקור דבריו הוא מסוגין דישנה עוד גזרה בפני עצמה, שכלל ישראל יסבול מעשו הרשע מלבד הצרות של חבלי משיח”.
- 3 ספרו של ר”א מרקוס הופיע בגרמנית, Aaron Marcus (Verus), Der Chassidismus, Pleschen, 1901, ולפניו צייטוט הדברים מתוך התרגום העברי של הספר ר”א מרקוס, החסידות, מהד’ בני ברק תש”מ, עמ’ קמח. כעין זה כתב גם ר”א טוביאס, ‘בארצות החיים’, בתוך: כל הכתוב לחיים – ספר זכרון להג”ר חיים טוביאס, ירושלים תשד”מ, עמ’ סג, כי הרבי ר’ אלימלך בהגיעו לגרמניה שמע בת קול שאמרה לו: “עד כאן ותו לא! כבר תפוסה מדינה זו על ידי חלמידי הרמ”ד ואין טעם עוד במאמצייך – חזור בך”.
- 4 פעילות המשכילים הראשונים כבר היתה בדורם של צדיקים אלה ולא רק בקהילות גרמניה. עי’ בספרי: הישיבה הרמה בפיוורדא, בני ברק תש”ע, ח”ב, עמ’ 287-295.

לגרמניה, אזי תדעו כי אהפוך את כל ישראל לחסידים'. אז נבהלו מפניו, ראו כי רעה נגד פני החסידות אם יהיו כל המוונים לחסידים, כי אז תאבד החסידות כולה, ושוב לארצם ולגבולם".⁵

הרב קאמלהאר נזהר בלשונו והביא את גירסתו בתור 'אגדה מספרת', רצה לומר שאין לו ידיעה ברורה על כך, אבל גם ב'אגדה' שלו, אין זכר לעמלק הגרמני, אלא לחשש להתפשטות כמותית מדי של תנועת החסידות, שתקלקל את איכותה.

אפילו כותבי תולדותיו של האדמו"ר מחנטשין, שבשמו נמסר שהאחים לא יכלו להיכנס לגרמניה בגלל העמלק הגרמני, ציטטו את גירסתו בלא איזכור הקשר של הגרמנים לעמלק בזה הלשון: "האחים הקדושים, הרבי ר' אלימלך והרבי ר' זושא, זכותם תעמוד לנו ולכל ישראל, בנדודיהם גלות ממדינה למדינה, כיון שהגיעו לגבול גרמניה נעצרו, באמנם: 'כל הקליפות וכל כוחות הרשע נאחזו בארץ אשכנז'".⁶ מה הם 'הקליפות' ו'כוחות הרשע', האם העם הגרמני?⁷ האם השטן? האם רשעי ישראל? לא נאמר.

אולם יתכן שאף אחת מגירסאות סיפור זה אינה נכונה. רבי נתן נטע הכהן דאנצער אבד"ק קאלביעל (תר"ך-תרח"ץ), המומחה הגדול לתורת החסידות בכלל ולתורתם של רבי אלימלך ורבי זושא בפרט, פירסם כבר בשנת תרע"ב על פי המסורת שבידו, שהרבי ר' זושא ביקר בגרמניה והעמיד בה יהודים רבים על דרך היראה.⁸ לפיכך ודאי לא התעכב בשערי גרמניה בגלל החשש שלו מפני 'עמלקיותו' של העם הגרמני.

5 ר"א קאמלהאר, דור דעה, מערכת צדיקי הדור, בילגורייא תרצ"ג, עמ' כזו. בעקבותיו כתב גם הרב מאיר שורצמן, המאור הגדול: סיפור חיי בעל חידושי-הרי"ם, בני ברק תשנ"א, עמ' 57, שהשטן הזהירם בהגיעם לגבול ארץ אשכנז: "אמנם לא אוכל לעצור בעדכם מלהכנס לארץ זו, אולם אם אתם תלחמו בי בתוך מבצרי אשר בניתי לי ברוב עמל ויגיעה, ותנסו להשיב את לבות יהודי אשכנז לאביהם שבשמים, בי נשבעתי כי אהיה בעזרתכם, ואביא גם אני לכם חסידים כהנה וכהנה, ומלאה הארץ חסידים". כיון ששמעו האחים את הדברים האלה יוצאים מפורשים מפי השטן, נחרדו ונסוגו ממחשבתם, באמנם: "מוטב קומץ חסידים על טהרת הקודש, מאשר עולם מלא חסידים של השטן!". כך נותרה אשכנז בלא חסידות.

6 ר"א סורסקי ור"י לדרמן, בלבת אש (אדמו"רי אודירוב-חנצין), תל אביב תשמ"ה, ח"א, עמ' רנו.

7 על טומאת העם הגרמני הובאה התבטאות חסידית חריפה אצל ראד"ט היילברון-היילפרין, קונטרס גורן האטד, בתוך: ר"ג געשטעטנער, להורות נתן, על המועדים, ח"ה, בני ברק תש"ס, עמ' שע: "בשם הרה"ק מהרש"ב מליובאוויטש ז"ל, שאמר בדרשה בשמחת תורה שנת תרע"ו: יש לי בקבלה שהמגיד ממעורטש זצ"ל מסר לבעל ה'תניא' זצ"ל, שבכל מדינות העולם יש ניצוץ של קדושה, חוץ מגרמניה דייטשלאנד, שאין לה שום ניצוץ של קדושה, (הוא) [היא] רעה מעבר לעבר, ועל כן דורכים בגאווה ובלא בושה על ערכי המוסר וחוק של דרך ארץ האנושי, והיא צריכה להעלי(ם)".

8 בוצינא קדישא: דברים וסיפורים מרבי משולם ויסל (זושא) מאניפאליע, מלוקט ע"י נתן נטע הכהן אבד"ק קאלביעל, פ'עטרקוב תרע"ב, ס' מ"ו: "שמעתי בילדותי מפי החסידים אנשי השם שבעי קוטנא, כי הוי עובדא שפעם אחת נדד הרב ר' זושא במדינות אשכנז ובא לאיזה עיר, ואנשי העיר ההוא בראותם מעשיו ודרכיו זלזלו בו הרבה ולא פנו לבריו כלל. והוא הלך בבוקר לבית הכנסת להתפלל, וגם שם בבית הכנסת עשו ממנו קצת אנשים חוכא ואיטלולא וגם התינוקות התחילו לשחק בו בדרך התינוקות שמשחקין מאיזו זר ומשוגע הבא אל בית המדרש ובית הכנסת. אז פנה אל הילדים כולם ואמר להם: 'אהובי הילדים, התאספו נא

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

יהודי מפולין יכול להימנע מנסיעה לגרמניה, אבל מה יעשה בן פולין כאשר הגרמנים באים לארצו? בסיפורת החסידית שהופיעה אחר השואה, בתיאור השתלטות הגרמנים על פולין במלחמת העולם הראשונה, יש תיאור היאך התייחס אליהם האדמו"ר מראדזין רבי מרדכי יוסף אלעזר ליינר בעל 'תפארת יוסף' (תרל"ג-תרפ"ט): "כיבוש מרחבי פולין המרכזית על ידי הצבא הגרמני וכינון משטר צבאי גרמני, נראה בעיני רבים כישועה מן השמים. יהודים דוברי אידיש מצאו עד מהרה שפה משותפת עם הכובשים הגרמנים, שהבינו איכשהו ללשונם. היו רבים שהחלו להטיף לשיתוף פעולה יהודי גרמני, אבל האדמו"ר רבי מרדכי יוסף לא גרס זאת. הוא נמנע מכל מגע עם הגרמנים השליטים, וראה בהם יורשיו של עמלק".⁹

הגדרה זו אינה חדת. 'יורשיו' כיצד? אולי זרעו ואולי ממשיכי דרכו. אי בהירות זו קיימת גם בהתבטאות חריפה על הקיסר ווילהלם השני (תרי"ט-תש"א) ועמו הגרמני, המיוחסת לאדמו"ר מליובאוויטש רבי שלום דובער שניאורסון המוהרש"ב (תרכ"א-תר"ף), שנכללה בספר שהופיע כעבור שמונים שנה בשנת תשנ"ו: "בשמחת תורה שנת תרע"ו בהתוועדות שבביתו קודם הקפות, דיבר הרבה אודות מדינת אשכנז ומלכה הרשע ווילהעלם. אמר: 'זה אחת ושלשים שנה שאני מכיר אותו, הוא עמלק, אחריתו עדי אובד. צרפתים הם בעלי תאוות, אפריקא הם ממוצע בין בעל חי למדבר, אבל האשכנזים הם אפיקורסים עמלקים'".¹⁰

אך בספר נוסף שהופיע בשנת תש"ס הובא בשם רבי יצחק קאליש מאמשינוב (-תשנ"ג), כי רבי יהודה אריה ליב אלתר מגור בעל 'שפת אמת' (תר"ז-תרס"ה) התבטא שמדינת גרמניה היא 'קליפת עמלק'.¹¹ זוהי אמירה רכה ביחס לאותה אמירה חד-משמעית המיוחסת לאדמו"ר

אוצר החכמה
18204

והתקצבו וכואו כלכם אלי בקבוצה אחת'. ויתאספו יחד כל הילדים שבבית הכנסת ויבואו אליו, ויעמדו מסביב לו. והוא עמד ביניהם וישם פניו אליהם, ויאמר להם: 'אהובי הילדים, הסתכלו נא היטב!'. והילדים חשבו כי יעשה להם איזה שחוק או איזה מעשה להטים, אבל הוא לא עשה כלום, רק הביט בפני כל ילד וילד והסתכל בו היטב, ואחר כך שלחם מעל פניו, ואמר: 'לכו לכם לביתכם'. והנה בבוא הילדים לביתם לעת האוכל, והגישו לפניהם לאכול, לא רצו לאכול. זה אמר: 'איך אפשר לאכול, והחלב הוא טרפה?'. וזה אמר: 'איך אפשר לאכול, והחמאה הוא של גויים?'. וזה אמר: 'איך אפשר לאכול, והבשר לא נמלח כהגון?'. הכלל, שרוב הילדים, או כולם, מאנו לאכול כל אחד בבית אביו, באמנם שהמאכלים הם טרפה והכלים הם גם כן טרפה. ואשה אחת סיפרה לשכנתה: 'הראית מה עשה לי בני? שבשום אופן אינו רוצה לאכל, באמרו שהיא טריפה?'. וחברתה גם היא השיבה כנגדה: 'הנה גם בני צועק, שצריכים לשבור את כל כלי הבית'. ולא ידעו מה זאת, עד שנעשה מזה רעש בכל העיר, ואמרו: 'אין זה רק שזה האיש הזר שהסתכל בהם בבית הכנסת פעל להם כל זאת, בוודאי הוא איש קדוש ונורא, וצריכים לפייסו ולבקש ממנו שיורנו לחקן כל אשר שיחתנו'. וכן עשו, ובאו לפניו אנשי העיר בקידה והשתחווה, ובקשו אותו שימחול להם על עלבונם ויורה להם דרך תשובה. והוא נעתר לדבריהם, והעמידם על דרך התורה והיראה, ונפרד מהם בכבוד גדול".

9 רש"י שרגא, במעייני חסידות איוביצא ראדזין: אסיף ממשנתם של בית יעקב ותפארת יוסף, ירושלים תשמ"מ, עמ' 95.

אוצר החכמה
18204

10 זכרון לכני ישראל: זכרונותיו של הרה"צ הרה"ח וכו' ר' ישראל ע"ה דזייקאבסאן, לוקט ונערך על ידי הרה"ח ר' שלום דובער ש"י לזין, ברוקלין תשנ"ו, עמ' נא.

11 רח"מ אפרנסר, ספר ימות עולם: עובדות וסיפורי קודש מצדיקי קדושי עליין שנשמעו מפי מרן רבי יצחק

מסוכאטשוב רבי אברהם בורנשטיין בעל 'אבני נזר' (תקצ"ט-תר"ע) והופיעה אף היא אחר השואה בספר שפורסם בשנת תשי"ג:

היה אומר שגרמניה היא עמלק, שכתוב: 'אשר קרך בדרך', וגרמניה מקררת את כל היהודים. "אזירה של הארץ ההיא מטמא – היה אומר – "וכל אימת שאני בא לשאוף אויר צח בגרמניה, קשה עלי לחדש שם חידושי תורה!". לשנה האחרת נסע לשצאווינץ, מקום מרפא בפולין, וסיפר "ששם אפילו העצים רוצים לשמוע קדושה". וסידר מנין והתפלל בצבור ביער, ושמע בשעת התפלה כי העצים אמרו קדושה וענו: 'אמן' ו'ברוך הוא וברוך שמו'. וסיים את ספורו: "אז החלטתי שלא לנסוע עוד לגרמניה לשאוף אויר צח".¹²

סיפור מדהים זה כבש לבבות של כמה סופרים, והוא נכלל גם בחיבור על אחת מקהילות פולין, שנדפס בשנת תשכ"א, תוך פתיחה והירה במקצת, 'מסופר', כלומר, אין פה ידיעה מוסמכת לחלוטין:

מסופר שרבי אברהם בורנשטיין, הרבי מסוכסשוב, חתנו של הרבי מקוצק, היה פעם חולה מסוכן [עד] כדי כך, שהרופאים גזרו עליו את היציאה לחץ לארץ למקום מרפא בגרמניה. חזר משם מדוכדך מאד. "גרמניה", אמר, "היא עמלק, עליה נכתב בתורה:¹³ 'אשר קרך בדרך', כי היא מקררת את היהודים מיראת שמים. אזירה של ארץ זו מטמא, לא יכולתי לגלות בה שום חידושי תורה". כנגד זה, כשנסע בפעם אחרת למקום מרפא בפולין, העיר, שאפילו האילנות שבפולין רוצים לשמוע קדושה, וכשהתפלל בצבור ביער שמע מפי האילנות תפילת הקדושה, וכן ענו: 'אמן' ו'ברוך שמו'.¹⁴

ככל שנקפו השנים הפך סיפור זה לנכס בלתי מעורער והופיע בספר שיצא לאור בשנת תשמ"ז ובספר נוסף בשנת תשנ"א, כעובדה מוחלטת:

כאשר חזר בעל ה'אבני נזר' מעיירת מרפא זו – זאלצבורן בגרמניה – אמר לבנו רבי שמואל: "גרמניה הינה עמלק, ואזירה מטמא, ואף קשה לי לחדש בה חידושים בתורה. זאת ועוד, הפסוק 'אשר קרך בדרך', כוונתו לגרמניה שמקררת את היהודים, ואקוה כי בשנה הבאה אסע לנוח בעיירת מרפא בפולין".¹⁵

זצללה"ה זי"ע מאמשינאו, ירושלים תש"ס, עמ' קפ.

12 ראי' ברומברג, מגדולי החסידות, ספר ה', האדמו"ר ר' אברהם בורנשטיין זצ"ל מסוכטשוב בעל 'אגלי טל' ושו"ת 'אבני נזר', ירושלים תשי"ג, עמ' קח.

13 דברים כה, יח.

14 רי"ד בית-הלוי, תולדות יהודי קאליש, תל אביב תשכ"א, עמ' 363.

15 ראי' אחר, בדרכי פולין האבלות: סיפורה של פולין החרבה, ח"א, ירושלים תשמ"ז, עמ' 133. ומשם לספרו

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

האם באמת יצאו הדברים מפי ה'אבני נזר'? האם באמת העמלקיות, של האומה הגרמנית דוקא, מקררת מיראת שמים? האם כה גדולה טומאתה על טומאת שאר ארצות העמים, עד שלא מתאפשר לחדש בה חידושי תורה? והאם גויי הארץ של פולין הם כה נעלים, שדוקא האילנות שלהם זכו להיות אומרי קדושה ועוני 'אמן'?

לאמתו של דבר היו הפולנים 'הנחמדים' הללו מגדולי משתפי הפעולה של הנאצים. כשלושה מיליון יהודים פולנים נרצחו על ידי הנאצים בסיוע מספר רב של משתפי פעולה פולנים, אשר במקרים רבים נטלו חלק פעיל במאמצי השמדת יהדות אירופה. כך התנהגו גם שכניהם הליטאים, הלטבים, האוקראינים והרומנים.¹⁶

אבל ראשית כל עלינו להתמודד עם הקביעה הקשה, לפיה מחמת עמלקיות הגרמנים אין תורה ויראה בגרמניה. מה שטופח על פני קביעה זו היא המציאות ההיסטורית של אלפי גדולי ישראל שחיו על אדמת גרמניה במשך יותר מאלף שנים, והקימו בה מרכזי תורה שמהם יצאה תורה לכל ישראל, ושחיבוריהם וחידושיהם נמצאים בכל בית יהודי. לדוגמא, רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י'-פ"ח) שנאלץ לברוח מגרמניה מולדתו מחשש לחייו, הצהיר בפה מלא כי

של רי"ע זילברברג, מלכות בית דוד: תולדות האדמו"ר רבי דוד בורנשטיין מסוכטשוב, בני ברק תשנ"א, עמ' 90.

16 בין שתי מלחמות העולם, כאשר פולין היתה למדינה עצמאית, כבר היתה בה תנועה אנטישמית חזקה ופעילה מאוד, והיהודים נרדפו בה בכל שטחי החיים, הכלכליים, התרבותיים ואף החוקיים. עם השתלטות הנאצים על פולין עסקה המשטרה הפולנית במשימות שיטור מול היהודים בגטאות, חיפוש ומעצר יהודים המנסים להימלט וללהתחבא, והשוטרים הפולנים היו מעורבים במעשי רצח המוני בשיתוף פעולה עם הכוחות הנאצים. היו גם יוזמות עצמיות של פולנים, כמו בעיירה יידובנה בה הרגו פולנים את שכניהם היהודים, אשר חיו עמם ביחד מאות בשנים. 1600 יהודים נרצחו בפוגרום מחריד שנערך בחסות הגרמנים, אך ללא השתתפותם. תושבי המקום ביוזמתם שרפו את שכניהם באסס. מסע ההרג לווח בעינויים מחרידים. יידובנה לא היה המקום היחיד בו נערכו פוגרומים של פולנים ביהודים בחסות הגרמנים. עם תום מלחמת העולם השנייה, הושבה לפולין עצמאותה. ניצולי השואה שביקשו להשתלב בפולין החדשה נתקלו ביחס עוין של פולנים ובכמה ערים התחוללו שוב פוגרומים על טהרת הפולנים במהלכם נרצחו מאות יהודים. בארצות מערב אירופה שנכבשו על ידי הנאצים, סייעו עוזריהם המקומיים בחקיקת חוקי גזע, נישול היהודים מהכלכלה המקומית, ועוד, אך לא השתתפו בפועל ברצח שיטתי או המוני של יהודי ארצותיהם. לעומת זאת בארצות מזרח אירופה רצח היהודים בוצע במידה רבה על-ידי משתפי פעולה מקומיים. תופעה זו בלטה בשטחי ברית המועצות (אוקראינה ובלארוס) ובמיוחד בארצות הבלטיות (ליטא, לטביה ואסטוניה), אולם רווחה גם בקרואטיה, ברומניה ובהונגריה. האכזריות שגילו הליטאים בימי מלחמת העולם השנייה היתה עצומה. תוך זמן קצר מאוד הם הפכו לרוצחים מיוזמתם הם, התנדבו להיות משתפי פעולה עם הנאצים, ועשו זאת בהתלהבות. הארגונים הלאומניים שלהם והכמורה הטיפו לשנאת יהודים. כדי להצדיק את הפרעות הרצחניות שעשו ביהודים, האשימו הליטאים את יהודי ליטא שהם קומוניסטים שהומינו את הסובייטים לכבוש את ארצם. גם הלאומנים האוקראינים קיבלו בברכה את פני הכובשים הגרמנים. אישי ציבור, כולל מנהיגי כנסייה, ברכו אותם מחורר מחורר של מולדתם מעול השלטון הסובייטי. אוקראינים רבים וחלק משכובי המלחמה של הצבא האדום ממוצא אוקראיני הצטרפו מרצונם אל הגרמנים בתור יחידות עזר אשר ריכוז את היהודים לשם עלייתם, שמרו עליהם ובמקרים רבים גם לקחו חלק פעיל ברצח עצומ.

"חכמי אשכנז... היתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן".¹⁷ ואילו רבי יצחק ב"ר משה בעל 'אור זרוע' (ה' - כ') שקנה את תורתו בגרמניה קבע בצורה נחרצת כי מארץ זו פשטה התורה לעם היהודי כולו: "גאוני גאונים וקדושי עליין, רבותינו שבמגנצא ושוורמשא ושבשפירא, הלא משם יצאת תורה לכל ישראל".¹⁸ ותופעה זו נמשכה גם בדורות הבאים, ועל פיה קבע רבי שלום מנוישטאט מהר"ש (ק-ץ-) כי "התורה מקיימת באשכנז יותר מבשאר ארצות".¹⁹

איך הצליחו אלפי חכמי ישראל באשכנז, בהם גדולי רבותינו הראשונים, וענקי הרוח רבותינו האחרונים שכל בית ישראל חי מפיהם, לחדש את חידושיהם הנשגבים? איך הצליחו חסידי אשכנז וממשיכיהם בכל הדורות לעבוד את ה' בדרגות גבוהות? הלא ישבו על אדמת עמלק הטמאה, מוקפים בעמלקים מכל עבר?

בתקופה מאוחרת למדי, כאשר עזב רבי נתן הכהן אדלר (תק"ב-תק"ס) את בוסקוביץ שבמוראביה וחזר לפראנקפורט שבגרמניה, הגיב תלמידו רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר) בהתלהבות בלתי מצויה: "שמעתי ועלי לבי בקרבי, אף עצמותי יחליצו יחליפו כוח, כי הושיעו ה', להיות יתד במקום נאמן, עיר מולדתנו קהילה קדושה פראנקפורט דמיין, מקום אשר נטה שם אהלו של תורה בתחלה. הנה האמת, כי הקהילה הקדושה הזאת, ישמרה הא-ל, אחת היא לאומתה, אין בכל העולם דוגמתה. ומרוב שמחתי אשר נתתי בלבי... פלטתה הקולמוס אלו הדברים, אשר לא כדת משה לעמוס המלך נ"י בדברים שאינם צריכים".²⁰

הא כיצד? הנשר הגדול, החסיד שבכהונה, חוזר מארץ 'נורמלית' לארץ מולדתו הגרמנית, והחת"ס רואה בכך ישועה? ותורתו של ר"נ אדלר מה תהא עליה? תפילתו כיצד תעלה השמימה?

אלא, שאותה קרירות שמייחסים ליהודי גרמניה בגלל שהם שוכנים בין העמלקים, לא משקפת את המציאות ההיסטורית. הספר רב-המימדים 'הישיבה הרמה בפיוורא', שהופיע לפני שנים אחדות על ידי 'מכון מורשת אשכנז', מאפשר כיום לכל החפץ בכך, לקבל מושג מינימלי על היקף ועומק הרבצת התורה שהיו בגרמניה עד הדורות האחרונים. הוא אומר, שהסיפור הזה בשמו של ה'אבני נזר' הוא סיפור בעלמא, ואין אדם חייב להאמינו, לא רק לפי דעתם של קטני האמנה, אלא גם לפי דעתו של ה'אבני נזר' עצמו, אשר קבע שסיפורי חסידים אינם בהכרח מקור היסטורי, "כי דרך החסידים להגדיל את רבם, ולספר ממנו נפלאות".²¹

אוצר החכמה
18204

- 17 שו"ת הרא"ש, כלל כ', סי' כ'.
- 18 אור זרוע, ח"א, סי' תשנ"ב ס"ק ט'.
- 19 לקט יושר, ברלין תרס"ג, עמ' 118-119.
- 20 שו"ת חת"ס, ח"ז, סי' ט'; חוט המשולש, עמ' לר בהערה.
- 21 איגרת תלמידו הגרש"מ מוירשוב, כפי שצוטטה אצל ר"א סורסקי, מרביצי תורה מעולם החסידות, ח"ב, בני ברק תשמ"ו, עמ' קפז.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

עמלקיות הגרמנים בספרות הפרושים

בל נחשוב שרק אצל החסידים קיימים סיפורים שאמיתותם מוטלת בספק, כי הם צצים לעתים גם בקרב המתנגדים, ונושא זה עצמו של עמלקיות העם הגרמני הוא דוגמה מוחשית לכך. בשם הגאון רבי אליהו מווילנא הגר"א (ת"ף-תקנ"ח) נתפרסמה בדור האחרון שמועה כי הגרמנים הם ספק או ודאי מזרע עמלק. בספריהם של מחברי דורינו מופיעה הקביעה כי "לפי הגר"א ולפי המסורה של הגאון רבי חיים מוולאזין זצ"ל... גרמניא של אדום הוא גרמניה של היום שהם עמלקים".²² ידיעה זו בשם הגר"א אינה נמסרת כשמועה, אלא יש הקובעים כי "קבלה בידינו מאת הגר"א ז"ל",²³ והיא נודדת בימינו ללא הרף ממחבר למחבר ומספר לספר,²⁴ מהם שלא זוקפים זאת לגר"א דוקא, אלא מביאים אותה כמושכל ראשון או כמסורת ידועה ומקובלת בכלל ישראל מקדמת דנא.²⁵

- 22 רמ"י שיינערמאן, אהל משה, בראשית, ברוקלין תשס"ז, עמ' רפ; הג"ל, אהל משה על עניני המקדש והגלות, ברוקלין תשס"ז, עמ' קפו; הג"ל, אהל משה על עניני ימי הפורים, ברוקלין תשס"ח, עמ' שנא.
- 23 ר"א וינטרויכ, בסוד ישרים: מאמרי ליל שבת קודש, בני ברק תשנ"ה, עמ' פט; רנ"י מכלוף, שיח ישראל – על פרשיות התורה בראשית שמות, ירושלים תשע"ב, עמ' תקו.
- 24 ר"י ישראל, מנחות אהרן עמ"ס זבחים, סארסאל תשנ"א(?), הקדמת המחבר, עמ' 15; רא"א הלוי מילר, מאמרי חיים, בני ברק תש"ס(?), עמ' חקלג; רב"צ פלמן, שלמי תורה, בעניני פורים, בני ברק תשס"א, עמ' צא; ראי"ח פייבלון, מנחת מנחם, ח"ב, בני ברק תשס"א, עמ' רעא; ר"מ גלורסון, מגדלי התאומים בדילוגי אותיות בתורה, ירושלים תשס"ב, עמ' קו; ר"מ סמסנוביץ, קריאה בקריה – דברי תורה ומוסר, ח"ג, ירושלים – קרית ספר תשס"ג, עמ' נו; ר"מ עידן, דבר הנשמע, בני ברק תשס"ו, עמ' נא-נב; תורה ודעת, יו"ל ע"י אברכי קהל עדת ירושלים, גליון 16, כסלו תשס"ו, עמ' קי; רל"י להב, בית יעקב: מדרשים וסיפורים על פרשיות השבוע, בני ברק תשס"ח, עמ' 550; ר"י זילבר, להשאר יהודי, ירושלים תשס"ח, עמ' 43-44; בן מלך בעניני בן המצרים: לקט שיחות ומאמרים מאת הגאון רבי לייב מינצברג, ירושלים תשע"א, עמ' צ; ר"מ מורגנשטרן, ים החכמה, ליקוט בנגלה ובנסתר בדרך רבותינו בעלי החסידות והקבלה, ירושלים תשע"א, עמ' טו.
- 25 להלן רשימה ארוכה, לא מושלמת, של מחברים הנוקטים בדעה זו שהגרמנים הם עמלק, אם כי מקצתם אינם קובעים שהם צאצאיהם הביולוגיים של עמלק: רח"י בערגער, שארית יעקב, ניו יארק תש"ח, עמ' רכט; ר"מ הכהן, פרקי שואה: מאגדות החורבן האחרון, ירושלים תש"י, עמ' ח, כ; ר"ה שולזינגר, אמרות יצחק, ח"א, ירושלים תש"י, עמ' קג; ר"א הרצוג, שו"ת היכל יצחק, אה"ע, ח"א, ירושלים תש"ך, סי' ל'; ר"מ ראטה, שו"ת קול מבשר, ח"ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' פו; רא"א פרייס, ספר חסידים עם משנת אברהם, ח"ג, ניו יארק תשכ"ה, עמ' שיג; ר"י רצון, מי מנחות, הוד השרון תשל"ח, עמ' תקג; ר"ד סג"ל ליינער, 'מצות מחית עמלק וחובת הסברתה לתלמידים', המאור, קונטרס רבג, שבט-אדר תשל"ח, עמ' 19; ר"י הורוויץ, מנחת יהודה, ברוקלין תשמ"ו, עמ' קסב-קסג; ר"צ גומבו, אור צבי עמ"ס מגילה, בני ברק תש"ג, עמ' ט; ר"ז גרינוולד, מורשת אבות, שמות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 214; ר"י שוורץ, האדום האדום הזה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 13, 44; רב"י וויינער, זמר ארזים, ירושלים תשנ"ד, עמ' רצג; ר"ד פלבני, אמרי דניאל על התורה, ירושלים תשנ"ה, עמ' תכ; ר"צ שכטר, נפש הרב, ירושלים תשנ"ה, עמ' פו; ר"י שקלאר, ליקוט פירושים למסכת גיטין פרק שני ושלישי, בני ברק תשנ"ו, עמ' ג; ר"י גרשוני, חכמת גרשון, ירושלים תשנ"ז, עמ' שלט; ר"ש קול, רעיונות ומסרים לפרשיות השבוע, ספר דברים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 187; ר"מ גרוס, אום אני תומה, ח"ב, בני ברק תש"ס, עמ' תלו; רשא"ח טענענבוים, שארית מנחם עה"ת ומועדים, אמרות כ"ק מרן רבי מנחם מענדל טענענבוים זצוקל"ה, מדור אלה תולדותיהם, קרית יואל מאגרא תשס"א, עמ' שכו; ר"מ גלורסון, הקבלה שבשפות, ירושלים תשס"א, עמ' 137; רא"ד גולדברג, קול דודי דופק, ויקליף תשס"ב, עמ' מט; רר"י רוזנמן,

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

מה מקורה המפורסם ביותר של 'מסורה' זו?

בשנת תשכ"ט נדפס הכרך הראשון של הספר 'מרא דארעא דישראל', ביאוגרפיה מקיפה על רבי יוסף חיים זוננפלד (תר"ט-תרצ"ב), בו מופיע הסיפור הבא:

כאשר יצאו כל בני הישוב הירושלמי, גדוליה, חכמיה והמונה, לקראת קיסר גרמניה, וילהלם קיסר, בביקורו בארץ ישראל בשנת תרנ"ט, כדי לברך את הברכה: "ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם", ולקיים את מאמרם ז"ל: ²⁶ "לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם", והתכונה הגיע לשיא. דוקא אז, לא יצא הוא מפתח ביתו ולחוצץ, עיניו הטהורות חזו למרחוק, והוא נימק זאת בפשטות, שדברים אלה לא נאמרו לגבי מלך מזרעו של עמלק.

הממשלה התורכית ובני ירושלים כולם, התכוננו בימים ההם לקראת הביקור, ולכבוד כניסתם של הקיסר ופמליתו לעיר העתיקה, פרצו אז את חומת העיר ליד 'שער יפו', וקני ירושלים היו מספרים, שבהופיע הקיסר בביקורו של יום השבת פרשת וירא, היו נערים וזקנים נשים וטף ברחוב העיר, כמעט כל יהודי ירושלים התפללו אז כותיקין עם נץ החמה, ורבנו היה אז היחידי שנשאר בביתו, וכאשר נשאל על כך, השיב בדברי הגר"א, שהגרמנים נחשבים לספק עמלקים.²⁷

מקור לסיפור זה לא הביאו מפרסמיו, גם לא מקור ל'דברי הגר"א', שכביכול מתועדים באיזשהו מקור מוסמך. זאת ועוד, לפי סיפור זה היה ר"ח זוננפלד 'היחידי' שנשאר בביתו, וזו קביעה לא

ראשי בשמים, מאנסי תשס"ג, עמ' קסט; רמ"ח לאו, ויבן משה, נתניה תשס"ג, עמ' ד; רדב"ה גראף, 'גרמניה ועמלק', אור ישראל, גליון כט, תשרי תשס"ג, עמ' רלד; ר"מ מאיר, זכור הנאקות ורעש הצעקות – קינות לתשעה באב לזכר השואה, גבעת שמואל תשס"ג, עמ' 15; ר"י ברדא, שו"ת יצחק ירנן, ח"ז, אשקלון תשס"ה, עמ' רנט; ר"מ גלזרסון, סוד פלשתיים וההתנתקות בדילוגים, ירושלים תשס"ה, עמ' 57; ר"מ פישוף, תכלת מרדכי, בני ברק תשס"ה, עמ' סב; ר"ד קוויאט, סוכת דוד על מועדים – שבועות, ירושלים תשס"ה, עמ' רו; ר"ש וואהרמן, 'מצות זכירת ומחייית עמלק', בתוך: ספר זכרון עץ ארץ, לזכור של הגר"ר צבי טננבוים, ירושלים תשס"ה, עמ' תשמה; ר"א אלנקוה, דרך חיים – גבורי כח עושי דברו, אשדוד תשס"ה, עמ' קנט; ר"א ברוכי, מעשה אבות: שיחות לספר בראשית, ירושלים תשס"ז, עמ' 146; ר"ד קוק, עורי צפון בפסוקי התורה, טבריה תשס"ז, עמ' סו; ר"צ שפיץ, משפטי התורה, ירושלים תשס"ז, עמ' קטו; ר"ג גולדברג, נזר תפארת, בני ברק תשס"ז, עמ' מט; ר"מ גלזרסון, השואה בדילוגים, ירושלים תשס"ז, עמ' 30, 53, 55; ר"מ ד' אקמן, פירוש מרי"ד על החמשה חומשי תורה, ירושלים תשס"ח, עמ' רמב-רמג; ר"י שקלאר, דברי יהושע על התורה, בני ברק תשס"ח, עמ' יט; ר"י רובין, 'אסתר ברוח הקודש נאמרה', מאורות ירושלים, גליון ז, אדר תשס"ח, עמ' תו, תקמא; ר"ח לוי, שבילי המדות והערכים, ח"ח, רכסים תש"ע, עמ' 39; ר"י גאלדבערג, מעייני יהושע, עמ"ס יבמות ונדרים, ירושלים תש"ע, עמ' 5; ר"פ גולדוסר, ליהודים היתה אורה, בני ברק תשע"ג, עמ' נב.

²⁶ ברכות ט ע"ב; שם נח ע"א.

²⁷ רמ"מ גרליץ, מרא דארעא דישראל, ח"א, ירושלים תשכ"ט (מהד' נוספת עם תיקונים, תשל"ה), עמ' קצט-ר, ושם הע' 26.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

נכונה. עם זאת יש ביאוגרפיה נוספת עליו שהופיעה בשנת תשל"ג בשם 'האיש על החומה', ובה מובא הסיפור בצורה שונה במקצת:

היה מורנו [רי"ח זוננפלד] מספר: כי בעת ביקורו של הקיסר הגרמני יצאה כל העיר לקבל את פניו, מי מתוך סקרנות, ומי בכדי לברך ברכת: "שחילק מכבודו לבשר ודם", ואילו הוא, והצדיק רבי צבי מיכל שפירא, לא יצאו לקבל את פניו. והטעם שוויתרתי על ברכה נדירה זו, משום ששמעתי ממורי ורבי הגאון רבי יהושע לייב דיסקין זצ"ל, כי מסורת בידו בשם הגר"א, שהאומה הגרמנית מזרע עמלק יצאה; וזה סימנם של זרע עמלק: מתהדרים ומתייפים כלפי חוץ, ותוכם מלא ארס ושינאה כבושה לעם ישראל, ואין אלך לברך בשם ומלכות על קיסר, ששולט על אומה, שנצטוונו למחות את זכרה, ואין שמו של הקב"ה שלם ואין כסאו שלם עד שתמחה אומה זו מעל פני האדמה? ואילו הצדיק רבי צבי מיכל מהסס היה, אם לצאת או לאו, ומן השמים עיכבוהו, כי באותו יום נתהפך עליו קומקום של חמין והוא נכווה קשה ברגליו.²⁸

לגירסה זו יש שלושה יתרונות על פני קודמתה. האחד, שהיא מובאת בשמו של הרב צבי הירש הכהן קופשיץ (תרנ"ו-תשל"ו), היה נשוי לאחת מנכדותיו. השני, שאינה מסתמכת על 'דברי הגר"א' כאילו ידועים הם מן המקורות, אלא מציינת לכתובת מוגדרת, שכך קיבל מרבי יהושע יהודה לייב דיסקין (תקע"ט-תרנ"ח). השלישי, שנמסר בה, בצדק רב, על גאון אחר שלא יצא לקראת הקיסר הגרמני.

ודוקא מנקודה חזקה זו נתחיל לבדוק את חולשתה של השמועה כולה. בעוד אי יציאתו של הרב זוננפלד הועלתה על הכתב עשרות שנים אחר השואה הנוראה, הרי אי יציאתו של רבי יהושע צבי הירש מיכל שפירא בעל 'שו"ת ציץ הקדש' (ת"ר-תרס"ו), תועדה בשנת תרס"ז, שמונה שנים אחר האירוע ועשרות שנים לפני השואה, וזאת על ידי תלמידו המובהק רבי יעקב משה חרל"פ (תרמ"ב-תשי"ב): "כאשר בא ירושלימה ביום ש"ק י"ג חשון בשנת תרנ"ט הוד קיסר אשכנז ירום הודו, נתנבך [=נבון] אדמו"ר ז"ל אם יצא לקראתו בין להקת אנשים גדולה כזאת אם לא, וכה התחשב כינו לבין עצמו. והנה נשפכו על רגלו מים רותחים, ולא יכל בשום אופן ללכת. אז אמר, כי רואה הוא כי מן השמים מסבכים לו שלא יצא מארבע אמות של הלכה".²⁹

כאן מתגלה שהיסוסיו אם להשתתף בקבלת הפנים לא היו מחמת עמלקיותו של "הוד קיסר אשכנז ירום הודו", ולא בגלל הגרמנים, אלא בגלל אי רצונו להיות "בין להקת אנשים גדולה כזאת". ואף זאת למדנו, שהוא היה יחיד בכך ולא תיאם דבר עם ר"ח זוננפלד, אלא שנבצרה ממנו ההשתתפות מחמת הכווייה שלו.

²⁸ רש"י זוננפלד, האיש על החומה, כך שני, ירושלים תשל"ג, עמ' 108. וראה, חכמת חיים על התורה, ירושלים תשס"ב, סוף פ' כי תצא.

²⁹ ר"מ חרל"פ, צבי לצדיק – מכתבים אחדים אשר כתב אדמו"ר רבי יהושע צבי מיכל עם רשומים לתולדותיו, ירושלים תרס"ז, עמ' 25.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

עתה נראה מה סיפרו זקני ירושלים על המסורת הנזכרת של מהרי”ל דיסקין. בספר שיצא לאור בשנת תשכ”ד, עוד לפני הופעת שתי הביאוגרפיות על רי”ח זוננפלד, מסר רבי חיים הומינר את הדברים הבאים:

שמעתי מיקירי ירושלים, שבשעה שקיסר אשכנז ווילהעלם השני היה בירושלים, לא רצה הגאון רבי יהושע לייב דיסקין ז”ל לקבל את פניו, מפני שהיה חושש שמא הוא מזרע עמלק. מיהו אפשר שדווקא משפחת הקיסר היא מעמלק ולא כל העם, שהרי אומרים על הגאון רבי חיים וואלאזינער ז”ל שהיה בפלשטין של מלך רוסיה וגוי קטן זרק עליו אבנים, ותמה הגר”ח על עזותו, ונסתכל בו וראה שזה היה ניקאלאי הקטן, שהיה אחר כך צורר ישראל. ואמר הגר”ח שראה בו כל סימני עמלק כפי שקבלם מרבו הגר”א. ומשמע לפי זה, דאפשר שמשפחת המלך היא מאומה אחרת, דהא ודאי לא מצינו בשום מקום שאנשי רוסיה הם מזרע עמלק.³⁰

מסיפורי ירושלים אלה אנו יוצאים מבולבלים. יקירי ירושלים המצוטטים פה, לא זכרו דבר על אי יציאתו של רבי יוסף חיים זוננפלד, אלא על מהרי”ל דיסקין.³¹ גם לפי שמועתם זו, התבטא מהרי”ל דיסקין רק על עמלקיותו של הקיסר, ולא של העם הגרמני כולו. בכל הסיפור הזה הפרט היחיד שאין בו פיקפוק, הוא זה שמהרי”ל דיסקין לא יצא לקבל את פני הקיסר, אבל בגלל סיבה אחרת לגמרי – הוא כבר לא היה אז בין החיים. מהרי”ל דיסקין נפטר בט’ בטבת תרנ”ח, ואילו הקיסר הגיע לירושלים ב”ג במרחשון תרנ”ט.

מסיפורו לרבי יעקב ישראל קנייבסקי בעל ‘קהלות יעקב’ (תרס”א-תשמ”ה) את השמועה הירושלמית שרי”ח זוננפלד לא רצה לראות את פני הקיסר הגרמני, הקשה שזו עומדת בסתירה לעדות חז”ל שבא סנחריב ובלבל את העולם,³² ותיירץ בדוחק שאפשר שלדעתו בילבל סנחריב את כל האומות מלבד את הגרמנים.³³

אם כך, אז אולי בכל זאת יש אמת בשמועה שמלבד רבי הירש מיכל שפירא היה זה רי”ח

30 ר”ח הומינר, הערה על ספר שארית ישראל לרבי מנחם מאן אמלאנדר, ירושלים תשכ”ד, עמ’ סט.

31 שמועה זו הובאה גם בימינו כידיעה מוסמכת אצל רי”מ מורנגשטרן, שארית יעקב – ים החכמה, חידושים וביאורים במסכת מגילה ובעניני פורים, ירושלים תש”ס, עמ’ צה.

32 ידים פ”ד מ”ד; תוספתא ידים פ”ב; ברכות כח ע”א.

33 ר”א הורביץ, ארחות רבנו, ח”א, בני ברק תש”ן, עמ’ צג (ועי”ש עמ’ רפז, שפיקפק בשמועת בני פולין לפיה התח”ס הרג עמלק). לכאורה ניתן להביא ראיה לשיטתו מהברייתא בסוטה מו ע”ב: “היא לזו שצובעין בה תכלת, היא לזו שבא סנחריב ולא בלבלה, נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים”. מכאן שיש מקום שאותו לא בילבל סנחריב. אולם לזו זכתה לשרוד משום מדרגתה הגבוהה, היפך עמלק שהוא הארור שבעמים. והנה הקה”י עצמו הביא ראיה מכך שהגמרא במגילה ו’ ע”א מזכירה את גרמניה בתור ‘גרממא’ של אדום, ומכאן שאומה זו נשארה בשלמותה אחר סנחריב. רצ”ע, מנין שגרממא אומה ישנה היא, ואולי מן האומות שנתחדשו אחר סנחריב, כרוב אומות העולם שקיימות בימינו.

זוננפלד שלא יצא לקראת הקיסר? אלא שעל אפשרות זו מעיב מאמרו התורני הנרגש של בנו הגדול רבי אברהם אהרן זוננפלד, שנדפס יום אחד לפני הופעת הקיסר בשערי ירושלים, ובו דיון על הברכה הצריכה להיאמר בנוכחותו. הוא פירסם אותו בכתב העת ‘אור תורה’ שבעריכתו. ציטוטים אחדים ממאמר זה מראים גישה הפוכה לחלוטין:

כבוד מלכים!

היום יום ו’ עש”ק לסדר ואברכך ואגדלה שמך, י”ב לירח חשון, התרנ”ט. מחר אי”ה נזכה לקבל פני הוד קיסר וקיסרית אשכנז ירום הודם, אשר יופיעו בשערי עיר הקודש ירושלים, וראוי לדבר מעט בענין זה.

כתוב בשולחן ערוך סימן רכ”ד, מברכין עליו: “שנתן מכבודו לבשר ודם” (וכן מגיה הגר”א וצ”ל גם בגמרא ברכות דף נח: ‘לבשר ודם’, תחת: ‘לבריותיו’), וכתב ה”מגן אברהם”: “שאפילו סומא שיודע שהמלך עובר, מברך”... אך אם כן איפא, מכיון שפסקינן שמברכין אף שאין רואין אותו, יש לעיין הלכה למעשה: כיצד יעשו הזקנים והחלושים בפנים החומה שקשה להם לצאת ולראות, אם צריכים לברך?... וצריך ביאור כמה השיעור והגבול שיעמוד האדם רחוק מהמלך ויצטרך לברך? אך טרם אשמע החלטת הרבנים חכמי ‘אור תורה’, נראה לעניות דעתי, דהנה ברכה זו נתקנה בשביל כבוד המלך, ומי שרואה או מי ששומע את כבודו וביאתו יברך, ואם כן כל אלה שישמעו בעיר רעש כבוד בוא הקיסר והקיסרית ירום הודם, צריכים לברך... ברכה זו הנה היא להרבות כבוד המלך, לעורר ולהלהיב את לבבינו רגשי קודש, כבוד ועוז, בהזכירו שם שמים בשביל כבודו, אשר די בכח הברכה הקדושה לישראל בהזכרת שם שמים להרבות כבודו בלבנו ונפשנו, ומכיון שהברכה היא כדי להרבות כבוד המלך, אין נפקא מינה אם רואה אותו או לא.

ואם אמנם כנים אנחנו מאד בדברינו אלה, כי הברכה היא כדי להרבות כבודו [של הקיסר] בין עם ישראל – הגע בעצמך קורא יקר! עד כמה חייבו חכמינו ז”ל לרומם את כבודו: כולנו יודעים את הברכה וקדושתה לישראל, כי נורא היא! מה גדול עון מזכיר שם שמים לבטלה! מה גדול שכרו של מברך בוראו, ובהזכירו שם שמים לברכה! ועתה אם כדאי היה לתקן ברכה מיוחדת להזכיר את השם ולברכו כדי לתכלית “הרבות רגשי כבוד בלבות ישראל”, שוב אין ערך לכל מרוצתינו, ולכל מה שאנו עושים לכבוד המלך, כי אין גבול לחיוב השתדלותינו! לראות ולהראות את כבוד מלכינו הישרים, אשר בצלם נחסה!

העורך והמור”ל

אברהם אהרן זאננענפלד.³⁴

34 רא”א זאננענפלד, ‘כבוד מלכים’, קובץ אור תורה, שנה שנייה, חוברת רביעית, העורך והמור”ל: אברהם אהרן זאננענפלד, ירושלים תרנ”ט, סי’ ו’. מאמר זה חזר ונדפס בקובץ אוצרות ירושלים, ח”ח, ירושלים תשס”ו, עמ’ פב-פה.

התלהבות זו לקראת בואו של הקיסר הגרמני, אין גדולה הימנה. מלבד שמפליג בגדולתו, ובמעלת הברכה שזוכים לברך כל הנמצאים במחיצתו, הוא מכליל אותו בין "מלכינו הישירים אשר בצלם נחסה", ומחדש שאפילו מי שאינו יוצא לקראתו בשערי ירושלים, אלא שחש בתכונה העצומה בעיר, חייב אף הוא לברך. כלומר, גם אם אביו כביכול לא יצא לראותו, לא יכל להימנע מלברך עליו.

האם כך כותב בנו של גאון כביר אשר סבר שקיסר זה הוא עמלק וברכת המלכים לא נתקנה עבורו? האם לא ידע הבן הצמוד אל אביו, ונמצא בקרבתו בשעה שהקיסר מגיע, את אשר מספרים צאצאיו כעבור למעלה משבעים שנה, שלפי שיטתו על עמלק זה אסור לברך את ברכת המלכים?³⁵

ואם לא די בעמדה זו של רבי אברהם אהרן זוננפלד, כדי להקיש ממנה על דעת אביו רבי יוסף חיים, בא תלמידו הנודע רבי נח גד וויינטראוב מראדומסק (תרמ"ט-תשט"ו) ומסר עדות מדויקת מפי רי"ח זוננפלד עצמו:

שמעתי מפה קדשו של רבינו הגאון הצדיק, מרא דארעא ישראל, מוהר"ר יוסף חיים זוננפלד זצ"ל, שאלתי אותו בשנת תרפ"ח: נצטוונו על מחיית עמלק דוקא,³⁶ והלא אנחנו יודעים שגרמניה מבני יפת, וכולם אומרים עליו שהוא עמלק? ואמר לי שגם הוא ימחה, כי לא כתיב: "מחה אמהה את עמלק", רק: 'את זכר עמלק', דהיינו כל איזה אומה שמשמין את זכרו של עמלק, ימחה.³⁸

הרי הדברים מבוארים, שרי"ח זוננפלד ידע שגרמניה מבני יפת (בעוד עמלק היה מבני שם), ולא הצדיק את מה "שכולם אומרים שהוא עמלק", רק סבר שהגרמנים "משמין את זכרו של עמלק". לאור נתונים אלה אנו למדים, שרי"ח יכל לצאת לקראת קיסר גרמניה, כפי שעורר בנו בהתלהבות, כי לא הסכים לשמועה שהגרמנים הם ממש זרע עמלק, רק סבר שזו אומה שמזכירה את עמלק, ומשום כך תבוא על ענשה ויבוא יומה.

אולם השמועה לפיה רי"ח זוננפלד נמנע מלצאת לקראת הקיסר ווילהלם בגלל היותו מבני גרמניה שהם עמלק – עשתה לה כנפים, והובאה בספרים רבים מאוד,³⁹ עד שנעשתה חלק

יחזקאל

18204

35 על פליאה זו כבר עמד הגרע"מ שיינברגר, בהערותו לקובץ אוצרות ירושלים, שם.

36 דברים כה, יט.

37 שמות יד, יד.

38 רבי נח גד וינטרוב, בשישים חכמה: מכיל כאלף אמרי קודש ועובדות פלא, הנהגות, והדרכות מאת כמאתיים אדירי התורה והחסידות, ירושלים תשנ"ד, עמ' קסח.

39 עי' ר"י שוורץ ור"י גולדשטיין, השואה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 21; ר"י שוורץ, זכור – זכירת מעשה עמלק שבדורנו גרמניה הנאצית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 33; ר"י סעדיאן, אמרי יחזקאל, ח"א, בני ברק תשנ"ט, עמ' 211-212; ר"י מאירוביץ, פרקים בתולדות ישראל, ח"א, אשדוד תשס"א, עמ' סא; ר"מ גלזרסון, מגדלי התאומים בדילוגי אותיות בתורה, ירושלים תשס"ב, עמ' קו; ר"א שטרן, 'אשכנז גרמניה ועמלק', שערי הישיבה: בטאון תלמידי ישיבת 'שערי יושר' הר נוף, גליון 134, פ' יוצא תשס"ב, עמ' ד; ר"י אהרונזון,

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

מנכסי צאן ברזל של עם ישראל, כעין "הלכה למשה מסיני",⁴⁰ ונחקקה לדורות בין פסקיו והנהגותיו.⁴¹

ידיעה כזו על הגרמנים נתפרסמה גם בשם רבי פנחס כהן אב"ד אנסבאך (תרכ"ז-תש"א), אדם גדול בנגלה ובנסתר ומנהיג ידוע של 'אגודת ישראל', שלדבריו בענין זה יש משקל רב בהיותו יליד גרמניה ומרבניה המובהקים. נמסר כי קבלת סתרים היתה בידו שהעם הגרמני הוא מזרע עמלק, והוא גילה זאת בימי מלחמת העולם הראשונה בסוד כמוס לרבי אברהם מרדכי אלתר מגור בעל 'אמרי אמת' (תרכ"ו-תש"ח). רק אחרי שהגרמנים פתחו במלחמת העולם השנייה, חשף האדמו"ר את הידיעה הזו למקורביו.⁴²

יצוין שהמוני יהודי גרמניה גם כאשר חיו תחת המשטר הנאצי וסבלו קשות מנחת זרועו, לא שייכו כלל את הגרמנים לזרע עמלק.⁴³ ואכן, לפי מקורות מדויקים יותר היתה זו תחושתו האישית של רבי פנחס כהן ולא מסורת, ואף היא כנראה התייחסה לפרוסים בלבד, ולא לשאר השבטים הגרמניים.⁴⁴

היהדות מול בנותיה הסוררות: נצרות איסלם ושאר הכתות שיצאו מהן, ירושלים תשס"ג, עמ' 11; ר"מ פינטו, אמרי משה, ח"ב, פתח תקוה תשס"ה, עמ' פה; ר"מ אביטן, טיב הפרשה, בראשית, בני ברק תשס"ה(?) עמ' 289; ר"י לייזרזון, 'בדבר השמועה המיוחסת להגר"א זי"ע שגרמניה מזרע עמלק היא', ישורון, כרך יז, תשס"ו, עמ' תתמה-תתמח; ר"י זילברשטיין, חשוקי חמד ע"מ כתובות, ירושלים תשס"ז, עמ' שסה; ראי' קליין ורד"א מגדלבוים ור"י לפקוביץ, דף על הדף על הש"ס, ח"ח, עמ"ס מגילה מוע"ק חגיגה, ירושלים תשס"ז, עמ' סב; רי"ח סימן טוב, כרם יוסף עמ"ס מגילה, ירושלים תשס"ט, עמ' קנ; ר"ד יוסף, הלכה ברורה, ח"א, ירושלים תש"ע, עמ' שיא; רי"מ שטרן, התורה התמימה, על תהילים, ירושלים תש"ע, עמ' תשפ; רי"י גולדברג ור"א סילמן, ארח דוד: אספת הלכות והליכות של הג"ר דוד בהר"ן, ירושלים תשע"א, עמ' קמט; בן מלך – ימי הפורים: לקט שיחות ומאמרים מאת הגאון רבי לייב מינצברג, ירושלים תשע"ב, עמ' ריד; ר"ד רוסוף, ישראל והזמנים, ירושלים תשע"ב, עמ' 406; רי"י יוסף, ילקוט יוסף, מועדים – הלכות פורים, ירושלים תשע"ג, עמ' עט.

40 רי"מ שעכטער, אוסף אמרים על תנוכה ופורים, ירושלים תשס"ט, עמ' קסד.

41 רשי"ח ורנן, תורת חיים – הנהגות ופסקים רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל"ה מרא דארעא דישראל, ירושלים תשע"א, עמ' 245: 'בשנת (תרנ"ח) [תרנ"ט] כשביקר וילהלם קיסר גרמניה בירושלים וכל בני העיר בראשות גדולי התורה יצאו לבקר את פניו, השתמט רבינו, באומרו: כי מה שאמרו חז"ל: 'א"ר יוחנן לעולם ישתדל אדם לרוץ... אפילו לקראת מלכי עובדי כוכבים...', לא נאמר לגבי מלך מזרעו של עמלק'.

42 ר"א סורסקי ורא"מ סגל, 'מול הסכנה הרוחנית, תוספת לגליון המודיע, ד' בסיון תשנ"ה, עמ' טז; הג"ל, ראש גולת אריאל: תולדות חייו של בעל 'אמרי אמת', ח"ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' שג; ר"י מאירוביץ, פרקים בתולדות ישראל, ח"א, אשדוד תשס"א, עמ' סא; ר"ש סופר, 'שבעים שנה לפטירתו של הרב ד"ר פנחס כהן', המבשר, ר' בתמוד תשע"א, עמ' יא, על פי זכרונות הרב יצחק מאיר לוין.

43 מורי חמי הרב יואל הירשברג שליט"א, 'יליד קארלסרוה שבגרמניה, שעוד חווה את ליל הפוגרום של הריסת בתי הכנסת בט"ו במרחשון תרצ"ט ובאופן אישי סבל נוראות מרשעותם של הנאצים, אמר לי שמעולם לא שמע שיהודי ארצו דיברו על היות הגרמנים מזרע עמלק'.

44 דוד פלינקר, ערים ואמהות בישראל: ווארשה, ירושלים תש"ח, עמ' 134-135; האיש ופועלו: קיצור תולדות חייו של מנהיג יהדות התורה הרב ר' יצחק מאיר הכהן לוין, ירושלים תשל"ב, עמ' 14; מ' בריואר, 'ככים דוקטורים בפולין-ליטא בימי הכיבוש הגרמני', בתוך: בר-אילן, ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן, כ"ד-

כבר היה מי שהעיר בצדק רב: "מסורות אלה לא פורסמו אלא כעבור שנים רבות. בעיקר בולטים הדברים בשיחתם של [רבי פנחס] הכהן ושל האדמו"ר מגור שהתנהלה בארבע עיניים, ושאת תוכנה גילה האדמו"ר מגור רק לאחר שגרמניה כבשה את פולין בתרצ"ט. הדברים מעוררים תהיה לגבי מידת דיוקם ואמינותם".⁴⁵

התחזקות התדמית העמלקית מאז התקופה הנאצית

ללא ספק פרוחה בדורות האחרונים שמועה עממית שהגרמנים הם מזרע עמלק, אבל לא נמצאו ראיות שקיימת לכך מסורת, ואף לא נמצאה ידיעה מוכחת שגדול בישראל, מתקופה כלשהי, עומד מאחוריה. עובדה היא שבשום ספר שלפני מלחמת העולם הראשונה לא נמצא זיהוי של העם הגרמני כזרעו של עמלק.⁴⁶ יש איפוא להתייחס בזהירות לרעות הנחרצות שנשמעות בתקופתנו, ולבדוק אותן לאור המציאות ההיסטורית:

ידוע כי חוקרים רבים מבקשים למצוא באגדות העתיקות של הגרמנים ובהיסטוריה שלהם נטייה לאלימות יתרה ולהערצת הכוח העיוור, אולם אין לדעת אם אין זו חכמה שלאחר מעשה והוצאת דברים מהקשרם. עובדה היא כי לא כך היתה תדמיתו של עם זה עד ימי השואה, וכי לא צפה איש מראש לאיזו תהום עלול העם הזה להידרדר. מי שיחטט ימצא גם בעמים אחרים אגדות דומות ודעות דומות, אך מכאן עד להשתתפות ברצח רחוקה היא הדרך. אם אמנם נכון הוא הזיהוי של גרמניה עם עמלק, הרי יש כאן איזה פגם רוחני בעצם טבעו של העם, אך זיהוי זה מוטל בספק גדול ואין לתלות בו יותר מדי.⁴⁷

אופייני להלך רוחות מאוחר זה נגד הגרמנים הוא המסופר בספר זכרונותיו של רבי יעקב מזא"ה (תרי"ט-תרפ"ד) על התבטאות עממית של יהודים ברוסיה שאהדו את נפוליאון וקיוו לנצחונם על פרוסיה: "היתכן הדבר – אמרו – כי הגרמנים הארורים, מזרע עמלק, ינצחו את הצרפתים אצילי הרוח?".⁴⁸ הרב מזא"ה חי מאה שנים לאחר מכן, אך יתכן שכך שמע מזקני הדור שלפניו. עם זאת יש לקחת בחשבון שהספר לא נכתב על ידו, אלא מפיו לעת זקנותו ועל ידי כמה מתנדבים משומעיו. לא מן הנמנע שהתבטאות זו היא לשונם של עורכי ספרו שהביאוהו לדפוס בשנת תרצ"ו, למעלה מעשור לאחר פטירתו, כאשר הנאצים כבר שלטו בגרמניה.

- כ"ה (תשמ"ט), עמ' 123, ושם עמ' 124 הע' 27; הנ"ל, אסיף: מפרי העט והעת, ירושלים תשנ"ט, עמ' 181. בדומה לזה יש שראו דוקא בסאכסונים עמלקים, ראה, י"ט לוינסקי, אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, תל אביב תש"ל, ח"ב, עמ' 551.
- 45 מ' מאיר, 'על ההתייחסות אל גרמניה הנאצית כאל עמלק', בתוך: צ' עוקשי ס' רומרין ו' רונסון (עורכים), במשעולי עבר יהודי, ירושלים תשס"ו, עמ' 452.
- 46 י"ט לוינסקי, אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, תל אביב תש"ל, ח"ב, עמ' 551.
- 47 ר"י שוורץ ור"י גולדשטיין, השואה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 139.
- 48 ר"י מזא"ה, זכרונות, ח"ד, תל אביב תרצ"ו, עמ' קמו. אך ראה להלן את דעת החת"ס בזה.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

הסטיגמה העמלקית של הגרמנים גברה מאז שעלה היטלר לשלטון בגרמניה בשנת תרצ"ג והחל לרדוף את היהודים. את הצורך המפלצתי הזה היו מכנים אז בשם 'האשכנזי העמלקי', 'דייטשן עמלק', וכינויים מעין אלה.⁴⁹ ידיעות על עמלקיותם של הגרמנים הלכו ונתרבו אז בשמם של גדולים וצדיקים מדורות עברו. דוגמא טיפוסית לכך, נמצאת בספר שפירסם אחד הרבנים בארצות הברית באותה שנת תרצ"ג, ושוב בשמו של ה'נועם אלימלך', בתוספת דברי נבואה על הגאולה כעבור שנה:

נבואה
אוצר החכמה
18204

מאוד מעניין הוא להביא פה תמצית מכתב שקיבלתי לאחרונה מאדמו"ר הרה"צ, הגאון הגדול חד מבני עליה, כקש"ת מוהר"ר חנוך חיים הכהן [אב"ד דוברון הונגריה] שליט"א בירושלים עיר הקודש ת"ו, שמכר שלו, אחד מרבני אירופה כתב לו, שהוא ראה בפנקס ישן, בעיר ברוד, פולין, בו נרשמו לזכרון זכרונות שונים. כתוב שם בשמו של אותו קדוש עליון, הרבי ר' אלימלך מליזענסק, בעל ספר 'נועם אלימלך', בזה הלשון: "בשנת 'תמחה עמלק'⁵⁰ (בגימטריא תרצ"ג) לפרט, יעמוד אחד לא מזרע המלוכה במדינת אשכנז (גרמניה), וירדוף את אחינו בני ישראל, ובשנה שלאחריה שנת תרצ"ד יבוא משיח".⁵¹

המקור המיסטורי הזה, 'פנקס ישן בעיר ברוד', איכזב מאוד. המשיח לא הגיע בשנת תרצ"ד כפי המובטח בו, אדרבה, הנאצים התעצמו והחמירו את רדיפת היהודים, ומלחמת העולם השנייה פרצה בשנת תרצ"ט. הגרמנים כבשו את פולין, ושוב פשטו בין יהודי פולין רמזי גאולה חדשים. אחד מהם התייחס לעמלקיותו של היטלר ימח שמו: "הרמז מבוסס בסופי תיבות של הפסוק: 'תמחה את זכר עמלק'. האות ה' שבמלה 'תמחה' מרמזת על ה' אלפים. האות ת' שבמלה 'את' והאותיות ר' ק' שבמילים 'זכר' ו'עמלק', עולות ביחד ת"ש. זאת אומרת: בשנת ה' אלפים ת"ש יימחה זכר עמלק, כי היטלר בגרמניה הוא כידוע עמלק".⁵² למרבה הצער גם תקווה זו לא התגשמה, ודוקא בשנת ת"ש החל היטלר בהשמדה שיטתית של מיליוני היהודים באירופה.

הזיהוי של הנאצים בתור עמלק, המשיך להפיח תקוות עוד בשנת ת"ש, כאשר המלחמה הנוראה כבר פרצה. תלמיד חכם חסידי מפולין שהתיישב בירושלים, רבי צבי דוד גלאזר בעל 'חמדת צבי', הוציא בשנת ת"ש קונטרס מיוחד בשם 'מבשר טוב', בו אסף פסוקים ומאמרי חז"ל בעניני גאולה, כדי לחזק את הלבבות לנוכח האסונות הנוראים באירופה: "עכשיו, בזמן המלחמה, שאנו רואים כמה מצירים ישראל בצרות וביסורים קשים, ומאבדים הספרים,

- 49 קיצור תולדות החפץ חיים, מבנו רבי אריה ליב פופקא, בני ברק תשמ"ו, עמ' עא; ר' חסמן, בלב רגש, ירושלים תשמ"א, עמ' 94-96; ר' ריבקינד, 'ידישע געלט' – אין לעבנסשטייגער קולטור-געשיכטע און פאָלקלאָר, ניו-יאָרק תש"ך, עמ' 63.
- 50 דברים כה, יט.
- 51 רצ"ה כהן, גנוי דרשות ורעיונות: אוצרות אידעען און געדאנקען, ניו יארק תרצ"ג, עמ' 58.
- 52 מובא בספרו של הרב שמעון הוברבאנד הי"ד, קידוש השם, תל אביב תשכ"ט, עמ' 304.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

ושורפים בתי כנסיות ובתי מדרשים וספרי תורות, והורגים לישראל במיתות משונות, יראים ושלמים וקדושים וגוירות רעות, רחמנא ליצלן, ועל ידי זה נתחלל שם שמים, רחמנא ליצלן, אצל ישראל, בין באנשים בינונים מכל שכן אצל אנשים הפחותים, הביאני הדבר לחזק ידיים רפות ולאמץ ברכים כושלות, להביא דברים שהם מחזקים את לב ישראל⁵³. לשיטתו, נקודה מרכזית שמחזקת את לב ישראל היא, הידיעה שמלחמת הנאצים היא מלחמת עמלק, ולכן ודאי שיד ישראל תהיה בה על העליונה:

נראה שהנאצים המה מזרע עמלק, וכמו שצוה הקב"ה על עמלק: "מחה תמחה את זכר עמלק", כמו כן רצה המן, שהוא מזרעו של עמלק, למחות שם ישראל מהעמים, וכמו כן הנאצים רצו למחות שם ישראל, וכמו שהקב"ה אבד את המן וזרעו תיכף על ידי מרדכי הצדיק, אנו נקווה שימחה שם גרמניה מהעולם, או על ידי צדיקי הדור שבדורינו, או על ידי משיח צדקינו שיבוא במהרה בימינו. אדרבה, מזה יש לנו תקווה גדולה, כי שר של עמלק יודע שימחה שמו של עמלק תיכף, רוצה לנקום עצמו מקודם למחות שם ישראל⁵⁴.

הרציחות המחירדות שהתרחבו והשתכללו במשך השנים הבאות, חיזקו את התודעה בדבר היותם עמלק. רבי יעקב חנוך הנך צימרמן בעל 'אמרי יעקב' (תרמ"ט-תשכ"ה), אחד הרבנים החסידיים החשובים שהצליח להגר לאנגליה לפני השואה, נשא בלונדון דרשה לשבת הגדול בשנת תש"ג, בעיצומה של המלחמה הנוראה, וכשהביא אותה לדפוס יחד עם כתביו האחרים, הקדים לה את דברי המבוא האופייניים: "בשבת הגדול שנת ה'תש"ג, שנות ראינו רעה שנת המלחמה האיומה, בימי הצורר ישראל האכזר הגדול אשר כמוהו לא היה מימי עולם, נצר מגזע עמלק, במדינת אשכנז שנהרגו ונשחטו ונשרפו ונקברו חיים מיליונים מאחינו בני ישראל ה' ינקום דמם"⁵⁵.

ברוח זו נמסר על רבי דוד בהר"ן (תרכ"ו-תש"ו) בספר שהופיע בשנת תשע"א: "כאשר אחד מנכדיו נסע לאיטליה להילחם בגרמניה בתקופת מלחמת עולם השניה, אמר לו רבנו: 'לפחות תכוין בהריגת גרמני לקיים מצות מחיית עמלק', כי כבר אמר הגר"א על הגרמנים שהם מזרעו של עמלק"⁵⁶.

היחס השלילי המוחלט אל הגרמנים, מצא את ביטויו הפומבי והציבורי הראשון אחרי שהנאצים עלו לשלטון בשנת תרצ"ג. אירגונים יהודיים חילוניים בארצות אחרות, הצהירו על

53 רצ"ד גלאזער, מבשר טוב מתקות ישועות ונחמות, ירושלים ת"ש, עמ' 2.

54 שם, עמ' 16.

55 רי"ה צימרמן, אמרי יעקב, ארץ ישראל חשם"ז, עמ' שער.

56 ר"י גולדברג ור"נ סילמן, ארח דוד: אסופת הלכות והליכות של הגר"ד דוד בהר"ן, ירושלים תשע"א, עמ' קמט, ובעמ' תקמח.

חרם כלכלי נגד גרמניה וסחורותיה, כדי להניא את הנאצים מפעולותיהם נגד היהודים⁵⁷. עוד בטרם התברר כשלונו המוחלט של חרם זה, כבר נשא רבי אלחנן בונם וואסרמאן (תרל"ה-תש"א) את קולו נגדו, ופירסם את דעת התורה בענין זה, כפי שקיבלה מרביותו, לפיה הישווה את גרמניה לאשור ולא לעמלק:

ה'חפץ חיים' ז"ל, בשם הגאון רבי יצחק בן בעל 'נפש חיים' ז"ל, פרש את המימרא⁵⁸: "פני הדור כפני הכלב"... מטבעו של הכלב, כי אם יסקלו אותו באבן, מיד הוא מתנפל על האבן לנשכה. בשעה שהמן קם על ישראל, יש לדעת, כי המן זה אינו אלא מקל השלוח מן השמים לחבטנו בו. "הוי אשור שבט אפי",⁵⁹ אין שום טעם להלחם עם המקל, כי כלום חסרים מקלות בשמים? "הרבה שלוחים למקום". יש לנקוט באמצעים שימנעו את העמים להקים 'מקלות' עלינו. בימי עקבתא דמשיחא תהיה הדעה נעדרת, וככלב שוטף ינשכו את המקל. מנהיגינו המתחדשים הכריזו מלחמה על ממלכות אדירות. מה כוחנו ומה גבורתנו? מאמרים בעתונים הם הכדורים שאנו יורים בהם אל האויב. והתוצאה מה היא? מבעירים רק את חרונם של הנחשים עלינו. המנהיגים וראים רק את המקל, ומסרבים להכיר את המכה במקל⁶⁰: "והעם לא שב עד המכה"⁶¹.

מו"ר רבי יעקב אדלשטיין שליט"א חינך את תלמידיו לאור השקפה זו: "מסביר רבי אלחנן וסרמן את המשנה בסוף סוטה, שכתוב שם, בעיקבתא דמשיחא, 'פני הדור כפני הכלב', כמו כלב, אם אתה מרביץ לו עם מקל, הכלב מתחיל לנשוך את המקל, ולא מביץ שלא המקל הוא מרביץ אלא מי שמחזיק במקל, וגם אם הכלב ישבור את המקל, אם אדם ירצה להרביץ לו יקח מקל אחר. ורבי אלחנן אמר את זה בדורו על החרם שעשו הציונים על סחורות גרמניות כאות מחאה נגד הצורר היטלר, ימח שמו. הרי אם הקב"ה רוצה להכות, אז יגלגל את העונש על ידי רשע אחר, ולא היו צריכים לנשוך את המקל, השליח, אלא ללכת למקור ולחזור בתשובה. גם בדורנו נגועים בנגע הזה ומסבירים כל דבר בצורה טבעית... תמיד הגויים עשו צרות ליהודים, כמו שכתוב⁶²: 'הלכה היא שעשו שונא ליעקב', ולא לאו"ם צריכים לפנות אלא אנו לעצמנו ולחזור בתשובה, שבוודאי כשלוקים זה על עבירה ועוון ביטול תורה, כמו ממלחמת עמלק, ופעם הקב"ה לוקח מקל ששמו גרמניה, פעם רוסיה ופעם צרפת, וכן הלאה"⁶³.

57 י' גוטמן (עורך), האנציקלופדיה של השואה, ח"ג, תל אביב תש"נ, עמ' 514.

58 סוטה מט ע"ב; סנהדרין צו ע"א.

59 ישעיהו י, ה.

60 ישעיהו ט, יב.

61 רא"ב וסרמן, קובץ מאמרים, תל אביב תשכ"ג, עמ' קטו; קובץ מאמרים ואגרות, ח"א, ירושלים תש"ס, עמ' שא-שב.

62 רש"י בראשית לג, ד. על פי ספרי, במדבר, פ' בהעלותך, אות ס"ט.

63 קט שיחות וביאורים על התורה שנאמרו מפי הגאון האדיר הר"ר יעקב אדלשטיין שליט"א אב"ד ור"מ דרמת השרון, תשנ"ט, עמ' 52-53.

ההתמקדות ברשעת הגרמנים בשואה והחיפוש הנואש למצוא את קשריהם עם עמלק, מסיח את הדעת מהמטלה החשובה יותר, לחזור בתשובה ובאמצעותה לבטל את הגזירות הקשות. בהקשר לכך סיפר רבי יוסף לייס בעל 'יוסף דעת' (תרע"ב-תשנ"ב): "מלמד אחד באמריקע, היה זה אחר החורבן שבאירופא, כשהיה מדבר לפני התלמידים בענין שכר ועונש והיה מספר להם ממה שקרה לישראל שם, בכל פעם היתה התגובה של התינוקות: "ימח שמם של הגרמנים!". לא יכול לבוא למסקנת דבריו, כי על הכל בא: "ימח שמם!". עד שגער בהם: אין יוצאים ידי חובה ב"ימח שמם", זה רק בנוגע שיתקיים בהם 'נקום לעינינו', וגומר, [שיהיה] קידוש השם, אבל לא לבטל הגזירות".⁶⁴

גרמניה היא "גרממא של אדום"

אחרי השואה הנוראה שביצעו הנאצים הגרמנים ימח שמם, נקל לשמועה בשם הגרמני וגדולי החסידות על היות הגרמנים בני עמלק, להיקלט בלבבות, אף כי יש סדקים באמיתותה. מפורש בתורה: "ואלה תולדות בני נח: שם חם ויפת... בני יפת: גומר... ובני גומר: אשכנז...".⁶⁵ 'אשכנז' הראשון היה אפוא נכדו של יפת. בפי עמים רבים קרויה ארץ אשכנז של ימינו בשם גרמניה.⁶⁶ ואכן בגמרא מזהים את גומר אבי אשכנז עם 'גרממא': "גומר זה גרממא",⁶⁷ או לפי גירסת הגרמ"א ואחרים: "גומר זו גרממא".⁶⁸ בתרגום יונתן בן עוזיאל מוזהה מגוג אחיז בתור אבי מדינת 'גרממא'.⁶⁹ גם תוגרמה אחי אשכנז מוזהה לפי דעה אחת עם 'גרממא',⁷⁰ ולפי דעה אחרת עם 'גרממיקא'.⁷¹ מכל זה נראה שבין בני יפת היו שבטים

אוצר החכמה
18204

- 64 ר"י לייס, יוסף דעת, בני ברק תשנ"ט, עמ' מט. השוה למובא בספרו של רא"ח נשרי (עורך), מאיר עיני ישראל, ח"ד, בני ברק תשס"א, עמ' 396.
- 65 בראשית י, א-ג.
- 66 ר"א בחור, ספר התשבי, ערך 'אשכנז': "בלשון רומי נקראת ארץ אשכנז 'גרממא', ברפי על הגימל"; ספר הערוך, ערך 'גרממא', הערת מוסף הערוך, היינו התוספת בחתימת א"ב (אמר בנימין): "נקרא בלשון רומי 'גרממא' המחוז הנקרא לנו ארץ אשכנז"; פני משה, ירושלמי, מגילה פ"א ה"ט: "וגרממיקה", כך קורין לאשכנז בלעז איטלקי וצרפתי"; תפארת ישראל, נגעים פ"ב מ"א: "גערמאניען היא אשכנז בלשון לאטינא". בציון Germania תיארו הרומאים את חבל הארץ המשתרע מהריין ועד הדנווא, ועוד בימינו רווח השם הזה בשפות המודרניות, כמו באנגלית: Germany.
- 67 יומא י ע"א.
- 68 לפי גירסת הגרמ"א ביומא שם ועוד אחרונים, וכן בפי אליה רבה להגרמ"א למשנה נגעים פ"ב מ"א, והגהות הגרמ"א למשניות שם שנדפסו בש"ס ווילנא. ועי' ר"א מרקוס, ברזילי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 117. מכאן הוכחה נוספת לכך שהגרמ"א לא סבר שגרממא היא עמלק, אלא מבני יפת.
- 69 תרגום יונתן, בראשית י, ב. לפי דעה זו אין לזהות את ארץ אשכנז המקראית עם גרמניה המאוחרת, שכן אשכנז היה אחיין של מגוג שהוא אבי גרממא. כך העיר רבי אברהם מנחם הכהן רפאפורט אשכנזי, מנחה בלולה, ווירונה שנ"ד, פ' נח, דף יו ע"ב: "בני יפת – פראנצה וברטניא... אשכנז – אלימאנייה... כך פירש אותם יוסף בן גוריון הכהן ופילון העברי; ובתרגום ירושלמי אשכנז – אסיאה, וגומר ומגוג – אפריקה וגירמאניאה שהוא ארץ אשכנז לעת עתה".
- 70 תרגום יהונתן, יחזקאל כז, יד (גירסת אברבנאל שם); שם, יחזקאל לח, ו; בראשית רבה, לו, א.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

'גרמניים' אחדים, וזיהויו המדויק של אשכנז עם אחד מהם אינו ברור.⁷² המשותף לכל דברי חז"ל אלה, הוא שצאצאי 'גרממא' או 'גרממיקא' – הם צאצאי יפת ואינם מעמלק.

אולם בימינו התעוררה תשומת לב רבה למשמעות הדברים במסכת מגילה בה נאמר: "מאי דכתיב: ⁷³ 'אל תתן ה' מאויי רשע, זממו אל תפק ירמו סלה'? אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: 'רבוננו של עולם, אל תתן לעשו הרשע תאות לבו; 'זממו אל תפק', זו גרממא של אדום, שאלמלי הן יוצאין מחריבין כל העולם כולו".⁷⁴ רש"י הסביר כיצד הזמם מגביל את כוחו של עשיו הרשע: "זממו אל תפק – אל תוציאנו מנחיריו, זמם – כמין טבעת ברזל שנותנין בחוטמה של אנקה ונמשכת בו, ומתוך חוזקה אינה משתמרת כי אם בו". ועוד הוסיף רש"י כי "גרממא שם מלכות, והיא מאדום".⁷⁵ על כך העיר רבי יעקב ישראל עמדין בעל 'שאלית יעב' (תנ"ח-תקל"ו): "כמדומה רצה לומר 'גרממא', היא אשכנז שלנו".⁷⁶

מדברים אלה משתמע שגרמניה שהיא מאדום, מסוגלת להחריב את העולם כולו, אלמלא בקשת יעקב אבינו של 'זממו אל תפק'. זיהוי זה של רש"י עמדין הועלה על נס על ידי בני דורינו.⁷⁷ לאור דבריו העירו, "שכל השואה לא היתה אלא רפיון קצת בהחזקת הזמם, ואמנם מהאומה בעלת תרבות זו באה לנו הכליה, והם שהסיקו את הכבשנים וביצעו בנו את השואה הנוראה ביותר שבתולדותינו".⁷⁸ על כך נכתב בימינו בהתפעלות כי "הגאון הרב יעקב עמדין ז"ל, המכונה היעב"ץ... צפה את השואה כ-300 שנה קודם שהיתה",⁷⁹ ורעהו התבטא כי

- 71 בראשית רבה, שם.
- 72 בירושלמי, מגילה פ"א ה"ט, מוזהה מגוג, אחיו של גומר, עם 'גוממא' (כעין זה בבבלי יומא י ע"א לפי גירסת עין יעקב 'גוממא', ועי' דקדוקי סופרים, שם). כידוע גם השבטים הגותיים שייכים לעמים הטבטוניים-הגרמנים שפלשו למרכז אירופה.
- 73 תהלים קמ, ט.
- 74 מגילה ו ע"א-ע"ב.
- 75 פירוש רש"י, שם.
- 76 הגהות וחדושים על מסכת מגילה מאת הגאון המובהק נודע ביהודה כו' מרנא יעקב עמדין זצ"ל, על דף ו ע"ב.
- 77 רא"י ארנברג, אבני זכרן, בני ברק תש"ן, עמ' מט; רפ"ש פרידמן, צהר לתבה, בני ברק תשנ"ד, עמ' מא; קובץ אור הרהר, שנה י' גליון כ"ז, ח' אדר ב' תשנ"ה, עמ' ב; ראד"ט היילברון-היילפרין, קונטרס גורן האטר, בתוך: ר"ע געשטעטנער, להורות נתן, על המועדים, ח"ה, בני ברק תש"ס, עמ' שע; רי"ע אשכולי, צער בעלי חיים בהלכה ובאגדה, אופקים תשס"ב, עמ' 204, הע' 480; ר"מ פישוהוף, תכלת מרדכי, בני ברק תשס"ה, עמ' סב; ר"מ פינטו, אמרי משה, ח"ב, פתח תקוה תשס"ה, עמ' פו; רל"י להב, בית יעקב: מדרשים וסיפורים על פרשיות השבוע, בני ברק תשס"ה, עמ' 550; רי"ח סימן טוב, כרם יוסף עמ"ס מגילה, ירושלים תשס"ט, עמ' קמט; ר"מ אליהו, דברי מרדכי עה"ת, שמות, ירושלים תש"ע, עמ' סא; בן מלך בענייני בן המצרים: לקט שיחות ומאמרים מאת הגאון רבי לייב מינצברג, ירושלים תשע"א, עמ' צ.
- 78 רי"ח סרנא, באר לחי ראי, על ספר נשים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 53; שם, על ספר זמנים, ירושלים תשס"ז, עמ' יט-כ.
- 79 ר"י כהן, שלום אהלך, אשדוד תשנ"ח, עמ' נו-נז; הג"ל, מאמר אסתר, אשדוד תשס"א, עמ' עה; הג"ל,

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

"דברים אלו של היעב"ץ נכתבו ברוח הקודש נורא, שכידוע היעב"ץ חי מאה שנים לפני גזרת ההשמדה שיום הגרמני הטמא ימ"ש ועמו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים".⁸⁰

חוסר הדיוק ההיסטורי בדברי שניהם, כאילו 'רוח הקודש' הוז נכתבה 100 שנים או 300 שנים לפני שהיטלר עלה לשלטון, בלי לבדוק בכלל את העובדה הפשוטה שרי"י עמדין נפטר 157 שנים לפני עליית הנאצים לשלטון בגרמניה בגיל 78 (ודבריו נכתבו איפוא כ-200 שנים פחות או יותר לפני השואה), היא פרט שולי בדיון הזה, אם כי גם הוא תוצאה של עיון שטחי של המתבטאים בסוגיא זו. יתירה מזו רי"י עמדין כתב בלי להוציא מן הכלל את האומה הכי מוכרת לו, האומה הגרמנית בתוכה ישב כל ימיו: "האומות שהרעו לאבותינו כבר נעקרו מן העולם, גם אהבתם גם שנאתם כבר אבדה, והאומות שבדורנו הלא הם מגינים עלינו בקיום תורתנו, ונצטוינו לדרוש שלומם, כי בשלומם יהיה לנו שלום".⁸¹

מוזרים הם הפירסומים הרבים בימינו ללא הרף, כאילו גרמניה היא עמלק, למרות הידיעה הבסיסית מן המקראות המפורשים בספר בראשית, כי אדום אינו עמלק, וחדיד זאת רבי אריה ליב גינצבורג בעל 'שאגת אריה' (תנ"ה-תקמ"ה): "אף על גב דעמלק בן בנו של עשו היה, מכל מקום נחלקו בניו לשתי אומות, אדום ועמלק, ועל אדום נצטוו ישראל שלא להתגרות בהם,⁸² ולהם ניתן ארץ שעיר, כדכתיבי קראי,⁸³ ועל עמלק נצטוו להיפך, למחות את שמו, ולהם ארץ אחת.⁸⁴ וכל זה מפורש בקרא".⁸⁵

לפיכך אף אם גרמניה היא אדום, אין שום ראייה לכך שהיא עמלק. למרות חילוק חד-משמעי זה ציטטו מחברים רבים את דברי היעב"ץ ומהם שביארו להדיא שלדעתו גרמניה היא עמלק.⁸⁶

משבצות זהב לבושה, אשדוד תשס"א, עמ' כד-כה; הנ"ל, וישב יוסף – לראש יוסף – שלום בחילך, אשדוד תשס"ה, עמ' רפה.

80 רי"מ מורגנשטרן, שארית יעקב – ים החכמה, חידושים וביאורים במסכת מגילה ובעניני פורים, ירושלים תש"ס, עמ' צה. וכ"כ בספרו ים החכמה, ליקוט בנגלה ובנסתר בדרך רבותינו בעלי החסידות והקבלה, ירושלים תשע"א, עמ' טז: "רוח הקודש נזרקה בבית מדרשו דהיעב"ץ, כי אכן מאה שנים שלאחר מיכן זממה האומה הטמאה הנזכרת ימ"ש להשמיד להרוג ולאבד".

81 רי"י עמדין, ספר שמוש, אמשטרדם תקי"ח, דף סד ע"ב.

82 דברים כג, ח: "לא תתעב אדמי כי אחיך הוא".

83 בראשית לב, ד; שם לו, ח-ט.

84 בראשית יד, ז; במדבר יג, כט.

85 גבורת ארי עמ"ס יומא נד ע"א ד"ה ויכו.

86 ר"ז כהנא, 'מאמר על גמרא נפלא מחז"ל שראו ברו"ק הגזירה שהיה בשנת ת"ש השם ירחם עלינו וינקום דמם, אוצרות ירושלים: מאסף וקובץ רבני, חלק רי"ד, תשל"ז, עמ' רכג; רי"י הורוויץ, מנחת יהודה, ברוקלין תשמ"ו, עמ' קסב; ר"צ גומבו, אור צבי עמ"ס ביצה, בני ברק תשנ"ג, עמ' ט; ר"ז גרינוולד, מורשת אבות, שמות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 214; רבי"ו וויינער, זמר ארזים, ירושלים תשנ"ד, עמ' רצג; רי"י פנחס, אמרי פי, מהדורה בתרא, חלק ויקרא-במדבר-דברים, מודיעין עילית תש"ס, עמ' שפט; רב"צ פלמן, שלמי תודה, בענייני פורים, בני ברק תשס"א, עמ' צ; רי"י יפת, 'פורים – נפילה ותקומה', בתוך: סידור גאולת ישראל לימי הפורים כמנהג ק"ק אום-צובא, ירושלים תשס"ב, עמ' טז; ר"א שטרן, 'אשכנז גרמניה ועמלק', שערי

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

כי "לדברי היעב"ץ הכוונה לענף עמלק שיצא מאדום, כי הזהות בין גרמניה הנאצית לבין עמלק ברורה מאד".⁸⁷ לא היה ספק בידם שהאמור 'בהגהות יעב"ץ' שכתב: 'כמדומה רצה לומר גרמניא', היא אשכנז שלנו... [שכן] מסורת יש שהאומה הגרמנית היא על טהרת הגזע העמלקי נכדו של עשו, ומבואר בגמרא בהמשך שאילולי המלחמות הפנימיות ביניהם, היו מפיקים זממם אל הפועל להחריב את העולם כולו, ועל זה התפלל יעקב אבינו באומרו: 'זממו אל תפק'".⁸⁸ אולם ההנחה שגרמניה היא אדום ולא כל שכן שהיא עמלק, אין לה יסוד בדברי רי"י עמדין. כבר העיר רבי אהרן ישעיה רוטר שליט"א בעל 'שערי אהרן', כי הפרשנות הזו נשענת על פיסוק לא מדויק של דברי הגמרא, וכך היא הקריאה הנכונה: "'זממו אל תפק', זו גרמניא [=גרמניא] של אדום, שאלמלי הן – יוצאין מחריבין כל העולם כולו". וכך הוא הפירוש הנכון: "שאלמלא הגרמנים שבני עשו מפחדים מהם, היו בני עשו יוצאים ומחריבים כל העולם כולו".⁸⁹ כלומר, הרומאים שהחריבו את בית המקדש הם מחריבי העולם, והגרמנים, יריביהם המושבעים, שהשתלטו על חלקים נרחבים של האימפריה הרומית, שימשו בתור זמם ומחסום של העם האדומי-הרומאי.⁹⁰ פיסוק זה בגמרא מוכח מדברי חז"ל המפורשים במדרש רבה:

"אל תתן ה' מאוויי רשע, זממו אל תפק ירמוו סלה". אמר [יעקב] לפניו: "רבונו העולמים! אל תתן לעשו הרשע מחשבות לבו". מהו "זממו אל תפק"? אמר לפניו: "רבונו של עולם, עשה לו זמם לעשו הרשע, כדי שלא תהא לו נחת רוח שלימה". ומה זמם עשה לו הקדוש ברוך הוא לעשו הרשע? אמר רבי חמא בר חנינא: אלו בני ברבריא ובני גירמאניאה, שאדומיים מתייראין מהם.⁹¹

הישיבה: בטאון תלמידי ישיבת 'שערי יושר' הר נוף, גליון 134, פ' יוצא תשס"ב, עמ' ד; תורה ודעת, יו"ל ע"י אברכי קהל עדת ירושלים, גליון 16, כסלו תשס"ו, עמ' ק; רמ"י שיינערמאן, אהל משה, בראשית, ברוקלין תשס"ז, עמ' רפ; הנ"ל, אהל משה על ענייני המקדש והגלות, ברוקלין תשס"ז, עמ' קפו; הנ"ל, אהל משה על ענייני ימי הפורים, ברוקלין תשס"ח, עמ' שנא; רא"י פרנקל, שופרא דפרשא, שמות, קריית ספר תשס"ח, עמ' קמד; ר"מ איתן, משכיל לאיתן, בני ברק תשס"ט, עמ' שסב; ר"י גולדברג ור"ע סילמן, ארח דוד: אסופת הלכות והליכות של הג"ר דוד בהר"ן, ירושלים תשע"א, עמ' קמט; רא"י גרוסמן, ודרשת וחקרת, שישיאה, על סוגיות הש"ס לפי סדר הפרשיות והמועדים, ירושלים תשע"ב, עמ' רסו.

87 רי"פ גולדוסר, ליהודים היתה אורה, בני ברק תשע"ג, עמ' נב. ועי' מה שפילפלו בזה רח"ט דין, לקח טוב, ח"ג, בני ברק תשס"ג, עמ' כח; רי"י לייזרוון, 'בדבר השמועה המיוחסת להגרי"א זי"ע שגרמניה מזרע עמלק היא', ישרון, כך יז, תשס"ו, עמ' תתמה; ר"ש ליפשיטץ, נחלת דבש, לאנדאן תשס"ח, עמ' קמו-קמו.

88 ר"מ פישוהף, תכלת מרדכי, בני ברק תשס"ה, עמ' סב.

89 רמ"צ רוטר, שערי צבי על מסכת מגילה, קריית ספר תשנ"ט, עמ' יז, בשם אביו הגר"א רוטר.

90 בכך מתורצת קושיית מהרש"א בחידושי אגדות עמ"ס מגילה ו ע"א: "זו גרמניא של אדום כר. בפרק קמא דיומא אמרינן: 'גומר זה גרמניא', כוליה, וגומר מבני יפת היה. ואפשר דמשום הכי קאמר: 'זו גרמניא של אדום', כוליה, ולא אותה גרמניא, דהיינו גומר דמבני יפת היה, ובאותה דשל אדום 'שאלמלא' כוליה". והנה, על פי המבואר פה אין סתירה בין שתי הסוגיות, כי באמת גרמניא היא מבני יפת, ומה שנקראת 'של אדום', זה מצד שארצם של הגרמנים היתה לפנים בשליטת האימפריה הרומאית. ראה להלן.

91 בראשית רבה, פרשה ע"ה אות ט'.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

דברי חז"ל אלו נמצאים גם בילקוט שמעוני:

"אל תתן ה' מאויי רשע". – "רבונו של עולם! אל תתן לעשו הרשע מחשבות לבו".
 "וממו אל תפק" – "עשה לו זמם לעשו הרשע, שלא תהא לו נחת רוח שלמה". ומה
 זמם עשה לו הקדוש ברוך הוא? אלו בני ברבריא ובני גרמניא, שאדומיים מתיראים
 מהם".⁹²

לאור דברי המדרש המפורשים האלה, היו עוד אחרים שהעירו שבהכרח זו גם כוונת הגמרא:⁹³
 "גרמניא של אדום, שאלמלא הן – יוצאין מחריבין כל העולם כולו... הפירוש, שגרמניא של
 אדום היא רסן לרומאים, שהם עשוי".⁹⁴

אוצר תוכנות
18204

והארה זו שהיא מחודשת לבני דורינו, היתה מובנת מאליה לחכמי דורות קודמים. רבי
 בנימין מוספיא בעל 'מוסף הערוך' (שס"ו-תל"ה), בדבריו על לשון הגמרא "וממו אל תפק – זו
 גרמניא של אדום", הסביר כי כך "נקרא בלשון רומי 'גרמניא' המחזו הנקרא לנו ארץ אשכנז...
 והיא מדינה צפונית אשר ממנה יצאו מחריבי רומי".⁹⁵

העובדות ההיסטוריות מתאימות לכך בצורה מדויקת.⁹⁶ תחילה שלטו הרומאים בחבלי
 הארץ שמצפון לאיטליה, בהם התיישבו השבטים הגרמאניים-טבטוניים. שבטים אלה באו
 מצפון אירופה בשלהי תקופת בית שני, התפשטו דרומה לכיוון איטליה, וכאשר הרגישו
 מבוססים במקום החלו לערער את שלטונם של הרומאים. במשך מאות השנים הבאות כבשו
 שבטי הגרמנים מידי הרומאים שטחים רבים כדי להיפטר מהעול המעיק שלהם. הקרב הידוע
 ביותר שניהלו שבטי הגרמנים נערך ביער טיטובורג בשנת ג'תשס"ט, כששים שנה לפני חורבן
 הבית. בראשותו של המפקד הרומאי וארוס הופיעו ביער טיטובורג שבצפון גרמניה שלושה

92 ילקוט שמעוני, בראשית, רמז ק"ל.

93 ליתר שאת העיר בעל 'שערי אהרן', שם, כי יש לדקדק זאת מהאמור "בגרמא שאלמלא הן, יוצאין וכוליה. כן
 הוא הנוסח המדויק [=ולא 'שאלמלי']". דקדוק חשוב הוא לאור הכלל הגדול המובא בתוספות מגילה כא
 ע"א ד"ה אלמלא מקרא: "אומר רבינו תם דהיכא שיש אל"ף בסוף 'אלמלא', רוצה לומר: 'אלו לא', והיכא
 דכתיב 'אלמלי' ביו"ד רוצה לומר 'אלו היה'". לפי כלל זה, יוצא איפוא שגירסת דפוסי הגמרא שלפנינו
 'שאלמלי' ביו"ד באה ללמדנו שאילו היו הגרמנים יוצאים למסע כיבושים היו מחריבים את העולם, ומה
 שמנע את יציאתם היו מלחמותיהם המתמשכות עם הרומאים. וזה לא עולה יפה עם דברי חז"ל המפורשים
 שמצינו במדרשים שהבאנו כאן. אולם בדקדוקי סופרים, מגילה ו ע"ב מובאת גירסת כתי"י מינכן (הש"ס
 הקדום ביותר שנמצא בכת"י): "שאלמלא היו יוצאין היו מחריבין". וציון שם המהדיר הג"ר רפאל נתן נטע
 רבינוביץ בהערה נ: "שאלמלא, וכן הוא בכל הספרים ובכל הדפוסים הישנים". הנה כי כן הנוסח המקורי הוא
 'שאלמלא', וממילא מוכח שהפשט בגמרא, וזה למפורש במדרשים, שאם הגרמנים לא היו יוצאים במלחמות
 נגד הרומאים, היו הרומאים מחריבים את העולם כולו.

94 ר"ג רוזנסקי, משנת נחמיה: שיטות תנאים ואמוראים, ירושלים תשנ"ה, עמ' תנח. לאחרונה העיר על כך הרב
 משולם וישא גרליץ מח"ס צוהר לתיבה, ופירסם את הדברים באמצעות הרב אליה איזנברג בתגובה תחת
 הכותרת 'זהו גרמניא של אדום', ישרון, כרך ל, ניסן תשע"ד, עמ' תחקי-תחקיט.

95 ספר הערוך, ערך 'גרמניא', הערת מוסף הערוך, היינו התוספת בחתימת א"ב ('אמר בנימין').

96 השוה, רא"א הערצפל, שפתי חכמים עמ"ס מגילה, ח"א, בני ברק תשנ"ד, עמ' צא.

אוצר תוכנות
18204

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

לגיונות רומאים, היינו 24,000 איש, בדרכם לכבוש את האיזור. השבטים הגרמניים התכוננו
 לבואו של הצבא הרומאי ובניהולו של מפקדם הרמאן (ארמניוס, בלטינית), הכינו מארב לילי
 מתוחכם, והשמדו את כל שלושה לגיונותיהם המיומנים של הרומאים. בהיסטוריה האירופית
 זכורה התבוסה הזאת כאחת הקשות, המוחצות והמוזעזעות ביותר. המפקד הרומאי, וארוס,
 התאבד, ומעט הניצולים מקרב חיילי צבאו נתפסו על ידי הגרמנים שהתעללו בהם באכזריות,
 שיספו את גרונותיהם והשליכו למים את גוויותיהם. רק קומץ של 300 חיילים רומאים הצליח
 להימלט ולחזור בחיים לרומא. הגרמנים אף כרתו את ראשו של וארוס, ולאחר שהציגוהו לכל
 שבטי האיזור כדי לפאר את גבורתם, נשלחה הגולגולת הכרותה אל הקיסר הרומאי אוגוסטוס,
 כדי להזהירו מפני נסיגות חדירה נוספים. אוגוסטוס נתקף בהלם אדיר, כרע על ברכיו ובכה.
 מאז רדפו אותו ביעותי לילה ולא אחת נשמע צועק: "וארוס, חזור לי את לגיונותי!".

לאחר שהרומאים נסוגו לארצם, המשיכו לערוך כפעם בפעם קרבות עם אויביהם הגרמניים.
 אולם הליגיונות הרומאים ששמרו על הגבולות, היו נתקפים בפחדים עזים כל פעם שהרגישו
 בהתקרבותם של הגרמנים או כששמעו את צעקות המלחמה שלהם. הרומאים תיעבו את
 הגרמנים אך גם העריכו את יכולותיהם המבצעיות. עם החלשות האימפריה הרומאית, החלו
 הרומאים להישען על שכירי חרב גרמניים כדי לשרוד. המאבק החיצוני והפנימי בין הרומאים
 לשבטי הגרמנים נמשך מאות שנים. רובה של איטליה והעיר רומא עברו לשליטה הולכת
 וגוברת של גנרלים גרמנים. לבסוף, בתקופת חתימת התלמוד הבבלי, התמוטטה האימפריה
 הרומאית לחלוטין.

הרומאים ששנאו את הגרמנים, לא קראו להם בשם, אלא כינו אותם בשם 'בארבארים',
 כינוי יווני עתיק (βάρβαρος), שהשתמשו בו הרומאים בולזול לגבי השבטים דלי-התרבות
 הצפון אירופאיים. ולכך התכוין רבי חמא בר חנינא באמרו: "אלו בני ברבריא ובני גירמאניאה,
 שאדומיים מתיראין מהם".

לפיכך כאשר רש"י ביאר כי "גרמניא שם מלכות, והיא מאדום",⁹⁷ התכוין לשבטים
 הגרמניים שנשלטו במשך דורות בידי הרומאים, ונכללו באימפריה הרומאית, ולבסוף פרקו את
 עולה מעל צווארם. לאור מציאות זו מובנים גם דברי רבי חמא בר חנינא הנוספים שהובאו
 בסוגיית הגמרא במסכת מגילה, המשלימים את דבריו הברורים שהובאו במדרש רבה:

אמר רב יצחק: "מאי דכתיב: ⁹⁸ 'אל תתן ה' מאויי רשע, זממו אל תפק ירמו סלה'?
 אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: 'רבונו של עולם, אל תתן לעשו הרשע תאות לבו;
 'זממו אל תפק', זו גרמניא של אדום, (שאלמלי) [שאלמלא] הן יוצאין מחריבין כל
 העולם כולו".

97 רש"י מגילה ו ע"ב ד"ה גרמניא.

98 תהלים קמ, ט.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

ואמר רבי חמא בר חנינא: תלת מאה [מלכין]⁹⁹ קטירי תגא איכא בגרממא של אדום, ותלת מאה ושיתיין וחמשה מרובני איכא ברומי. ובכל יומא נפקי הני לאפי הני [והני לאפי הני] ומקטיל חד מינייהו, [חד מהני וחד מהני]¹⁰⁰ ומיטרדי לאוקמי מלכא [אחרינא].¹⁰¹

דברים אלה של רבי חמא בר חנינא הובאו בגמרא בארמית הכוללת ביטויים נדירים. בעזרת ביאוריו של רבי נתן ב”ר יחיאל מרומי בעל ‘ספר הערוך’ (ד’-תתס”ו), כך אפשר לתרגם ללשון הקודש: “שלוש מאות [מלכים] קשורי כתר¹⁰² יש בגרמניה של אדום, ושלוש מאות וששים וחמשה אדונים¹⁰³ יש ברומי, ובכל יום יוצאים אלה נגד אלה ונהרג אחד מהם [אחד מאלה ואחד מאלה], ומוטרדים מהקמת מלך.”¹⁰⁴

נשתמר גם תרגום מלא ללשון הקודש של המאמר כולו, מאת אחד מרבותינו הראשונים שבאיטליה, רבי שמואל מרושיאה בעל ‘ספר רושינא’ (ד’-תת”ק-): “אמר רבי חמא בר’ חנינא, שלש מאות מלכים אפורי כתרים יש בגרממיה, ושלש מאות וחמשה בעלי ממשלה יש ברומי, ובכל יום יום יוצאים אלו לקראת אלו ולוחמים, ונהרג אחד מאילו ואחד מאילו, ונטרדו לקיים מלך ואלוף במקומם.”¹⁰⁵

מדברי חז”ל אלה עולה בבירור שהגרמנים הבארבארים אינם בני אדום, וכל שכן שאינם מזרע עמלק. אולם אין הם נמלטים מעונש על מעשיהם הרעים. לדברי רבי משה סופר בעל ‘חתם סופר’ (תקכ”ג-ת”ר), ברור שאין הגרמנים הללו בני עמלק, ואדרבה, אילו היו עוסקים במעשים טובים יכלו להינצל מכלייה. בהתייחסותו למאמרו זה של רבי חמא בר חנינא, הצביע החתם סופר על גמרא אחרת במסכת בכורות: “פעם אחת נפלה ביצת בר יוכני, וטבעה ששים כרכים, ושברה שלש מאות ארזים. ומי שדיא ליה? והא כתיב: “כנף רננים נעלסה!”. אמר רב אשי: ההוא מוזרתא הואי.”¹⁰⁷

מאמר סתום זה פירשו ה’חתם סופר’ כמתייחס לגרמנים אויבי רומי. לדבריו מדובר על עונשם של הגרמנים, וכי אותה ביצת יוכני “שוברת שלש מאות ארזים, המה תלת מאה קטירי תגא דאיכא בגרממא של אדום, פירוש מכלה בבת אחת הכל כנ”ל. ועל זה מקשה: ימי שדיא ביצה?’, ואין דרך לכלות ח”ו, כי אם לקרב האומות ולקדש הקליפות להמשיכה אליה, כי כן

- 99 כך נוסף בכת”י (דקדוקי סופרים) ועין יעקב.
- 100 נוסח כת”י.
- 101 כנ”ל.
- 102 ספר הערוך, ערך ‘תג’.
- 103 שם, ערך ‘מרובני’.
- 104 מגילה ו’ ע”א-ע”ב.
- 105 ספר רושינא: פירוש על ספר בראשית, לרבנו שמואל מרושיאה, ירושלים תשל”ז, עמ’ עד-עה.
- 106 איוב לט, יג.
- 107 בכורות נו ע”ב.

ירושתנו | ספר שמיני תשע”ה

כתיב: ‘כנף רננים נעלסה’, ופירש רש”י:¹⁰⁸ ‘נוטריקון נושא עולה ומתחטא’, רואה להעלות מן הטומאה לטהרה ולכפר, ולא לכלותו. ומשני, אין הכי נמי, אם כל המצות נעשית לשמה כתיקונה כנ”ל, ‘ההוא במוזרתא הוי’, במשמאילים, שאינו מוליד מעשים טובים, כי אם כנ”ל שלא לשמה, וזהו מכלה הרשעים.”¹⁰⁹

בשנת תקס”ט, בעת המלחמה שניטשה בין ‘קיסר הצרפתים’ נאפוליאון ובין ‘קיסר אויסטרייך’ פראנץ השני, עמד ה’חתם סופר’ באופן מוחלט בצדם של האוסטרים, אומה גרמנית מובהקת שגדולי הנאצים יצאו מקרבה,¹¹⁰ ולא בהם ראה את עמלק אלא באויביהם הצרפתים,¹¹¹ ולא היסס להתפלל לשלומם של האוסטרים: “מקול מדהרות אבירי המלחמה נרעשה הארץ, היא מלחמת אדונינו הקיסר אויסטרייך עם קיסר הצרפתים... ומיום החל המלחמה התפללנו בשלום מלכנו כמה מזמורי תהילים בכל יום, ואחריו תפלה המיוסדת מראשונים על ככה, המתחיל ‘הנותן תשועה למלכים’.”¹¹²

אסור לקבל גרים מזרע עמלק

לפי השמועה שהגרמנים הם מזרע עמלק, לכאורה אסור מצד הדין לקבל מהם גרים, כפי שמבואר במכילתא: “נשבע המקום בכסא הכבוד שלו, שאם יבא אחד מכל אומות העולם להתגייר, שיקבלוהו. ולעמלק ולביתו – לא יקבלוהו.”¹¹³ כיוצא בזה נאמר במדרש נחחומא: “שבעה נשבע הקדוש ברוך הוא ואמר: ימיני ימיני, כסאי כסאי, אם יבאו גרים מכל אומות העולם אני מקבלן, וזרעו של עמלק איני מקבלן לעולם.”¹¹⁴ ובקצרה בפסיקתא רבת: “נשבע הקדוש ברוך הוא בכסאו, שאינו מקבל גר מזרעו של עמלק.”¹¹⁵

רבו של הרמב”ן, רבי יהודה ב”ר יקר (ד’-תתק”ס-), הסביר לאור דברי חז”ל אלה את ברכת ‘על הצדיקים’ בה אנו מתפללים על ‘גרי הצדק’, ומבקשים שיהמו עליהם רחמי ה’: “הוצרך לומר גבי גרים ‘גרי הצדק’... דוקא אם הם גרי הצדק, לאפוקי זרעו של עמלק... שלא יקבלוהו.”¹¹⁶

- 108 על דברי הגמרא במנחות סו ע”ב: “אומר, ‘נתעלסה באהבים’, נשא ונתן ונעלה ונשמח ונתחטא באהבים, ואומר, ‘כנף רננים נעלסה’, נושא עולה ונתחטא.” מפרש רש”י שם ד”ה נעלסה: “נעלסה, נוטריקון: נושא ביצתו עולה למעלה ונתחטא ומורידו בקנו, שאינו מטיל ביצתו עד שיעלה בקן המיוחד לו נושא ע”ל עולה ח’ חטוי והאי חטוי לשון הורדה.”
- 109 חתם סופר על התורה, במדבר, פ’ במדבר ד”ה ובוה נבוא, ירושלים תש”ך, עמ’ יג.
- 110 היטלר ואייכמאן היו שניהם אוסטרים.
- 111 ראה להלן תת-פרק ‘רשימת העמים שרבותינו ציינו אותם כעמלק’.
- 112 ספר הזכרון מאת רבינו משה סופר זצוק”ל בעל חתם סופר, מהד’ מכון חת”ס, ירושלים תשי”ז, עמ’ יד-טו.
- 113 מכילתא, סוף פ’ בשלח.
- 114 מדרש תנחומא, פ’ כי תצא, ס”י י”א. ובנוסף שונה קמעה במדרש תנחומא (בבבב), פ’ כי תצא, אות י”ח: “שבעה נשבע הקדוש ברוך הוא ואמר: ימיני ימיני, כסאי כסאי, אם יבואו גרים מכל האומות אני מקבלן, ומזרעו של עמלק איני מקבל.”
- 115 פסיקתא רבתי (איש שלום), פסקא י”ב, זכור.
- 116 פירוש התפלות והברכות לרבנו יהודה ב”ר יקר, ירושלים תשכ”ח, ח”א, עמ’ נו.

¹⁸²⁰⁴

ירושתנו | ספר שמיני תשע”ה

מאידך גיסא מצינו בגמרא כי "מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק",¹¹⁷ ולכאורה זו ראייה שאין הלכה כמכילתא והמדרש. ואכן יש אומרים שמחמת כן הורה רבי משה ב"ר מימון הרמב"ם (ד' תתצ"ה-תתקס"ה) שאם עמלק השלימו עם ישראל, מותר לקבל מהם גרים.¹¹⁸ יש שהסבירו שהוראת הרמב"ם שמקבלים גרים גם מעמלק מתייחסת דוקא לשעת כיבוש, שאז הם מוכנים להכניע את עצמם לישראל.¹¹⁹ ויש אומרים שהאיסור לקבל גרים מעמלק הוא רק לאחר שהחלו במלחמה עם ישראל, אבל שלא בזמן מלחמה מקבלים אותם.¹²⁰ אמנם אין סתירה בין הגמרא והמכילתא לפי שיטת הראשונים שאיסור קבלת גרים הוא דוקא כאשר "הוא מזרע עמלק מאב ואם",¹²¹ וכן לפי הדעה שצאצאי המן מעצמם נתגייירו, או על ידי בית דין של הדיוטות, "שלא ברצון חכמים, ואם כן ממילא הוה גר, ואחר כך בני בניו למדו תורה".¹²²

על כל פנים אם בא לפנינו בן לאומה עמלקית ודאית, לפי רוב השיטות הללו, יש לפחות לחשוש ולהימנע מלקבלו לגר. האם אי פעם העלו הפוסקים את התביעה שלא לגיייר בן אומה אירופית כלשהי מחמת חשש זה? כן. היה זה לא אחר מאשר רבי יעקב ישראל עמדין בעל 'שאלת יעב"ץ' (תנ"ח-תקל"ו), הוא אשר צוטט בשפע כמי שלדעתו האומה הגרמנית היא עמלק.¹²³ מצפים היינו שיאסור קבלת גרים מהעם הגרמני, אך לא. הוא העלה טענה כזו דוקא כלפי האיטלקים, שכניהם הדרומיים של הגרמנים, שאסור לקבלם עד דור שלישי, מחמת היותם בחזקת בני אדם:

117 גטין נו ע"ב; סנהדרין צו ע"ב.

118 רמב"ם ה' איסורי ביאה פ"ב ה"ז: "כל הגוים כולם כשיתגייירו ויקבלו עליהן כל המצות שבתורה, והעבדים כשיתחררו, הרי הן כישראל לכל דבר". מכאן דייק הג"ר יוסף דוד זינצהיים בספר יד דוד, סנהדרין צו ע"ב: "משמע דאין חילוק, ואף מזרע עמלק מקבלים". ועי"נ רמב"ם ה' מלכים פ"ו ה"ד: "שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר [דברים כ, טו-טז]: 'כן תעשה לכל העמים, וכוליה, 'רק מערי העמים', וכוליה, 'לא תחיה כל נשמה', וכן הוא אומר בעמלק [דברים כה, יט]: 'תמחה את זכר עמלק...' שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו". השוה מ"ש הרב חיד"א, פתח עינים, מס' סנהדרין, דף צו ע"ב; הרב חיד"א, עין זוכר, אות ג' ערך 'גרים'.

119 שו"ת אבני נזר, או"ח, סי' תק"ח. ועי' שו"ת צ"ץ אליעזר, ח"ג, סי' ע"א; שו"ת שרידי אש, ח"ב, סי' ק"ד, אות ב'.

120 ברכת הנצי"ב, על מכילתא, סוף פ' בשלח; חזון איש יו"ד סי' קנ"ז ס"ק ה'.

121 ר"י ב"ר יקר, שם. כעין זה תירץ ביד דוד, חידושי מס' סנהדרין לרי"ד זינצהיים, דף צו ע"ב: "יש לומר דמבני בניו לאו דוקא, אלא מבני בנותיו, שאחד מן האומות בא על נקיבה של בית המן, ובאומות הולד הולך אחר הזכר, ואם כן לא הוה ליה דין עמלק ומותר להתגיייר". וכן כתב בשו"ת מהרש"ם, ח"ג, סי' רע"ב: "אולי יש לומר דהא באומות הלך אחר הזכר, והם היו גרים מביתו של המן, והזכר היה מאומה אחרת".

122 יד דוד, חידושי מס' סנהדרין לרי"ד זינצהיים, דף צו ע"ב; הרב חיד"א, פתח עינים, מס' סנהדרין, דף צו ע"ב; הרב חיד"א, עין זוכר, אות ג' ערך 'גרים'. השוה, שו"ת ישועות מלכו, לקוטי שו"ת, סי' ט"ז. ואין כן דעת שו"ת שרידי אש, ח"ב, סי' ק"ד.

123 ראה לעיל תת-פרק 'גרמניה היא גרמניא של אדם'.

על דבר הגר שבא מארץ איטליא, נסתפקתי אם מותר בישראלית. כי צריך עיון, אולי יש לחוש בזמן הזה שלא לקבל גרים מרומיים ומארצות שסביבות רומי,¹²⁴ שידוע שנתיישבו מאדומיים, ועל כן אנו קוראין אותן 'מלכות אדום', לפי שבאים מזרע אדום וגזעם ושרשם מבני עשו, כנודע,¹²⁵ וזה מוסכם גם באומות. וכן היא מפורסמת בשם 'אדום' בדברי חז"ל, ומצא הספק מקום לחול שלא יבוא להם בקהל ה' אלא דור שלישי... על כן נראה לי, שראוי לצאת ידי ספק של תורה, ולמנוע מהשיאו ישראלית, אלא יחזר אחר גיורת".¹²⁶

ר"י עמדין ישב כל ימיו בגרמניה, ארץ מולדתו, לא העלה ספק זה לגבי העם הגרמני שבתוכו ישב ואת מהותו ואופיו הכיר יותר טוב מכל מפריחי השמועות שבדורות האחרונים, דוקא הוא

124 איטליה היתה מפוצלת לישויות מדיניות רבות שגובשו סביב ערי-מדינה מרכזיות (אחת מהן היתה מדינת האפיפיור שבירתה רומא), ורק בעת החדשה, שנים רבות אחר ימי רי"י עמדין, התאחדו למדינה אחת עם משטר משותף.

125 חז"ל מכנים תמיד את מלכות רומי בשם 'אדום', וזאת בניגוד להיסטוריוגרפיה הנוצרית המכחישה את הקשר בין שני העמים. רבותינו מסכימים שראשוני הרומאים הם בתי כתיס בן יון, אולם סוברים כי רבים מן האדומים התבוללו בין הרומאים. עי' תרגום איכה ד, כב; רמב"ן, ספר הגאולה (כתבי הרמב"ן, ירושלים תשכ"ד, ח"א, עמ' רפד-רפה); ודרשות הר"ן, ירושלים תשל"ד, עמ' כג. ר"י אברבנאל מביא ראיות היסטוריות למוצאו של העם הרומאי מאדום, עי' משמיע ישועה, המבשר השלישי, נבואה ד'; פי' אברבנאל על ישעיה לה, י; שם, עובדיה ב.

126 שו"ת שאלת יעב"ץ, ח"א, סי' מ"ו. ושם ביאר את צדי הספק: "על פי מה שכתבתי אני, בסיעתא דשמיא במשנה דסוף ידים, שזו היתה מחלוקת רבן גמליאל ורבי יהושע, דמאן דאסר דייק מדרכתיב: 'עמוני ומואבי בידו היחס, ולא כתיב: 'עמון ומואב', לומר שכל הנקרא בשמם נאסר, שידוע שאין אומה ולשון שלא נתערבו בה מאומות אחרות. ואף על פי כן נקראין כולן בשם האומה שנטמעו ביניהם, והכתוב אסרן לכל הדורים בארץ עמון ומואב אליבא דרבן גמליאל. ואף רבי יהושע דשרי, היינו מטעמא דמפרש קרא להדיא [דברים כג, ח]: 'על אשר לא קדמו', מכלל שלא אסר אלא הבאין מאותן כפויי טובה, מה שאין כן באדומי שלא נתנה תורה טעם לאיסורו, אלא להיתור אחר שלשה דורות. ועוד אף דמפרש קרא [דברים כג, ח]: 'כי אחיך הוא', הרי הם מוחזקים בבני עשו, כדאמרין [גטין יז ע"א]: 'או בטולך או בטולך דבר עשו, והיינו רומיים. וכן בדוכתי טובא משמע הכי בדברי רז"ל, וגם הם עצמם מודים באחיה. ותו בר מן כל דין, אפילו לא היו קרויים 'אדום', נחוש להו למיעוטא בדוכתייהו היכי דקביעי, הני נמי חשיבי קביעי התם, ואפילו רבי יהושע אפשר דמודה, אפילו בעמון ומואב במקומן, היכי דהוו קביעי... דאפילו לא אזלינן בחר שמא חיישינן להו. ואי משום שגם הרומיים הללו (אף שהיו ידועים בשמותם למשפחותם על בית אבותם לבני אדום בזמן חכמי המשנה) בדורותינו כבר עברו עליהם גלגולים ובלבולים מאומות שונות ומלחמות רבות ועצומות, משום הכי לא בטיל להו קביעותם, לעניות דעתי. ותדע מדפסיק הרא"ש ו"ל גבי מצרי שאסורו נוהג גם בזמננו. עם שגם עליהם עבר כוס המלחמות מגוים רבים ועצומים הרבה פעמים, ולא עוד שנעקרה מלכותם ושמהם לגמרי, שהרי אין מצרים לישמעאלים תחשב היום. והגרים בה ישמעאלים יקראו בשמם. ואף על פי כן באסורם הם עומדים לדעת הרא"ש [במות פ"ח סי' ד'] והעומדים בשטתו, לפי שלא מצינו להם גלות שלמה שבתכל קביעותם לגמרי, כמו בלבול וחורבן דסנחריב ונבוכדנצר שהגלו גלות שלמה, מה שלא נמצא כמותם במלכים שאחריהם הנלחמים באויביהם, שאם היו מתגברים עליהם ומנצחים אותם לא היו גורשים החושבים מארץ מגוריהם להגלותם, אף אם העבירום על דתם. ולכן שוב לא בטלה חזקת קביעותם, ואדומים דרומי נמי דכוותיהו. ודו"ק".

לא העלה בדעתו לאסור את הגרמנים, העמלקים כביכול, ונטפל דוקא לאיטלקים, שהם רק בני אדם, במקרה הגרוע.¹²⁷

עד לימינו, עת נתפרסמה השמועה על עמלקיותם של הגרמנים, לא הביא שום פוסק ענין זה לדיון כלל. ספק כזה הופיע רק אחר השואה אצל רבי משולם ראטה בעל 'קול מבשר' (תרל"ה-תשכ"ג), שהביע את דעתו כי 'יש לדון גם כן שלא לקבל גר מגרמניא, עיין מגילה דף ו ע"ב: 'אל תתן לעשיו הרשע תאות לבו, זו גרמניא של אדום', וכוליה. בגמרא שלנו הגירסא 'גרמניא', ורש"י פירש: 'שם מלכות והיא מאדום'. ועל זה כתב בהגהות מהריב"ן שבש"ס דפוס ווילנא: 'רוצה לומר גרמניא, היא אשכנז שלנו'. וכן הגיה הגר"א ביומא י ע"א: 'גרמניא' תחת 'גרמניא'. והלא ידוע כי הגרמנים הקדמונים היו שכירי מלחמה אצל הרומיים, ובעת חורבן ירושלים הגלו יהודים רבים לגרמניא... ורבים מהגרמנים נתערבו ברומיים ואדומיים, וגם הם נחשבים לאויבי ישראל מאז ומעולם, כמו אדום ועמלק, כי גם הם לגזע עשיו יחשבו... כי אדום ועמלק נתערבו. ועיין בפירושו הראב"ע ורד"ק לספר עובדיה א' כ', כי הכנענים בימי יהושע ברחו לאלמניא שהיא גרמניא, וגם מהם ירשו הגרמנים את השנאה לישראל".¹²⁸

למרות טיעוניו אלה, שהגרמנים נתערבו בבני אדום, הוא עצמו לא הגיע למסקנה למעשה שאסור לקבל מהם גרים, והשאיר את ההכרעה בענין לימות המשיח. אולם אחד מתלמידיו של רבי ישראל זאב גוסטמן בעל 'קונטרסי שיעורים' (תרס"ז-תשנ"א), ששימש בצעירותו כחבר בית הדין בוויילנא, תיאר שיחה שהיתה לו עם רבו, ממנה עולה שלא זו בלבד שהגרמנים הם בני אדום, אלא דוקא עמלק ושיש להורגם בפועל: "שאלתי, אם הגדולים הסכימו שהאומה גרמניא ימח שמם וזכרם הם העמלקים שנצטוונו במצות עשה דאורייתא לזכור מה שעשו לנו ולמחות את זכרם. חשב שניה או שתיים, ואחרי כן השיב: 'כן'. והיינו שהגדולים הסכימו, והוא זצ"ל מכללם, שהם העמלקים שנצטוונו לזכור מה שעשו לנו ולמחות זכרם מעל פני האדמה, וזהו פסק הלכה מהבית דין של רבינו חיים עוזר זצ"ל".¹²⁹

תלמיד זה הירצה באוזני רי"ז גוסטמן רעיונות נוספים הקשורים בגלות וגאולה, ולדבריו על כל דבר ודבר שאמר, אף על פי שהמציאות מוכיחה שהדברים מופרכים, הסכים להם הגאון. כך שעדותו זו מעוררת תמיהה רבה.¹³⁰ וכבר העירו על דברי תלמיד זה, כי 'אולי מה שנכתב בשם

127 בנקודה זו כבר קדמו הרב אליה איזנברג, 'זהות גרמניא של אדום', ישרון, כרך ל, ניסן תשע"ד, עמ' תחקט.

128 שו"ת קול מבשר, ח"ב, סי' מ"ב.

129 רמ"ד אקדמן, וחי בהם, ירושלים תשנ"ו, עמ' רנה. מחבר זה העתיק דברים אלה בספרים נוספים שפירסם במשך השנים.

130 שם, עמ' ננד: "בראותי בשנת ה' תש"נ גודל העלייה מברית המועצות לארץ ישראל, אלף יהודים ליום, כן ירבו, שאלתי אם שנה זו היא שנת סוף גלות אדום, שהרי אלפי ורכבות יושבי גולה מתכנסות לארצנו הקדושה, והשיב: 'כן!'. שוב שאלתי, אם כן. והו הקץ שבקש יעקב אבינו לגלות לבניו הנקרא 'קץ הימים' או 'קץ הפלאות' או 'קץ האחרון', והסכים שזהו הקץ. שוב שאלתי, דלפי זה יוצא מה שאמרנו בסנהדרין צ"ח א': 'לא זכו, בעתה', ששנה זו, ה' תש"נ, הוא הקץ של 'לא זכו, בעתה'. והסכים שכן הוא. המשכתי לשאול, דמה

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

הנ"ל הוא רק רשימה מתלמיד אחד, והוסיף מדיליה דברים בוטים".¹³¹ למעשה בתי הדין לגיור מקבלים גרים גרמניים, וכל שכן שלא יצאה מהם הוראה לרצוח אותם, וזאת בהתאם לפסקו של רבי שמואל הלוי וואזנר בעל 'שבט הלוי' שליט"א:

בעצם שאלתו על קבלת הגר"א דהגרמנים הם משורש עמלק, אם כי לפי מעשיהם הרעים בודאי הם קרוב להם, אבל לדון בזמן הזה כן, קשה. דהא כהאי גוונא לענין גר עמוני ומאבי קיימא לן פרק ג' ידיים וברכות כ"ח, דכבר עלה סנחריב ובלבל כל העולם ומתירים אותם לבא בקהל, ולענין מצרי יש מחלוקת עיין ברמב"ם ורא"ש וטור אבן העזר סימן ד' בזה. ואם כן לענין עמלקי, פשוט דאינו ידוע.¹³²

ברוח זו ואף בהרחבת משמעות חוסר היכולת להגדיר מיהו עמלק, כתב רבי בנימין יהושע זילבר בעל 'אז נדברו' (תרע"ו-תשס"ח):

אין שום איסור וחרם לקנות תוצרת גרמניה יותר משאר גוים. ומה שיש אומרים שמקובל שעשו חרם על ספרד, אין חל החרם על גרמניה. וגם לפי האומרים שיש חרם על ספרד, החרם היתה בעיקר שלא לגור שם, והכל מפני גזירות השמדות, שהרבה לא עמדו בנסיון. וחלילה לחדש תורה חדשה שיש בזה מצות מחיית עמלק, כי עד יבא שילה יהיה נעלם מאתנו מי הוא זה עמלק האמיתי. לכן נראה שאין מקום להחמיר בזה מפני שאומרים שיש בזה ענין 'מצפוני', כיון שזה גורם להשכיח כי 'אשור שבט אפי"י'... אבל לא בחרמים ואיסורים נושע, שהרי אנו רואים בחוש שעל פי רוב אלו שעובדו תורת ד' שנתקבלה בסיני, הם המחזיקים בקרנות המזבח, ולמרות על מה שגם העתונות הדתית נתפסה בזה.¹³⁴

ואכן, בעבר לא נחשבו הגרמנים לבני עמלק. כמה וכמה גרי צדק מבני הגרמנים נספחו אל עדת

שאמרו בכתובות קי"א א', שהקב"ה השביענו שלא לגלות את הקץ, היינו לפני שבא שנת הקץ, אבל כשבא שנת הקץ, שהוא ה' תש"ג, אין איסור לגלות, ולא לבד שאין בו איסור אלא הוא מצוה ויתכן גם חיוב לגלות לאחינו הכלל ישראל שזכינו ברחמי השי"ת לראות סוף גלות אדום הארץ האחרון? והסכים שכן הוא. שוב שאלתי, שאם כן יש גם נפקא מינה להלכה למעשה, דעכשיו שבסייעתא דשמיא נגמר גלות האחרון, רמא על כל אחד ואחד מאתנו החיוב לעלות ולהתיישב בארצנו הקדושה כדי לקיים המצוה הגדולה של ישיבת ארץ ישראל. והסכים שכן הוא. והמשכתי לשאול, אם כן כל הרוצה להשאר בחוץ לארץ משנה זו והלאה צריך לקבל היתר ממורה הוראה מוכר, מכיון שעל ידי זה הוא מבטל ומפקיע ממנו מצוות ישוב ארץ ישראל המונח על כל יהודי ויהודי. והסכים שכן הוא. והמשכתי לשאול, אם כן כל שכן וקל וחומר מי שרוצה לצאת מקדושת ארץ ישראל לדור תוך טומאת ארץ העמים, בוודאי לא שרי בלי היתר ממורה הוראה זו. והסכים שכן הוא".

131 רמ"צ ספקטור, 'בענין מצות מחית עמלק בשאר אומות', אור ישראל, גליון כז, ניסן תשס"ב, עמ' רכט.

132 שו"ת שבט הלוי, ח"ה, סי' קמ"ט.

133 ישעיהו י' ה.

134 שו"ת אז נדברו, ח"ב, בני ברק תש"ל, סי' ע"ז.

ישראל מימות רבותינו הראשונים ועד ימינו אלה. אדרבה, אחד מגדולי רבותינו שבגרמניה, רבי חיים ב"ר בצלאל מפרידבורג (ש"מ"ח) אחיו של המהר"ל מפראג, כתב על המהפכה הפרוטסטנטית-לותרנית של הגרמנים אותם הכיר היטב, "כי מדי יום ביום מגישים כי שקר בימינם ורוח אחרת נוססה בהם קצת לקרבם אל האמת, לפי שגם הם רובם מזרע האמת, אלא שלא יוכלו לטהר לפי שמסורים ביד תאות יצרם הרע".¹³⁵ "זרע אמת" הוא תואר בלתי אפשרי עבור זרע עמלק, אלא שמעשיהם הרעים הם בעוכריהם. אחד מצאצאיו, רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר), שהיה יליד גרמניה והכיר אף הוא את הגרמנים מקרוב, כתב בדומה לו על הגרמנים, כי אלמלא מעשיהם הרעים יכלו הגרמנים להתקדש, כי "אין דרך לכלות ח"ו, כי אם לקרב האומות ולקדש הקליפות להמשיכה אליה... אם כל המצות נעשית לשמה כתיקונה... במשמאילים, שאינו מוליד מעשים טובים... זהו מכלה הרשעים".¹³⁶

החריג היחיד של נגיעת גיור גרמנים אירע בתום מלחמת העולם השנייה, כאשר שרידי היהודים ממחנות ההשמדה החלו לשקם את חייהם במחנות פליטים במרכז אירופה, והוקם באופן זמני 'ועד הרבנים באוסטריה' שטיפל בצרכי הדת. הוציא אז הועד תקנות נשואין, בהן הופיעה התקנה כי "לא יבוא אשכנזי בקהל ה'", וזאת משום שאין "מי שיערוב לנו שאינו נאצי".¹³⁷ כלומר, רק הנאצים עצמם נדחו אז, אך לא האומה הגרמנית בכללותה. כך נוצרה התופעה שאפילו גרמנים מבטן ומלידה שהתגיירו בימינו, מתייחסים אל הנאצים, אבל רק הנאצים, בתור 'עמלק'.¹³⁸

אמנם בעקבות השמדת מיליוני היהודים יצא רבי מאיר בלומנפלד בעל 'תורת חיים' (תרס"ה-תש"ס) בקריאה לנתק לצמיתות כל מגע עם הגרמנים כולם, ודרש "לירד לחייהם הגופני והכלכלי... ולא לקבל מהם גרים, לא לדרוך על אדמתם ולהתרחק מהם כמטחוי קשת".¹³⁹ אך משאלה זו לא נשענה על נימוקים הלכתיים.

בא סנחריב ובלבל את האומות

זיהויה של אומה מסוימת בזמנינו בתור עמלק, היא משימה מפוקפקת ביותר. חז"ל הבהירו שהקבוצות האתניות של עמי העולם התערערו לחלוטין ואף אומה לא נשארה בצביונה ובגיבושה. מאז מסעות המלחמה הנרחבות של סנחריב מלך אשור, בימי חזקיהו המלך, השתנתה לגמרי מהות העמים, כפי שהבהירו חז"ל כמה פעמים:

- אמר לו רבי יהושע: "וכי עמונים ומואבים במקומן הן? כבר עלה סנחריב מלך אשור

135 ספר החיים, ס' גאולה וישועה, פרק ד'.

136 חתם סופר על התורה, במדבר, פ' במדבר ד"ה ובוה נבוא, 'ירושלים תש"ך, עמ' ג.

137 ר"מ אהרונסון, עלי מרורות, בני ברק חשני' עמ' 415.

138 ר"א שאר-ישוב, התגיירות: אוטוביוגרפיה של רב, 'ירושלים תשנ"ב, עמ' 16.

139 ר"מ בלומנפלד, תורת חיים, עה"ת, ח"א, ניוארק תשי"א, עמ' 50.

ובלבל את כל האומות, שנאמר:¹⁴⁰ 'ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שוסתי ואוריד כנא]ביר יושבים'".¹⁴¹

- אמר לו רבי עקיבא: "בנימין, טעית, הלכה משעלה סנחריב ובלבל את כל האומות, לא עמונים ומואבים במקומן, ולא מצרי[ם] ואדומי[ם] במקומן, אלא עמוני נושא מצרית ומצרי נושא עמונית, ואחד מכל אלו נושא אחת מכל משפחות האדמה, ואחד מכל משפחות האדמה נושא אחת מכל אלו".¹⁴²
- תנן, בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניו בבית המדרש, אמר להם: "מה אני לבא בקהל?". אמר לו רבן גמליאל: "אסור אתה לבא בקהל". אמר לו רבי יהושע: "מותר אתה לבא בקהל". אמר לו רבן גמליאל: "והלא כבר נאמר:¹⁴³ 'לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'!". אמר לו רבי יהושע: "וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין? כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, שנאמר:¹⁴⁴ 'ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שוסתי ואוריד כאביר יושבים', וכל דפריש – מרובא פריש".¹⁴⁵

הדיון של התנאים היה בענין מעמדם ההלכתי של עמוני, מואבי ומצרי, ועמלקי לא נזכר בו. אולם אם סנחריב בלבל את כל האומות, הרי גם עמלק בכללן, כדברי רבי מנחם המאירי בעל 'בית הבחירה' (ה' ט"ע"ה), כי "כל האומות בכלל הבלבול".¹⁴⁶ לאור זאת הסביר רבי יוסף אלבו בעל 'ספר העיקרים' (ק"ץ-) כי גם האומה העמלקית נמחתה מהעולם בימי קדם: "כי יש אומות כמו פלשתים ובני עמון ועמלק וזולתם, שאף אם נשאר זרעם בעולם, לא נשאר שם האומה ההיא, כי אין בעולם אומת פלשתים ולא עמלק".¹⁴⁷ עובדה זו היתה ברורה גם לרבי יצחק אברבנאל (קצ"ז-רס"ח) בקבעו כי "כבר נמחו מן העולם שמות האומות האלו וארצותם, עמון ומואב ואדום ועמלק והקני, לפי שסנחריב בלבל את העולם".¹⁴⁸

מכאן גם מתבקשת המסקנה ההלכתית, אותה חידד רבי ישעיה דטראני אחרון הרי"א (ה' פ"ב-): "כל האומות הקדומות אינן יושבות במקומן, שכבר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות, ואינו ניכר עמוני ומואבי מצרי ואדומי, וכל גר שיתגייר בזמן הזה, הרי הוא בחזקת משאר אומות, ומותר לבא בקהל ה'".¹⁴⁹

140 ישעיהו י, ג.

141 משנה ידים פ"ד מ"ד; מדרש תנאים לדברים כג, ז. וכעין זה ביומא נד ע"א: "כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל כל הארצות, שנאמר: 'ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שוסתי'".

142 תוספתא קידושין פ"ה ה"ו.

143 דברים כג, ד.

144 ישעיהו י, ג.

145 ברכות כח ע"א.

146 בית הבחירה עמ"ס יבמות עו ע"ב.

147 ר"י אלבו, ספר העיקרים, מאמר רביעי, פרק מ"ב.

148 פירוש אברבנאל עה"ה, במדבר כד, יד.

149 פסקי ריא"ז עמ"ס יבמות, פ"ח ה"ב סעיף ב'.

כיון שאין כיום שום אומה ידועה של עמלק, לכן עד שיבוא משיח צדקנו לא חלה על אף אומה דינו של עמלק, לא לענין למחותה מן העולם ולא לענין קבלת גרים מהם. כבר נפסק בשולחן ערוך: "האידינא נתבלבלו כל האומות, לפיכך עמוני ומואבי ואדומי שנתגיררו, מותרין לבא בקהל מיד, דכל דפריש מרובא פריש, ואנו תולים שהוא מרוב אומות שהם מותרים מיד".¹⁵⁰ והסביר רבי אלעזר הלוי לנדה בעל "יד המלך" (תקמ"ח-תקצ"א), שדין זה חל במידה שווה על עמלק:

עינינו רואות בהשמדת זכר עמלק, דמקרא מלא דיבר הכתוב:¹⁵¹ "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור". ודרשינן במכילתא:¹⁵² "[בינו שנות דור ודור], רבי אליעזר אומר, זה דורו של משיח שהם שלשה דורות, דכתיב:¹⁵³ 'ולפני ירח דור דורים'". ואיך יהיה מצוה זו נוהגת כלל בימות המשיח? הלא גם [את] עמלק כבר בלב סנחריב! ואיך נדע מי הוא מזרע עמלק, ואית לן למימר גם בזה, דכל דפריש מרובא הוא? אלא ודאי דמשיח צדקנו יגלה לנו מי המה.¹⁵⁴

סנחריב בילבל את העולם, אבל לא הרג את שארית העם העמלקי. הוי אומר, צאצאי עמלק מפוזרים בארצות שונות אלא שאין בדינו לזהותם. מעניינת היא דעתו של רבי משה טייטלבוים בעל "ישמח משה" (תקכ"ט-תר"א), שסבר שצאצאי עמלק קיימים במספרים גדולים במקומות רבים. למרות זאת דחה את שיטת בעל "ספר החינוך" (ה' כ') – שמחית עמלק היא חובת יחיד גם בזמן הזה,¹⁵⁵ אם כן, אם יפגעו שני אנשים כשרים וצדיקים ביער מזרע עמלק במקום שוראי להם שאין רואה, יהיו מחוייבים להרגו, ואם לאו עוברים בעשה. אתמהא! הלא לא ראינו ולא שמענו מאבותינו ורבותינו ואבות אבותינו שיהיו חוששין על זה, ולא חזינו לרבנן קשישאי דעבדי הכי, אף במקום שמצוין זרעו של עמלק.... העמלקים בהרבה מקומות הם מצויים מאד, וזה ברור לדעתי כשמש".¹⁵⁶

מדברי "ישמח משה" עולה שניתן לזהות את צאצאי עמלק גם בזמן הזה, לי שהסביר כיצד מזהים אותם. עם זאת, לא הצביע על אומה כלשהי הידועה לו כעמלק, אדרבה, לדעתו הם מצויים בהרבה מקומות, כלומר, בקרב עמים רבים, אלא שפטורים אנו מלהורגם.

150 שו"ע אה"ע סי' ד' סעיף י'.

151 שמות יז, טז.

152 מכילתא, דברים, אות ש"י.

153 תהילים עב, ה.

154 יד המלך, על הרמב"ם, הלכות מלכים פ"ב ה"ב.

155 ספר החינוך, מצוה תר"ד: "אמרו זכרונם לברכה [סנהדרין כ ע"ב]: 'שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרע עמלק'. ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם, אם יש כח בידם, בכל מקום ובכל זמן, אם אולי ימצא אחד מכל זרעם".

156 ישמח משה, סוף פ' כי תצא.

בין סיפורי הפלא שהתהלכו בגאליציה על רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-תר"ר), הובא אחד גם בשמו של רבי יוסף ענגל בעל 'גליוני הש"ס' (תרי"ט-תר"ף): "שמעתי מר' מענדיל ששמע מהגאון ר' יוסל ענגיל הגר בבענדין, חסיד דפה, שסיפר בעת שהלך ה'חתם סופר' ברגליו להגאון הקדוש רבי נתן אדלער ללמוד אצלו, פגע בו על הדרך עכו"ם אחד, שהכיר בו שהוא עמלק ושונה ישראל ורוצח הוא. על כן הרג אותו ה'חתם סופר'. וכאשר בא לרבי נתן אדלער, שאל אותו איזה מצוה בא לידו וקיימו, כי קרן אור פניו, וסיפר לו המעשה".¹⁵⁷

מעשה זה מובא בשמו של איזה ר' מענדיל בלתי ידוע, בספר 'שיח שרפי קודש' שחובר בידי מאסף סיפורים חסידי שאיננו יודעים מה טיבו ואמינות סיפוריו שנויה במחלוקת.¹⁵⁸ אחד מתלמידי רבי יעקב ישראל קנייבסקי בעל 'קהלות יעקב' (תרס"א-תשמ"ה) מסר לו "שמספרים על הגאון ה'חתם סופר' וצוק"ל שהרג עמלקי". על כך הגיב ה'קהילות יעקב': "זה רק מעשה!". עוד הסביר לתלמידו: "הגאון רבי חיים מואלוז'ין וצוק"ל אמר, שיכול להכיר על גוי מי זה עמלקי... איני יודע אם התכוון בצורתו החיצונית או בדעותיו הכפוניות, וכנראה שלא רצה לגלות, משום שאם נדע מי זה עמלקי ונהרגנו, הגויים יתנפלו עלינו, והוי פיקוח נפש".¹⁵⁹

157 ריק"ק ראקאץ, שיח שרפי קודש, ח"ג, לאדו תרפ"ח, עמ' 86, סי' רפ"א.

158 לגרעין הסיפור הזה, שהחת"ס הרג גוי, יש סימוכין במקורות יותר נאמנים, אבל לא מדובר בהם בעמלק, אלא בהריגה לשם הגנה עצמית, בבחינת 'אם בא להרגך – השכם להרגו'. תלמידו של החת"ס, רבי זוקיה פייבל פלייט בעל 'ליקוטי חבר בן חיים', בביוגרפיה שלו על החת"ס (זכרונות ומסורות על החת"ס, בני ברק תשע"ד, עמ' 165), מסר על כך: "בהיותו בן שש עשרה שנה גמר הש"ס כלו, ושאל את רבי פייבל הגאון רבי נתן כ"ץ אדלר: 'הסיום מן הש"ס במה יעשה?'. והשיב לו רבו, שיתענה הפסקה שלשה ימים ושלשה לילות. וכן עשה, וסיפר פעם אחת לתלמידיו, כי ביום השלישי לתענית לעת ערב, הלך עם חבריו לטייל בין הקמות בשדה עיר פראנקפורט דמיין, ופגע בהם בן בליעל ועמד עליהם להכותם, וחביריו ברחו מעליו, והוא נשאר אך לבדו עם הבן בליעל, והרים הנער המעונה את ידו ונתן לבן בליעל הלז אחת על הלחי, ומיד נפל לארץ מת". גירסה אחרת לסיפור זה נרשמה בימינו מפי אחד מנכדי החת"ס והופיעה באוצרות הסופר: קובץ מכתבים מגדולי מדינת הגר וצוק"ל, קובץ ח', תשרי תשנ"ח, עמ' ס: "כידוע שבשנתו ה"ח סיים מרן את הש"ס, ורבו הגאון רבי נתן אדלר וזיע"א ייעצו להתענות שלשה ימים, ובמשך אחד מימי התענית הלך מרן יחד עם כמה מרעיו לשאוף אויר ביער הסמוך, וישאו עיניהם ויראו מרכבה מפוארת רתומה לסוסים מתקרבת אליהם, וכאשר הקריב התחיל העכו"ם לצעוק בקול על היהודים, ופחדו מאד, ניגש מרן אל העץ הסמוך ועקר משם ענף עץ, והרימו לנוכח העכו"ם, ומיד נפל העכו"ם ארצה ללא נשמת רוח חיים. וכשנתקבל מרן לרבנות הוסיף על זה על ידי בעל מלאכה עיגול זהב בראשה כמנהג הרבנים, ועל זה המקל אמר מרן וזיע"א בזה הלשון: 'מיט דיוען שטאק האב איך ניסים בעוויון ווי משה רבינו אם ים' (במקל זה הפגנתי – עשיתי – נסים כמו משה רבינו בים). על סיפורי המאבק הפיזי בגוים של החת"ס בעת יציאתו אחר רבו לבוסקוביץ, נמנה גם זה המובא בחוט המשולש, חל אביב תשכ"ג, עמ' כט-ל, בהערה: "כאשר רץ לדרכו פגעו בו כמה נערים ערלים ורצו להרע לו, ויאבק איש עמם, איש זה משה, והכה את אחד מהם מכה רבה עד מאוד וברח, והאחרים רדפו אחריו ומרוב הריצה עזבו אותו כוחותיו, וביתור כי גם את חבריו אשר ליווה שם משה הקטן על שכמו, כאשר רפו כוחותיו ובא סמוך לכפר. וכאשר רץ שמע קול קורא: 'משה, משה!'. וכאשר עמד באה וקרבה אליו אשה אחת ונשקה על ראשו. וכאשר גער בה הרבה, אמרה לו שהיא מינקת שלו והכירה אותו עוד מימי 'ניקתה אותו. והביאתו אל ביתה והצילתו מן הרודפים'".

159 ר"א הורביץ, ארחות רבנו ה'קהילות יעקב', ח"א, בני ברק תש"ן, עמ' רפז.

אולם רווחת יותר הדעה שבזמן הזה בפועל אין שום דרך לזהות צאצא של עמלק ולכן הריגת עמלקים אינה אפשרית, וכפי שהעיר על דברי 'ספר החינוך' גם מפרשו הגדול, רבי יוסף באב"ד בעל 'מנחת חנוך' (תקס"א-תרל"ד): "נצטוינו למחות זרעו של עמלק... והאידנא אין אנו מצווים בזה, כי כבר עלה סנחריב ובלבל את העולם, וכל דפריש מרובא פריש".¹⁶⁰

רבי שמשון ב"ר רפאל הירש (תקס"ח-תרמ"ט) חידד זאת בהבהירו שבמצבנו כיום אין שום אומה יוצאת מן הכלל: "במלחמות הכיבוש של אשור ובבל גורשו בני עמון ומואב אדום ומצרים מארצותיהם, ונתעברו בעמים אחרים: 'כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות'... ושוב אין להכיר את צאצאי העמים שנאסרו כאן לבוא בקהל, ומאז כל גר שנתגייר מותר לבוא בקהל מיד, הוא וכל זרעו, אפילו מוצאו מן העמים היושבים כיום בעמון ובמואב, באדום ובמצרים; שהרי זה הכלל: 'כל דפריש מרובא פריש'".¹⁶¹

ממשיכי מורשת עמלק

העם העמלקי המקורי נעלם ממפת העמים, אבל לא מורשתו ותועבותיו. רבי יצחק ארגואיטי ממחברי 'ילקוט מעם לועז' (-תקל"ה-) הצביע על העובדה כי "בכל דור ודור עומדים עלינו ללכותינו, הכל הוא עמלק, שמתלבש בכל פעם באומה אחרת".¹⁶² למסקנה זוהי הגיע רבי שמשון ב"ר רפאל הירש: "מלחמה לה' בעמלק מדר דר... ולאו דוקא אותו עמלק וצאצאיו הגזעיים, אלא כל אותם הגויים והממלכות הממשיכים במורשת העמלקית והנם צאצאי עמלק ברוחם ובאופיים".¹⁶³ כך היתה גם דעתו של רבי מאיר ליבוש מלבים (תקס"ט-תר"ם), "שככל דור ודור יעמדו צוררי ישראל להשמידם וצוררי ה' ומכחישי שמו, שכלם שורש פורה ראש ולענה מעמלק".¹⁶⁴

והבהיר רבי נפתלי צבי יהודה ברלין הנצי"ב (תקע"ז-תרנ"ג), כי גם אם יתכן שנשארו אנשים בודדים מזרע עמלק, הם איבדו לגמרי את חשיבותם, והמלחמה לה' בעמלק ממשיכה בזמן הזה ברוח עמלק שפשטה בכל העולם.¹⁶⁵

ראיה לכך נמסרה בשם רבי חיים סולובייצ'יק מבריסק (תרי"ג-תרע"ח). בענין החרמת שבעת העממים כתב רבי משה ב"ר מימון הרמב"ם (ד' תתצ"ה-תתקס"ה): "החרם תחרימם וכל שבא לידו אחד מהם ולא הרגו, עובר בלא תעשה, שנאמר: 'לא תחיה כל נשמה'".¹⁶⁶ כבר אבד זכרם".¹⁶⁷ בהלכה שלאחריה הוסיף הרמב"ם: "וכן מצות עשה לאבד זכר עמלק, שנאמר:¹⁶⁸

160 מנחת חינוך, מצוה תר"ד.

161 רש"י הירש דברים כג, ח-ט.

162 ילקוט מעם לועז, דברים, ח"ג, עמ' תתקעז.

163 מעגלי שנה, בני ברק תשכ"ו, ח"ב, עמ' קפט.

164 פירוש המלכים עה"ת, שמות יז, יד.

165 העמק דבר, שמות יז, יד.

166 דברים כ, טז.

167 רמב"ם ה' מלכים פ"ה ה' ד-ה'.

'תמחה את זכר עמלק'. בדבריו האחרונים לא ציין הרמב"ם שכבר אבד זכרם, ומשמע שלדברי הרמב"ם קיימת גם בזמן הזה האפשרות למחות את עמלק. הוא אומר שהשם 'עמלק' אינו מציין את גזע עמלק לבדו, אלא את כל העושה מעשה עמלק.¹⁶⁹ לדבריו, הזהיו של עמלק ממין זה הוא פשוט מאוד: "אלו שרוצים לרצוח את עם ישראל ללא שום סיבה, הם עמלק, וזה מהותם, ששונאים את עם ישראל ללא שום טעם וסיבה".¹⁷⁰ ואכן חתכמה

יש המפקפקים בשמועה זו בשם הגר"ח סולובייצ'יק,¹⁷¹ ולכן אין להסיק שלאומות רצחניות אלה יש את הדינים שנאמרו בעמלק המקורי, היינו למחות את זכרם ולהשמידם באופן פיזי, אף אם למיטב שיפוטנו הם עמלקים באופיים ובטיב מעשיהם והם "זרע רוחם של עמלק".

168 דברים כה, יט.

169 ר"י מירסקי, הגיוני הלכה, ירושלים תשמ"ט, עמ' 237, בשם הגר"ח מבריסק, וכן בשו"ת תשובות והנהגות, לר"מ שטרנבוך, ח"ג, ירושלים תשנ"ז, ס"י רכ"ג, בשם הגר"ח. הוכחה זו עצמה הובאה בשם בנו הג"ר משה סולובייצ'יק ע"י רי"ד סולובייצ'יק, דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 49-50; הנ"ל, בסדר היחיד והיחד, ירושלים [חש"ד], עמ' 392. אמנם ר"צ שכטר, 'גדרי המדינה בארץ ישראל ומלחמותיה', אור המזרח, כרך לו, חוברת קלב, תשרי תשמ"ט, עמ' 30, הביא את הרעיון הזה וכותב כי כך "שמעתי בזה מכבוד מורי ורבי הג"ר יוסף דוב סולובייצ'יק [מבוססותן שליט"א, על שם זקנו הג"ר חיים ז"ל".

170 ר"י הרשקוביץ, תורת חיים (מבריסק), עה"ת, ירושלים [חש"ד], עמ' סט.

171 העיר רבי יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק ראש ישיבת בריסק בירושלים, 'שיעורי הגר"ד הלוי סאלאוויצ'יק זצ"ל על פ"ק דמגילה ועניני פורים', ישרון, כרך ח, תשס"א, עמ' שעח: 'ברור ופשוט דהמצות עשה של מחיית עמלק הוא רק על העם של עמלק עצמו, היינו אלה שהם יוצאי חלציו של עמלק בנו של אליפז. והנה יש שהדפיסו בשם מרן הגר"ח זצ"ל, שאמר דהמצות עשה של מחיית עמלק אינו רק על זרע עמלק בלבד, אלא גם על כל אותן הרשעים שבכל הדורות הנלחמים כנגד ה' ועמו והולכים בדרכו של עמלק, שגם הם בכלל המצות עשה לאבד את זכר עמלק, והוסיפו בשמו, דמשום הכי לא כתב הרמב"ם גבי המצות עשה של מחיית עמלק: 'וכבר אבד זכרם', וכמו שכתב גבי שבעה עממין, דגם היום שייכת מצוה זו. ודברים אלו אסור לאומרן ואסור לשומען, דברור דהמצות עשה של מחיית עמלק היא דוקא על זרע עמלק, שיצאו מעמלק בנו של אליפז בן עשור'. זו היתה גם דעתו של רבי שלמה שמשון קרליץ, בחשובה שנתפרסמה בשו"ת יין הטוב לר"י נסים, ירושלים תשל"ט, עמ' רנו-רנט: "מהו דין גרמניה, האם כדון עמלק שנצטוונו למחות את זכרו, והאם מצווה זו נוהגת גם היום?... מה שהובא בשם הגר"ח זצ"ל דמצות מחיית עמלק היא לאו דוקא בעם עמלק, אלא כל אומה של גויים שעושים מעשה עמלק יש בו מצוה זו, דברים תמוהים הם לברות מעצמנו מצוות נוספות בתורה. ויעיון בספר המצות להרמב"ם מצות עשה קפ"ח, זה לשונו: 'היא שצונו להכרית זרע עמלק בלבד משאר זרע עשור, כוליה, הרי שדקדק הרמב"ם לכתוב 'זרע' עמלק. וכן הוא במנין המצוות אשר בהקדמת הלכותיו מהלכות מלכים ז"ל: 'למחות זרעו של עמלק'. וכן הוא בספר החינוך, מצוה תקנ"ח, שנצטוונו למחות זרעו של עמלק, וכוליה. ועיין שם בהמשך דבריו, זה לשונו: 'ובאמת כי גם על כל יחיד מהזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם', כוליה, בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם', כוליה. הרי מבואר מדברי החינוך שסובר שמצוה זו נוהגת בכל מקום ובכל זמן, ואף על פי כן כתב רק אם ימצא אחד מכל זרעם (של עמלק)... מוכרח מזה שבמצוות מחיית עמלק אינו נכלל רק זרעו של עמלק, ולא של עמים אחרים, ואפילו הגרועים ביותר, אם כי יש מקום להרוג אותם מצד רוצחים או מטעם 'הבא להרגן השכם להרגו', אבל לא מטעם שעושים מעשה עמלק. נוסף לזה אין הגדרה מה שמכנים שעושה 'מעשה עמלק'. איזה מעשה נקרא שזה 'מעשה עמלק'? ואם נימא שמי שהורג יהודים ח"ו מחוך שנאת ישראל עושה מעשה עמלק, הנה לכאורה שזה לא מעשה מיוחד לעם עמלק, אלא כל הגויים שבעולם דרכם בכך, בעוונותינו הרבים... והדבר נראה ברור שאין קיום לדברים המיחסים להגר"ח זצ"ל ולא הגר"ח חתום עליה".

גם אם האומה הגרמנית אינה צאצא ביולוגי של עמלק, הרי הנאצים ימח שמם, וכל הגרמנים שהשתתפו ברציחות הנוראיות, הם עמלק, כפי שטען האדמו"ר מהוסיאטין רבי יעקב פרידמן בעל 'אהלי יעקב' (תרל"ט-תשי"ז) כבר בתחילת המלחמה, בפרשת זכור של שנת תש"א: "כח הרע בא לידי גילוי בכל דור ודור ברשעי ארץ, והם בבחינת עמלק, העומדים עלינו לכלותינו ח"ו. כל אומה שיתגלה בה הרע ביותר – גם שנאתה לישראל גדולה ביותר, באשר ישראל נושא דגל מלכות שמים. לכן אמרו חז"ל: ¹⁷² 'כל השונא את ישראל, שונא את מי שאמר והיה העולם'. גרמניה היא עמלק בדורנו!" ¹⁷³

בפרספקטיבה היסטורית היה מי שמתח קו מקביל בין כל עמי הרצח לדורותיהם: "היטלר ימח שמו, עם כל טומאתו ורשעותו, לא מאליו בא ואף אינו 'אוניקום' [=יחיד במינו] מוחלט בעדת העמלקים" ¹⁷⁴ ... עם כל נוראותיהם של זוועות תש"ג אין גם לשכוח את גזירות ת"ח, ומעשי בוגדאן חמלניצקי ופטליריה הסלאבים לא נפלו בהרבה באכזריותם ממעשי אנשי הימלר הגרמנים. השיטה היתה אמנם אחרת וה'טכניקה' אחרת, וממילא גם ההיקף והאפשרויות היו אחרים – כי סוף סוף הרי יש 'התקדמות' בעולם. אבל הרעל של שנאת ישראל ודם הפתנים העמלקי והרציחה העמלקית, מקור כולם משורש לענה אחד" ¹⁷⁵.

רעהו מתח כמוהו קו ישר בין העמלקים שבכל דור: "מהעמלק הראשון עד העמלק הגערמאני בדור הנוכחי, הנודר העברי בכל פעם שהוא חושב שכמעט כבר הצליח לעלות על ראש ההר... והנה כמו רעם בגלגל 'ירד העמלקי והכנעני היושב בהר ויכום ויכתום עד חרמה' ¹⁷⁶ ... הכל כמקדם! היטלער כניקאליא! ניקאליא כחמעלניצקי! חמעלניצקי כפערדינאנד ואיזאבעלע! כולם, ימח שמם, באותה צורה, שום דבר לא נשתנה – הכל כצביונם וכתוארם של העמלק הראשון!" ¹⁷⁷

כך הם דבריו של ראש בית המדרש לרבנים בברלין רבי אברהם אליהו קפלן בעל 'בעקבות היראה' (תר"ן-תרפ"ד): "יש רע בעולם שאין לו תקנה אלא מחיה, ומי כמונו יודע את טעמו הנורא של הרע הזה, ומי כמונו זוכר בעל כרחו מפני שלא יתנו לנו לשכח את כל אשר עשה לנו, 'זכור את אשר עשה לך'. כי מרפידים ועד שושן, ומשושן ועד צרפת, ומצרפת ועד ספרד, ומספרד ועד אוקרינה - - פרשת זכור ארוכה אשר תחרד נפש אדם לשמעה... זוהי פרשת זכור על זרע רוחו של עמלק שאינו כלה מאליו" ¹⁷⁸.

172 לשון רש"י במדבר י, לה. על פי ספרי, פ' בהעלותך, אות פ"ד; ילקוט שמעוני, במדבר, רמז תש"ל.

173 אהלי יעקב, אמרי קודש מפה אדמו"ר רבי יעקב מהוסיאטין, תל אביב תשד"ם, עמ' קפא.

174 אין צל של ספק שהיטלר הוא התגלמות הרע העמלקי, עם זאת יש לפעמים הגומה בצורת ההוכחות שניתנו לכך, כגון מה שכתב רבי אברהם בן עזריה, ספר יזרעאלי, ירושלים תשכ"ה, עמ' עג: "'היטלר' [254=] בגימטריא עמלק" [240=] וד' אותיותיה". וחשבון זה צ"ע.

175 ר' חסמן, בלב רגש, ירושלים תשמ"א, עמ' 111.

176 במדבר יד, מה.

177 רא"ג גאלאנטי, משל ומליצה, ח"ד, במדבר, ניו יורק תרצ"ה, עמ' 111.

178 רא"א קפלן, בעקבות היראה, ירושלים תש"ך, עמ' לד.

ברם גם משתפי הפעולה של הנאצים, הפולנים, הליטאים, האוקראינים, הצרפתים, ההונגרים ועוד רוצחים משאר העמים, היו עמלקים ברוחם. את שנאתם העמוקה של עמי אירופה אלה ליהודים הוכיחו עמים אלה בשתפם פעולה עם אותו רב-המרצחים היטלר, כפי שהעיר רבי יחזקאל סרנא ראש ישיבת חברון בעל 'דליות יחזקאל' (תר"ן-תשכ"ט): "גרמניא... מהאומה בעלת תרבות זו באה לנו הכליה, והם שהסיקו את הכבשנים וביצעו בנו את השואה הנוראה ביותר שבתולדותינו, ובידיהם ובעזות כל שכניהם, רשעי אומות אירופה שהיתה ברשותם, שהיו חוטבי עציהם, שהם הם עצמם היו גם הם רשעים ארורים ואכזרים נוראים, השמידו בצורה הנוראה ביותר ובאופן איום ונורא כשליש מעם ישראל הי"ד" ¹⁷⁹.

מתוך איבת אמת לנאצים כתב רבי ראובן כ"ץ אב"ד פתח תקוה בעל 'דגל ראובן' (תר"ם-תשכ"ד): "אין כל ספק בדבר שהעם הגרמני היה הווה ויהיה התגלמות בדמות ובצלם של העמלק ההיסטורי. הנאצים הגרמניים שיכללו וביצרו את צפע העמלק, יותר משעשה זאת עמלק המקורי. הרצח המתוכנן של ששה מיליונים אחים ואחיות, הוא שיא הרשעה והשטניות, ועל מעשי השמדה אלו מצווה העם לקיים בכל נפשו, את דין ומצוות הנקמה של מחה תמחה" ¹⁸⁰.

כיון שלא מדובר בהמשך ביולוגי של הגרמנים מהעם העמלקי המקורי, כלל רבי ראובן כ"ץ גם את משתפי הפעולה של הנאצים בקאטגוריה זו: "אותה מידה שהתורה צוותה בשעתה כלפי מצרים, מוכרחה להיות נוהגת עתה במשנה תוקף ועוז כלפי גרמניה של ימינו, כי טבעו של עמלק לא השתנה... כי לגבי גרמניה קיים ועומד במלוא התוקף והשרירות צווי התרה המקורי שלא תשוב למצרים, לא תשוב לגרמניה... כי העם כולו הוא עם מרצחים... כן, זאת היא הזהות של כל העמלקים. זאת היתה גם הזהות הנכונה של העמלקים הפולנים, בעזרתם ובסיועם של העמלקים הפולנים הוציא לפועל שר הטבחים את עבודת ההשמדה של עמנו כולה, ואל אומה כזו וארץ כזאת הספוגת דם קדושים שנשפכו בשמחה לאיד אסור לנו בכל חומר הדין לשוב לשם, אסור לשכוח ואסור לתת להשיכח את תגרת היד האכזרית של המסייעים לרצח והעומדים על הדם. יש לחרות יפה בזכרון האומה את ההכרה המרה מה הפולנים 'האצילים' מסוגלים ומוכשרים לעשות עם הנתן להם שעת הכושר" ¹⁸¹.

מתוך התבוננות בפסוק: ¹⁸² "ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב", העיר רבי זלמן סורוצקין מלוצק בעל 'מאזנים למשפט' (תר"ם-תשכ"ו) את ההערה המשמעותית הבאה:

179 באר לחי ראי, שיעורי רבי יחזקאל סרנא, על ספר נשים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 53.

180 ר"ר כ"ץ, שער ראובן – דבר בעתו, ירושלים תשי"ב, עמ' שא-שב.

181 שם, עמ' קנב. האדמו"ר מקלוינבורג בעל 'שפע חיים', אחר ששרד את השואה בגבורה עלילאית, התגורר בארצות הברית. היתה אז תקופה שהגיעו לאמריקה עוזרות בית פולניות, ורעייתו הרבנית רצה לשכור אחת מהן לצרכי הבית. הבהיר לה האדמו"ר "שהוא לא יוכל להיות בבית עם פולני".

182 שמות יז, יג.

"את עמלק ואת עמו". אם נאמר כפשוטו, שעמלק היא האומה העמלקית, קשה למה נאמר: "ואת עמו"? ויש לומר שעמלק הוא השונא של עם ישראל מספר אחד, אבל בכל העמים נמצאים שונאי ישראל, ומצינו במכילתא שעמלק פנה אל כל העמים שיבואו עמו למלחמה על ישראל,¹⁸³ וכנראה הלכו עמו צוררי ישראל שבכל אומה ואומה, והם הנקראים כאן 'עמו' של עמלק, שהלכו עם עמלק משנאת ישראל, והאידיאה הזאת קרבה אותם אל עמלק. וכמו שראינו בדורנו שהיטלר, ימח שמו, משך אליו הרבה אנשים מכל העמים, על ידי שהטיף לשנאת מות וכליה לעם אל-מות, והם 'עמו' של היטלר, אף על פי שאינם גרמנים מלידה ובטן.¹⁸⁴

מתוך ראייה זו טען רבי אליעזר מנחם מן שך בעל 'אבי עזרי' (תרנ"ח-תשס"ב), "כי כל האומות אחד הם, וגם הטובים שבהם אינם מחבבים את היהודים, וכשם שגרמניה העמידה מקרבה היטלר שכזה, אף שאר אומות העולם יכולות להוציא כמוהו מתוכן".¹⁸⁵

רשימת העמים שרבותינו ציינו אותם כעמלק

הגאון הטלזאי רבי מרדכי פאגרמאנסקי ראש ישיבת באיי (תרס"ד-תש"י), ראה בעיניו את אשר עשו הנאצים בגיטו של סלובודקה. הוא הסכים שגילויי האכזריות של הגרמנים נצרכו בתודעת העולם כפיסגת הרשע של האדם, "אבל לא זהו עמלק", טען רבי מרדכי אחר השואה, "עמלק אינו האכזריות; עמלק הוא הכפירה, וכפירה היא במוסקבה הסובייטית".¹⁸⁶

ברומה לזה קבע רבי אלחנן בונם וואסרמאן (תרל"ה-תש"א) כבר בתחילת השואה: "הסכנה מצד הרוסים חמורה לנו יותר, מפני שהיטלר מבקש להשמיד את היהודים בגופם, ואילו סטאלין ידוע מהשנים הקודמות בתורת ראש פתנים אכזר, הרודף את היהודים שומרי הדת על צוארם – והרי¹⁸⁷ גדול המחטיאו יותר מן ההורגו".¹⁸⁸

לאור כל זאת לא יפלא כי במרוצת דורות רבים ציינו חכמי ישראל בתור עמלקים, עמים

¹⁸³ מכילתא דרבי ישמעאל, פ' בשלח, מסכתא דשירה, פרשה ט': "כיון שיצאו ישראל מן הים, כנס עמלק את כל אומות העולם, ובא ונלחם עם ישראל". שם, מסכתא דעמלק, פרשה א': "רבי יוסי בן חלפתא אומר [שמות יז, ח]: 'זיבא עמלק', שבא בעצה. מלמד שכנס כל אומות העולם ואמר להם: 'בואו וסייעוני על ישראל'. אמרו לו: 'לא נוכל לעמוד כנגדך; פרעה שעמד כנגדך, טבעו המקום, הוא וחילו בים סוף, שנאמר [תהלים קלז, טו]: וניער פרעה וחילו בים סוף, והיאך אנו נוכל לעמוד כנגדך?'. אמר להם: 'בואו ואתן לכם עצה מה תעשו, אם הם ניצחוני – ברחו לכם, ואם לאו – בואו וסייעוני על ישראל'. לכך נאמר: 'זיבא עמלק', שבא בעצה."

¹⁸⁴ ר"ז סורוצקין, אזנים לתורה, על שמות שם.

¹⁸⁵ מכתבים ומאמרים ממרן הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך, חלק א-ב, בני ברק תשמ"ח, עמ' מא.

¹⁸⁶ הרה"ג רבי וולף רונגרטן בשיחה מיוחדת ל'יתד נאמן', מוסף שבת קודש, פ' ואתחנן תשנ"ה, עמ' 12.

¹⁸⁷ ספרי, דברים, אות רנ"ב; מדרש תנחומא, פ' פינחס, סימן ג'; ילקוט שמעוני, במדבר, רמז תשע"ג.

¹⁸⁸ מפי עד שמיעה, ה"ר נפתלי הירץ ספירשטיין תלמיד ישיבת מיר, אצל ר"א סורסקי, אור אלחנן: סיפור חייו וקצות דרכיו של רבינו הגאון הקדוש רבי אלחנן בונם ווסרמן, ח"ב, תל אביב תשל"ח, עמ' רמג; רא"ב ווסרמן, קובץ מאמרים ואגרות, ח"א, ירושלים תש"ס, עמ' שלה.

מרושעים שונים, שרצחו והחטיאו את ישראל, גם אם לא בהכרח התכוונו לכך שמדובר בזרע עמלק ממש:

א. **הרומאים הם עמלק** – לדברי רבי דוד אבודרהם (ה'ק'-) ¹⁸⁹ ורבי ידידיה טיאה ווייל (תפ"ב-תקס"ו).¹⁹⁰

ב. **הערבים הישמעאלים הם עמלק** – לדברי רבי ישעיה הלוי הורוויץ בעל 'שני לוחות הברית' השל"ה (ש"ך-ש"ץ)¹⁹¹ בדורנו יש שמגדירים כך את כל הערבים הנלחמים ביהודים.¹⁹²

¹⁸⁹ פירוש ברכת המינים לרבינו דוד אבודרהם, בתוך: סדור מה"ר שבתי סופר, בעריכת ר"י סץ ור"ד יצחקי, ח"ב, בלטימור תשנ"ד, עמ' קמג-קמד: "ומלכות זרן, זו מלכות רומי, ובפרק קמא דשבועות [ו' ע"ב] קורא לה: 'מלכות חייבת'. ולכך תקנו לקללם בתפלה שחרית וערבית, לפי שאומר בפסוק נגד עמלק [שמות יז, יב]: 'עד בא השמש'. כל המלכויות אינם עושות מלחמה אלא עד שש שעות, אבל מלכות חייבת עושה שחרית וערבית [משחרית לערבית]. ועמלק הוא מזרעו של עשו". והשוה, דרשות הר"ן השלם, הדרוש החמישי, ירושלים תשס"ט, עמ' רי: "ורע עשו לא ייבטל מהיות גוי עד ימות המשיח, כאשר נתבאר בדניאל [ז, ג], כי הוא ראה ארבע חיות, ושלש החיות נתפרשו אליו, כמו שכתוב בדניאל כי הראשונה והשנייה מדי ופרס, והשלישית יון, והרביעית נתפרשה בדברי רבותינו ז"ל כי היא אדום בריש מסכת עבודה זרה [ב' ע"ב], ונתנבא דניאל כי יהיו ישראל נמסרים בידה עד קץ הזמן הרמוז שם". ונאמר בספר הזוהר, פ' משפטים, ח"ב, דף ק' ע"א: "עמלקים – נפילים תערוכת דכל אומין בכל סטרא בגלותא בתראה, בין בישראל בין בישמעאל בין בעשו".

¹⁹⁰ ר"ט ווייל, לבושי בדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' מב: "עמלק הוא אדום, החריב בית שני, והם גורמים לכלות ישראל".

¹⁹¹ של"ה, שער האותיות, סוף אות ק', פרק קדושת המקום, אחר שהזכיר "גדול רשעת הישמעאלים אשר לשם" בארץ ישראל, ציין כי "כשרוצים לבא לארץ ישראל, עמלק מוזמן להם בדרך, וכאשר ענינו רואות היום תמיד, ירא ה' וישפט". ואסמכתא לזה בדברי פרקי דרבי אליעזר (מהד' היגער), סוף פרק מ"ג: "רבי יוסי אומר, כשבא סנחריב לארץ ראו כל העמים שסביבות ארץ ישראל מחנה סנחריב ונתייראו הרבה מאד וברחו איש ממקומו, שנאמר [ישעיהו י, יג]: 'זאסיר גבולות עמים', וכוליה, ועמלק כנס למדבר ונתערבו עם בני ישמעאל, וכלם היו עשרה עמים, שנאמר [תהלים פג, ז-ח]: 'אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור נלוה עמם היו זרוע לבני לוט סלה'". וכן בספר הזוהר, פ' משפטים, ח"ב, דף ק' ע"א: "עמלקים – נפילים תערוכת דכל אומין בכל סטרא בגלותא בתראה, בין בישראל בין בישמעאל בין בעשו".

¹⁹² ר"י גרשוני, 'מלחמת מצוה ומלחמת רשות', אור המזרח, גליון סט, תשרי תשל"א, עמ' 103-109. השוה, ר"ש זאב, משען מים, ניו יורק תשי"ד, עמ' 301: "גם לנו בדור זה מלחמה בעמלק המתנפל עלינו בשבוענו לארצנו הם הערבים, יוצאי ירך העמלקים הקדמונים". רש"י רי"ז, 'בענין הפגנות ואין מנהג עוקר הלכה', המאור, קונטרס רנה, ניסן-אייר תש"מ, עמ' 16: "הכנוי 'עמלק' מתאים ביותר להערבים, שהגיעו לגרם המעלות, שיש להם כסף תועפות ומדינות רבות, ובנקל יכלו לסדר את אחיהם מארץ ישראל על הצד היותר טוב, ואולם הם חפצים דוקא בכבשת הרש, בארץ ישראל, ובודאי שיתקיים בהם [איוב יב, כג]: 'משגי' לגוים ויאבדו', אמן סלה ועד". הגדרה זו נמצאת גם אצל ר"מ אמסעל, 'האם מותר ליתן לגוים שטחים מארץ ישראל כשכבודה ביד חפשים', המאור, קונטרס רצד, תשרי-חשון תשמ"ז, עמ' 25: "הנסיין הראה לדעת שהערבים יוצאים למלחמה רק כשנרמה להם שהיהודים הנם בכחינת חלשות, וכמו ראש משפחתם עמלק ברפידים, אבל כשיד ישראל תקיפה אז הם מסתפקים בהתנפלות באשון לילה ובמחתרות וכיו"ב, הכל מרחוק, וזו היתה דרכם מאז ישוב הישן [על ידי הרמב"ן]. עוד כתב רא"י גרוסמן, ודרשת וחקרת, על סוגיות הש"ס, ירושלים תשנ"ד, עמ' קלט: "אספר קצת לדורות הבאים איך היתה המצב בכלל. המושל של עירק הנקרא 'סאדאם חוסיין', גימטריא

- ג. יושבי ההרים בתימן הם עמלק – בפי יהודי תימן.¹⁹³
- ד. הספרדים ואנשי האינקוויזיציה הם עמלק – לפי רמז בדברי רבי יצחק אברבנאל (קצ"ז-רס"ח),¹⁹⁴ ולפי רבי ירוחם יהודא ליב וואלפיש מווארשא בעל 'גחלי אש' (תר"ט-תרצ"ב)¹⁹⁵ ורבי יוסף משאש אב"ד תלמסאן בעל 'שו"ת מים חיים' (תרנ"ב-תשל"ד).¹⁹⁶
- ה. היוונים בקורפו הם עמלק – לדברי בני רבי חיים הלברשטאט מצאנו בעל 'דברי חיים' (תקנ"ז-תרל"ו),¹⁹⁷ רבי חיים אלעזר וואקס בעל 'נפש חיה' (תקפ"ב-תרמ"ט),¹⁹⁸ רבי

'עמלק' [=240], ימ"ש, כבש את העיר כוויט וממשלת ארה"ב ובריטניה וצרפת ועוד הרבה גוים אחרים יצאו למלחמה נגדו, והוא אמר שאם יתחילו איתו אז הוא יצא למלחמה נגד ארץ ישראל". ועי' עוד בענין זה מה שכתב רש"י ריוו, 'על הצלת ירושלים ומחית עמלק', המאור, קונטרס רנ"ז, מנ"א-אלול תש"מ, עמ' 10. – כמה רבנים דחיים לאומיים מחוגי 'גוש אמונים', הביעו את הדעה הקיצונית שלכל הפלשתינאים יש דין עמלק, וחובת להרוג אותם מדין 'מחה תמחה את זכר עמלק'. הסתייגות ממסקנה מסוכנת זו, הובעה על ידי ר"י שציפנסקי, 'שלום הגליל ושלום עכשיו', אור המורח, גליון קח, תשרי תשמ"ג, עמ' 195-196; 'הגל', 'בעיית מחבלי ישראל', גליון קטז, תשרי תשמ"ה, עמ' 1-4; ר"צ מגנצא, 'מלחמת לבנון והמצור על בירות', שם, עמ' 143.

193 ר"י ספיר, אבן ספיר, ח"א, ליק תרכ"ו, דף נב ע"ב-נג ע"א: "דרך כלל רוב גויי הארץ אינם שונאים תכלית שנאה ליהודים, רק האומות אשר ביניהם, שקוראים להם: 'עמלק', 'עמונים', 'גאביל' (יושבי ההר)", שם, דף קה ע"ב: "מפה והלאה יראתי לחרף את נפשי ללכת הלאה לערי ישראל הקרובים והרחוקים השוכנים על ההרים ומרומי הגבעות, כי שמה עריצי גוים הקוראים להם: 'עמלק', 'רבני עמון' (גאבאיל) יושבי ההרים". ר"י רצהבי, אוצר לשון הקדש שלבני תימן, תל אביב תשל"ח, עמ' 209: "'עמלק', כינוי לאנשי הקבאיל, לשבט 'אלעואל' (חבאן), לבני כת הזידית ולמלך תימן". וראה שם מקורותיו.

194 פירוש אברבנאל עה"ת בדברים כה, יח: "אני אחשוב שרמו בזה משה רבינו ע"ה ענין עמלק לזמן הגלות, כי הנה גזירות במלך בארץ אמר: "זכור את אשר עשה לך עמלק, וגומר", והיה בהניח ה' אלדך, וגומר, 'תמחה את זכר עמלק', אמנם כאשר לא תהיה בארץ כי אם תחת כל השמים, כלומר מפורד ומפורד מקצה השמים עד קצה השמים בגלות, הנה אז לא תוכל לזכור ענין עמלק למחות את שמו, שהזכרון ההוא הוא בפעל ומעשה. אבל 'לא תשכח', רוצה לומר אף על פי שלא יהיה בך כח לקיים המצוה במעשה, לא תשכח מפיו ענינו של עמלק. הנה התבאר שאמרו: "זכור את אשר עשה לך עמלק", שהוא בארץ לענין המלחמה, ואמרו: 'תמחה כל השמים, לא תשכח', שהוא בהיותם חוצה לארץ לא ישכח מפיהם". על כך כתב רש"י ריוו, 'בענין החרם על ארץ ספרד', המאור, גליון קפג, אייר-סיון תשכ"ט, עמ' 6: "כל הגאונים שחיו באותה תקופה רמזו שספרד היינו הך עמלק. וזה לשון האברבנאל: 'ואני אחשוב שרמו משה רבינו ע"ה ענין עמלק לזמן הגלות, וכוליה, 'כאשר תהיה תחת כל השמים, כלומר מפורד ומפורד, אז לא תוכל למחות שמו בפועל ובמעשה, אבל לא תשכח'. עיין שם באריכות, שכבר היה עמלק נפרד ממחנה ישראל', וכוליה. וכן רבי אברהם סבע ז"ל כותב בספר 'אשכול הכופר', מרשעת הגוים הספרדים, שם רשעים ירקב".

195 עשירות האיפה, פיעטרקוב תרפ"ו, ח"א, פאגינאציה שניה, דף יט טור ד: "אמרו חכמי אמת, שבמגילה יש תי"ו גדולה במלת 'ותכתב אסתר המלכה', ותי"ת גדולה במלת 'חור', שמרמז על גזירת ח"ת, שנשוא שם עוד מהעמלקים. וכן כל... גזירות והשמדות ספרד בשנת רנ"ב וכמוהם, הכל היה מצד עמלק".

196 ר"י משאש, בגדי ישע, עניני סוכות, ירושלים תש"ן, עמ' 159: "אותם עמים אוררים שידיהם עדיין מוכתמות בדם... מימי האינקוויזיציה והגרוש בספרד, חלקם של אותם עמלקים בפרקים הקודרים ביותר של ההיסטוריה היהודית העקובה מדם לא ישכח לעולמים". על כך הוסיף ר"י שוורץ, השלום באספקלריה תורנית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 43: "הגימטריא של 'השטן עמלק' [=604]".

197 איגרתם נגד אתרוגי קורפו, שנדפסה אצל ר"ד שפיצר, חידושי תורה ותולדות קול איה, קליניאדריין ת"ש,

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

- אברהם בורנשטיין בעל 'אבני נזר' (תקצ"ט-תר"ע)¹⁹⁹ ורבי צבי יחזקאל הירש מיכלוזן מפלונסק בעל 'שו"ת תירוש ויצהר' (תרכ"ג-תש"ב).²⁰⁰
- ו. הצרפתים הם עמלק – לפי רמז בדברי רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-תר"ד)²⁰¹ ולדברי אחרים במולדתו גרמניה²⁰² ומחוצה לה.²⁰³
- ז. הארמנים הם עמלק – לדברי רבי עובדיה מברטנורה (ר"ה-ר"ץ),²⁰⁴ רבי שמחה האס מזאלאזין בעל 'נטיעה של שמחה' (תקכ"ה-),²⁰⁵ רבי דוד דבית הלל (תקפ"ה-),²⁰⁶

עמ' קנג; רמ"ח גרינפעלד, עטרת חיים, ח"ב, המכיל ילקוט אגרות הקודש, ברוקלין תש"מ, עמ' קכו, סי' קט"ו: "לאשר שמענו את אשר עשו העמלקים ביניהם ליקר השער מהאתרוגים, לכן גמרנו בדעתנו להזהיר את הסוחרים היושבים כעת בטריעסט, שלא יתנו יותר ממחיר שנה העברה, וכתבנו להם באזהרה שכל מי שיעבור על זה לא יקחו אחינו בני ישראל אצלו למצוה, ובאם העמלקים לא יניחו השער אז יקחו קאסיקאנער יעניווער ומארץ הקודש... דברי הבאים על החתום לעשות תקנה לקיום המצוה על פי תורתנו הקדושה. הק' יחזקאל שרגא האלברשטאט (אבד"ק שינאווא) / הק' דוד האלברשטאט (אבד"ק קשאנוב) / הק' ארי' ליבוש הלוי (חוב"ק מאשצ'סק) / הק' אהרן האלברשטאט (אבד"ק צאנו) / הק' ברוך האלברשטאט (אבד"ק גארליץ) / הק' שלמה האלברשטאט (אבד"ק באבוב) / הק' משה האלברשטאט חוב"ק בארדייב".

198 מכתבו של הנפ"ש חיה' בתוך: גנוי אבות, דברי תורתם של מרנא ורבנא ישראל יהושע הגאון מקוטנא וחתנא דבי נשיאה מרנא ורבנא חיים אלעזר מקאליש, ירושלים תשס"ו, עמ' רל: "מה מאד יגדל הדבר הגדול הזה ליקח הריחו שיריחו עמלקים ליושבי ארץ הקדושה, ואילו לא התחלנו בשנים שעברו לעשות בזה כבר היו המקחים מאתרוגי קארפו כפל כפליים".

199 שו"ת אבני נזר, ח"מ, סי' קט"ו: "אתרוגי קורפו אשר ביד הערלים היוונים, הידועים במכתביהם שהם עמלקים ימח שמם".

200 תשובת רצ"ה מיכלוזן נדפסה לראשונה בתוך ספרו של ר"ש מארקוס, פרי עץ הדר, קראקא תר"ס, עמ' 45-44, ושוב בשו"ת תירוש ויצהר, בילגוריי תרצ"ו, סי' מ"ט (הראשית) אות ז"ב: "יש להרחיק מלקנות אתרוגי קארפו מהעמלקים... ועיין שם בספר [של רבי יהודה נח אב"ד בארנוב] ילקוט פרי עץ הדר [פיעטרקוב תרנ"ט] דף י"ד, בשם הגאון הקדוש בעל 'נפש חיה', שכתב אז אמיליאן רובל כסף לשנה בולעים העמלקים המה השונאי ישראל גמורים מדור דור. הבוזה אנו מקיימים מחיית עמלק על כל פנים פעם אחת בשנה?... הלא נודע אשר יושבי אי קארפו היונים העמלקים המה שונאי ישראל... ובפרט מה שעשו בשנת תרנ"א, שהחריבו כל בתי ישראל בקארפו וחמסו והשחיתו, ונהרגו על ידי זה כמה נפשות מישראל, וכל רכוש אחינו בני ישראל בוזו".

201 בשנת תק"ס בעת מלחמות הצרפתים בראשותו של נפוליאון נגד שאר עמי אירופה, התבטא החת"ס כי "ראשית גוים עמלק ואחירתו עדי אבד, וגם בזה המשכיל בעת הזאת ידום, ונראה מה יהיה בסופו". כך בחת"ס עה"ת, במדבר, ירושלים תש"ך, עמ' קכו. ועי' ספר הזכרון מאת רבינו משה סופר זצוק"ל בעל חתם סופר, מהר" מכון חת"ס, ירושלים תשי"ז, עמ' יד-טו, שהחת"ס התפלל לנצחון הקיסר האוסטרי-גרמני על קיסר הצרפתים.

202 בעתונו של רבי עזריאל הילדסהיימר, Jüdische Presse, הופיעו בשנת תר"ל מאמרים שכינו את צרפת בשם 'עמלק', בטענה שהיא קיסרות המרמה והכוזב והשליחה הראשית של הכפירה בבורא עולם. ראה, ר"מ ברויאר, עדה ודיוקנה, ירושלים תשנ"א, עמ' 252.

203 רבי מנשה קליין, קונטרס צלא דמהימנותא בעניני מצוות החג וחובת הזמן, מכון משנה הלכות, ירושלים תשס"ב, עמ' מד: "בצרפת ושאר מדינות וממלכות מזרע עמלק, עזורים ועמורדים את רוצחי עם בני ישראל ומלמדים אותם טכסיטי מלחמה".

204 אגרת ר' עובדיה ירא מברטנורא מירושלים לאביו, דרכי ציון, קולומביה תרמ"ו, דף טז ע"ב; המסע לארץ

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

- רבי משה נחמיה כהניו מחאסלוביץ' ראש ישיבת 'עץ חיים' בירושלים (תקע"ז-תרמ"ז),²⁰⁷ ובפי יהודי פולין²⁰⁸ ויושבי ירושלים.²⁰⁹
- ח. שליטי רומניה הם עמלק – לדברי מקורביו של רבי מאיר ליבוש מלבים (תקס"ט-תר"ם).²¹⁰
- ט. הצאר הרוסי ניקולאי הראשון פאבלוביץ' הוא עמלק – לפי מסורת בשם רבי חיים מוואלוז'ין (תק"ט-תקפ"א).²¹¹

ישראל, ברלין תרפ"ב, עמ' 46; א' יערי (עורך), אגרות ארץ ישראל, תל אביב תש"ג, עמ' 136: "חמשה אמונות חלוקות של נצרים יושבים היום בירושלים, והם הרומיים, והיוונים, והיקופוני, והעמלקיים, והחבסיים." ועי' בהערות המהיר.

205 אהבת ציון, גרודנא תק"ן, עמ' סא; ר"א יערי, מסעות ארץ ישראל של עולים יהודים, ירושלים תש"ו, עמ' 423.

206 'מסעות ר' דוד דבית הלל [מווילנא] בארץ ישראל ובסוריה – תקפ"ד, ר"א יערי, מסעות ארץ ישראל של עולים יהודים, ירושלים תש"ו, עמ' 507.

207 רמ"ז כהניו, שאלו שלום ירושלים, ירושלים תשכ"ט, עמ' מט: "מאומות העולם נמצאים פה [בירושלים] ישמעאילים וטורקען... ערבים, דרוזען, ארמענים (עמלקים), בני כוש (חיבוש), בני הודו (אינדיען), בני פרס, ושארי אומות ממדינת אוזיא ואפריקא".

208 אהבת ציון, שם: "עמלקים שקורין בפולין 'מחמה' על שם הכתוב 'מחה תמחה את זכר עמלק'; וזכרונות ר' דוב מבוליחוב, ברלין תרפ"ב, עמ' 30: "אתרחש שמה ערל עמלק סוחר יינות מעיר קאמניץ." א' דרויאנוב, כתבים נבחרים, ח"ב, תל אביב תש"ה, עמ' 748: "אצל היהודים... הארמנים אינם אלא עמלקים, עמלקים." א"י ברור, זכרונות אב ובנו, ירושלים תשכ"ו, עמ' 333: "שבועון פולני בשם 'גוטה קולומייסקה' הופיע זה שנים רבות, וערכו היה 'תמחה', כלומר ארמני, קנאי לפולניות וצורר ליהודים... יהודי פולין ייחסו לארמנים, שעלו עליהם בכשרון במסחר הגדול, מוצא עמלקי, ועל עמלק נאמר בתורה: 'תמחה את זכר עמלק'. השם 'תמחה' או 'תמחץ'... הוא המצאה עממית." ר"ט לוינסקי, אנציקלופדיה של הווי ומסורת ביהדות, תל אביב תש"ל, ח"ב, עמ' 551: "בפי העם נהגו לקרוא לכמה אומות על מעשים שעשו, עמלקים, כמו... לארמנים – 'מחה תמחה', על דרך הכתוב... 'מחה תמחה זכר עמלק'. לפיכך היה בית היראה שלהם בברורי קרוי בשם 'דער מחה'ש קלויסטער'. השוה, ר"א בן יוסף, 'חמשה קרבנות', מורח ומערב, כרך א', חוברת ג-ד.

209 יוסף וולף, משומד שהיה פעיל בירושלים, כתב על כך בספרו Journal of the Rev. Joseph Wolff, London 1839, p. 255: "עובדה מעניינת היא, שהארמנים, שהיהודים מתעבים אותם מפני שמחשיבים אותם לצאצאי העמלקים, הם הכנסייה הנוצרית היחידה במזרח שמתעסקת בהגנה על היהודים והעברתם לדת הנוצרית".

210 מאמרו של ר' מיכל עזיאל מבוקרשט בשבועון 'הלבנון', כ"ח באדר תרכ"ו: "בימי מרדכי ואסתר קיימו וקיבלו עליהם היהודים לזכור בעת הזאת גם אשר עשה לנו עמלק בדרך בצאתנו ממצרים, וכן אנחנו תושבי בוקרשט נוכיר בכל שנה ושנה את אשר עשה לנו עמלק החדש ואת אשר נגזר עליהם כהיום הזה לפני שנתים ימים דתא מהחצפא [באה החוצפה] מלפני השר קאגילניטשא [=ראש הממשלה מיכאיל קוגלניציאנו] לשלוח מעבר לנהר דאנוי [=דנאובה] את הרב הגאון מוהר"ר מאיר לייבוש מלבי"ם שליט"א." השוה, רא"ז הוורוויץ, פתגמי חזיל בחרוזים, ניו יארק תש"ג, עמ' 150: "רוח הפאטריאטיסם בוערת בהם באין גדר וגבול והוכו בעיוורון ובשגעון עד אין קץ... כמו העמלקים ברומניא".

211 ר"ד אליאך, הגאון: לחולדות חייו ודבריו משנתו של מורנו ורבונו הגר"א הגאון רבי אליהו מווילנא, ירושלים תשס"ב, עמ' 547, מתוך רשימות הרב יוסף דוב הולצברג מפי הג"ר יצחק זאב סולובייצ'יק מבריסק: "סיפר הגר"ז מפי אביו הגר"ח מבריסק, כי אחד הסודות הנפלאים שגילה הגר"א מווילנא את אונדק תלמידו הגר"ח,

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

- י. הרוסים הם עמלק – לדברי ראש ישיבת לוצרן רבי משה סולובייצ'יק (תרע"ה-תשנ"ה).²¹²
- יא. הסובייטים הם עמלק – לדברי רבה של קראקא רבי יוסף נחמיה קורניצ'ר (תרל"ט-תרצ"ג),²¹³ רבי אלחנן בונם וואסטרמאן (תרל"ה-תש"א)²¹⁴ ורבי מרדכי פאגרמאנסקי ראש ישיבת באיי (תרס"ד-תש"י).²¹⁵
- יב. האנגלים הם עמלק – לפי שמועה בפולין בשם רבי נתן הכהן אדלר אב"ד לונדון בעל 'נתינה לגר' (תקס"ב-תר"ן).²¹⁶

הוא סימן ההיכר לזרע עמלק. לדבריו, השתמש ר' חיים בסימן זה, בביקורו ההיסטורי בפטרבורג הבריה, יחד עם הצדיק רבי צבי הירש פרילוקר, לשם ביטול גזירות רעות מעל ראש היהודים. בבואם אל חצר המלוכה להפגש עם ראשי השלטון, פגע בהם ילד קטן מזרע המלוכה והכה בהם במקל. הביט ר' חיים בפני הנער ולחש לעבר מלווהו: על פי סימנים שמסר לי מורי ורבי, רואה אני בו כי מזרע עמלק הוא. עתיד הוא לעלות על כס הקיסר, ולוואי שינצלו ישראל מגזרותיו. סוף דבר, התברר שילד זה היה לימים הצאר ניקולאי הראשון". השוה, ר"ד אליאך, אבי הישיבות, ירושלים תשנ"א, עמ' 556; ר"י הרשקוביץ, תורת חיים (מבריסק), עה"ת, ירושלים [חש"ד], עמ' ע, הע' קטו. כעין זה אצל ר"ח הומינר, הערה על ספר שארית ישראל לרבי מנחם מאן אמלאנדר, ירושלים תשכ"ד, עמ' סט: "אומרים על הגאון רבי חיים וואלאויער ז"ל שהיה בפלטיץ של מלך רוסיא וגוי קטן זרק עליו אבנים, ותמה הגר"ח על עזותו, ונסתכל בו וראה שזה היה ניקאלאי הקטן, שהיה אחר כך צורך ישראל. ואמר הגר"ח שראה בו כל סימני עמלק כפי שקבלם מרבו הגר"א".

212 רי"מ רוטשילד, והאיש משה – פנינים מהגה"צ רבי משה סולובייצ'יק, קרית ספר תשס"א, עמ' כא: "הרוסים המה מזרע עמלק שהוא מזרע עשו. וכך גם נראה משמותיהם, שמסתיימים באותיות כמו עשו, נכון חרושציב, מלענקוב, וכדומה. וזה מה שכתוב [ירמיהו א, יד]: 'מצפון תפתח הרעה', והכוונה היא לאדום, ומדינת רוסיה נמצאת בצפון העולם". קרובים לזה הדברים המיוחסים לרבי פנחס מקורין, כפי שהובאו בשמו אצל רנ"א ראז, קדוש ישראל: תולדות רבנו ישראל זצלה"ה מווינוצא בעל 'אהבת ישראל', ח"א, בני ברק תשל"ו, עמ' נה: "לרוסיה אין שר במרום, כי הם רק התלקטות של קליפות".

213 חידושי רבנו יוסף נחמיה על התורה, בני ברק תשמ"ז, עמ' קסח: "בזמן הזה... אנו רואים מלחמה לה' בעמלק ואלפי אחינו ברוסיה נרדפים על צואר בשביל אמונתם".

214 זכרונות הרב רפאל וולדשטיין משיבת ברנוביץ', בית נאמן, ח' בניסן תשס"ג, עמ' 43, בציטוט דרשת הגר"י וואסטרמאן בעת שכבשו הסובייטים את ליטא: "דעו, אמר, שהשלטון תחתיו אנחנו נמצאים עכשיו הוא עמלק. יש לנו מצוה למחות את עמלק. בזמן שעם ישראל היה במדבר או היה בארץ ישראל, יכלו לקיים את המצוה באמצעות מלחמה ממש. כיום, שאין לנו אפשרות להלחם, יש לנו דרך אחת למחית עמלק: לימוד התורה. כל דף גמרא מוחה עמלקי אחד! כנגד כל דף גמרא שכל אחד מכם לומד – ימחה שמו של עמלקי אחד!". השוה, ר"צ שכטר, דברי הרב, רי"ד הלוי סולובייצ'יק, ירושלים תשע"ג, עמ' קסג: "בכל דור יש עמלק, לפנים היה מלכות רומי, ואחר כך היקירכע [=הכנסיה] הקתולית, ואחר כך הגאנצים, וכיום (...בשנת תשכ"ח) – רוסיה, ומקצת הערבים. ולגבי רוסיה – כן מוכרח הדבר להיות – שהרי מדינה שישודר בכפירה ואי-אמונה, בעל כרחיה שונאת היא לכלל ישראל שנתנו לעולם את התנ"ך ואת בשרות שמע ישראל".

215 הובא בשמו אצל הרה"צ רבי וולף רונגרטן בשיחה מיוחדת ליתד נאמן, מוסף שבת קודש, פ' ואתחנן תשנ"ה, עמ' 12: "עמלק אינו האכזריות. עמלק הוא הכפירה, וכפירה היא במוסקבה הסובייטית".

216 רבי יוסף ליס, יוסף דעת, בני ברק תשנ"ט, עמ' רכח: "ענגלאנד [=אנגליה] היא היא עמלק, וספק הוא רק אם כוונתם [בהצהרתה בלפור] להכניס את כל ישראל לפלאסטיוע כדי להשמידם חלילה, או להמירם, באשר כל המיסיון שבכל העולם של ענגלאנד הוא, מיסודו והחזקתו עד היום. והסודים הזקנים חרצו להם משפט הבאפוריא מה היא רט, עד שנוכחו לדעת כי כן הוא, שבאה רמזא בצנעה לגדולי פולין מרבי נתן אדלר 'נתינה

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

יג. רשעי ישראל המיצרים ליהודים הם עמלק – לפי ספר הזוהר,²¹⁷ רבי נפתלי הירץ בכרך מפראנקפורט בעל 'עמק המלך' (ת-ח),²¹⁸ רבי ישראל מאיר הכהן בעל 'חפץ חיים' (תקצ"ח-תרצ"ג),²¹⁹ רבי יוסף הלוי זליגר (תרל"ב-תרע"ט)²²⁰ רבי אלחנן בונם

לגר') שהיה בהפארלעמענטס הבריטי, ומסר נפשו להפיק סוד זה – שהיה יכול לעמוד לו בנפשו – כי כן הוא... לא יצאו ימים מועטים וכולם עמדו על כוונת היידענשטאט' [=מדינת היהודים] המדומה, של אומות העולם בחסד לאומים שלהם הירדע, כי הדייטש [=הגרמני] היה אז שותפו של הטערק [=התורכי], והוא חיזק את ידי 'עהרלאכע אידען' [=היהודים היראים] כנגד המיסיון, ועזר ביד מייסדי אגודת שלומי אמוני ישראל 'אגודת ישראל' בגרמניה, שעל ידי [הרב מנחם עמנואל] קרליבך ו[הרב] פנחסן כהן". מעניין הדבר, שגם בחוגים האומיים, שבהתחלה התלהבו מהאנגלים בגלל הצהרת בלפור, השתנה היחס כלפיהם כאשר החלו לסת מהבטחתם לסייע להקמת מדינה יהודית, ונשמעו קולות על עמלקיותם של האנגלים. כך בדבריו של אחד ממייסדי התנועה הציונית-דתית בפולין, ר' דניאל סירקיס (תרמ"א-תשכ"ה), בספרו בקומה וקופה, ירושלים תשי"ז, עמ' 157: "יש לנו אמנם סימפטיה גדולה לאנגליה, כי היא נתנה לנו את הצהרת בלפור והבטיחה לנו לסייע בבנין ביתנו הלאומי, אך ברגע שזו בוגדת בהבטחותיה ורוצה להפקירונו בידי שונאינו, אז אין כל מקום לברית זו. מלחמה לנו בעמלק מדור דור. אנחנו יודעים לשמור עברה למציקינו ולמענינו, ואין לדעת מסקנות פרוד זה לאן יובילנו וכמה נזק יגרם לממשלת אנגליה אנחנו לא נעבור על בגידה זו לסדר היום". שם, עמ' 405: "רבים סבורים בטעות שמדיניות זו קשורה רק באישיותו השטנית של בוויין [=שר החוץ הבריטי], הממסד של עמלק, ואם הוא יסתלק או יסולק מהשלטון ישתנה המצב. ולא כן הדבר. ¹⁸²⁰⁴ ^{אוצר החכמה} יעלה מחור שטרטשיל לשלטון, מדיניותה של אנגליה במזרח לא תשתנה".

217 ספר הזוהר, פ' משפטים, ח"ב, דף קכ ע"א: "עמלקים – נפילים תערוכת דכל אומין בכל סטרא בגלותא בתראה, בין בישראל בין בישמעאל בין בעשו".

218 רנ"ה בכרך, עמק המלך, שער דיקנא קדישא, פרק כ"ב, אמשטרדם ת"ח, דף סח ע"א: "עמלקים הם המשומרים והמנינים והמסורות והאפיקורסים והמלשינים את ישראל בעלילות שקר ומזיקים את ישראל הן בממונם הן בגפם והעוברים על עבירות דכ"א [=דם, כפירה, אשה]".

219 רא"ב וואסרמאן, אומר אני מעשי למלך, נספח לס' קובץ הערות עמ"ס יבמות, אות ג'; קובץ מאמרים, תל אביב תשכ"ג, עמ' צ; קובץ מאמרים ואגרות, ח"א, ירושלים תש"ס, עמ' רב, רס, בדבריו על ה'קֶסֶקֶצֶה', היא המחלקה היהודית של המשטר הסובייטי: "רבותינו ז"ל מסרו לנו מפתח לכל סיפורי התורה: 'מעשה אבות סימן לבנים' [בראשית רבה, פרשה מ' אות ו'; מדרש תנחומא, פ' לך לך, אות ט']. ואם כן גם מעשה עמלק סימן לזרע, ונמצאנו למדין מזה כי העושים להכעיס הן מזרע עמלק. ושמעתי מהקדוש בעל 'חפץ חיים' ז"ל אודות היעווסקעס' בזה הלשון: 'ביי מיר איז ברור אז זיינען פון זרע עמלק' [=אצלי ברור שהם מזרע עמלק]".

220 כתבי הרב ד"ר יוסף זליגר, ירושלים תר"ץ, עמ' רצט: "מזיקים ומסכנים יותר מכולם הם העמלקים מזרע ישראל, אשר לדאבנינו ולבשתנו לא קטן מספרם, המנדלסבורגים' (שם המציין את ראשי הקהל המתבוללים בגליציה) הרודים ברוב הקהלות והמפלגות היהודיות, מעכבים את הגאולה יותר משונאינו מחוץ למחנה". התבטאות דומה הופיעה בתולדותיו של רבי מאיר לרנר בעל 'הדר הכרמל' (תרי"ז-תרצ"א) שהיה ליד פולין, שימש ברבנות ווינצנהיים בגרמניה, אחר כך בלונדון ולבסוף באלטונא בגרמניה. כך כתב עליו רבי יצחק דוד פעלד, 'תולדות המחבר', שו"ת הדר הכרמל, ח"א, לונדון תשל"ו, עמ' 18: "ויפן כה וכה [בלונדון] וירא כי אין איש עוזר וסועד להקים יריעות המשכן ואהל עדות ולחזק דגל התורה, הרגיש שאין כח בידו לשחות נגד הזרם, נגד הקרירות של עמלק זה, והחליט שיחזור למדינת אשכנז, אשר שם הרב אב"ד עזר מנהיג לעזרו, ודעתו דעת תורה מתקבלת כמו פקודה, ושם עוד יהיה לו מקום לעשות פעלים לתורה כאשר היה עם לבבו. וכאשר בשנת תרנ"ד אנשי אלטונא המפוארה נתנו עליו עניניהם ולבם לקבלו לרב אב"ד ור"מ בקהילתם, נענה להם ועזב את הרבנות בלונדון".

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה

וואסרמאן בעל 'קובץ הערות' (תרל"ה-תש"א),²²¹ רבי יעקב ישראל קנייבסקי בעל 'קהלות יעקב' (תרס"א-תשמ"ה)²²² וכמה מגדולי דורינו.²²³

עובדה משמעותית מתגלה ברשימה זו, שכמעט כל העמים האלה הוגדרו כעמלק על ידי גדולי ישראל זמן רב לפני השואה, חלקם לפני דורי דורות, ורובם הגיעו ממקורות מוסמכים ביותר, מכתביהם ממש או מפי מקורביהם.

אין איפוא שום ידיעה ברורה שנוגדת את הזיהוי המקובל על חכמי ישראל מדורי דורות, כי מבחינת הלאום גרמניה היא אשכנז שבמקרא, ואין זו סתירה לכך שהנאצים ועוזריהם מכל העמים, עמלקים הם ברוחם ואורוים הם. ימח שמם וזכרם! כבר הובטחנו "כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצרינו",²²⁴ ועל כך אנו, יהודי גרמניה הנוהגים כמנהג אשכנז המובהק, לפי הנוסח המקובל בפינו מאבותינו למרות הצנזורה הנוצרית בסידורים, מברכים בכל שבת בברכות ההפטרות: "נְחֵם עַל צִיּוֹן כִּי הָיָה בֵּית חַיִּינוּ, וְלַעֲלֹכַת נֶפֶשׁ תִּתְקַן וְנָקָם בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה ה', מְשַׁמֵּחַ צִיּוֹן בְּבִנְיָהּ".

221 קובץ מאמרים ואגרות, שם, עמ' רסא: "ברורות הקודמין עדת שלטון התורה בישראל, נהלו המלחמה זרע עמלק מאומות העולם, אבל מעת שפרקנו עול התורה ממנו, שרצו זרע עמלק בתוכנו ונתרכו... בכל תפוצות ישראל, מקצה הארץ עד קצה הארץ וגם בארץ הקודש, אשר המתיוונים שמה הן אותן היעווסקעס בעצמן ואין שום הבדל ביניהם, רק שאלו כותבין בוארגון יידיש, ואלו כותבים ומפטיפים בורגון עברי, עיי העברעאיש' [=עברית חדשה], אבל על הללו והללו נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחו מן העולם".

222 רא"ה הורביץ, ארחות רבנו, ח"ג, בני ברק תשנ"ו, עמ' קמו: "אנחנו כאן בארץ בגלות של עמלק".
223 שיחת הג"ר ברוך דוב פוברסקי שליט"א לאור החלטות 'ועדת שקד' להטיל סנקציות פליליות על בחורי ישיבה שלא יתגייסו לצה"ל, יתד נאמן, כ"ח באדר א' תשע"ד, עמ' 6: "דווקא בזמן הזה של קורס הפורים ניחתה עלינו גזירה זו של עקירת התורה, וזה דבר שלא היה לעולמים. הרי רשעים אלו עמלק של דורנו, הם מלכות הרשעה". הג"ר שמעון בעדני שליט"א, בהתייחסו לגזירת הגיוס, כפי שצוטט ביתד נאמן, כ"ה באדר א', עמ' 38: "במאמר של הקדוש רבי אלחנן וסרמן זיע"א, שכתב בשם 'חפץ חיים' זיע"א, שהתבטא על אנשים יהודים שרדפו את התורה והציקו ליהודים שומרי תורה ומצוות, שאצלי ברור שהם מגזע עמלק. ואני התפלאתי איך יכל לומר על יהודים שהם מזרע עמלק? לא הבנתי, עד שראיתי בוזהר הקדוש שהוא מסביר איך יתכן שנדבק ביהודי זרע עמלקיות". כוונתו כנראה לדברי ספר הזוהר, בראשית, דף כח ע"ב-כט ע"א, על סוגי הערב רב שחדרו לעם ישראל: "הא כמה ערובינן אנון בישין בעירין וחיוון, אבל אית ערוביאי מסטרא דנחש, ואית ערוביאי מסטרא דאומי עעכו"ם דדמו לחיוון ובעירין דחקלא, ואית ערוביאי מסטרא דמזיקין דנשמתן דחייביא אנון מזיקין דעלמא ממש, ואית ערוביאי דשרים ורוחין ולילין וכלא מעורבין בישראל ולא אית בכלהו לטייא כעמלק דאיהו חיויא בישא אל אחר, איהו גלוי לכל עריין דעלמא רוצח איהו ובת זוגיה סם מות ע"ז וכלא סמא"ל, ואית סמא"ל ואית סמא"ל ולא כללהו שוויין, אבל ההוא סטרא דחיויא איהו לטייא על כלא". דברי הזוהר הללו בתרגום ללשון הקודש: "כמה ערובבים הם רעים בהמות וחיות, אבל יש עירובב מצד הנחש, ויש עירובב מצד של אומות עובדי עבודה זרה שדומים לחיות ובהמות של השדה, ויש עירובב מצד המזיקים שנשמות הרשעים הם מזיקי העולם ממש, ויש עירובב של שדים ורוחות ולילין והכל מעורבים בישראל ואין בכולם קללה כעמלק שהוא נחש רע אל אחר הוא גלוי לכל עריות העולם רוצח הוא ובת זוגו סם מות עבודה זרה והכל סמא"ל ויש סמא"ל ויש סמא"ל ולא כולם שרים, אבל אותו צד הנחש הוא קללה על הכל".
224 דברים לב, מג.

ירושתנו | ספר שמיני תשע"ה